

	UVODNIK	
<i>Borut Hvalec</i>	Praznovanje idrijske realke	3
	IDRIJA	
<i>Rafael Terpin</i>	Zgornja Gasa pred letom 1945	8
	ESEJ	
<i>Zorko Velikanje</i>	Ljubezen in ideologija v romanih Jožeta Felca, 1. del	18
	LITERATURA	
<i>Aleš Čar</i>	Črkovanje čarovnika in klovna	31
<i>Andrej Lutman</i>	Odlomek iz zverske pripovedi Sončno mesto	41
	LIKOVNA PRILOGA	
<i>Drago Kuralt</i>	Fotografije	49
	MNENJA	
<i>Jože Čar</i>	Slogan kot duša imena	55
	ZGODOVINA	
<i>Metka Petrič, Trevor Shaw</i>	Idrija v turističnih vodnikih 19. stoletja	57
<i>Rafael Terpin</i>	Cerkljanska pred 200 leti	66
<i>Zorko Velikajne</i>	Aydschwur, prisega idrijskih rudarjev	70
<i>Ivica Kavčič</i>	Tam v gozdu ... srečanje s Pavlovci	75
	SPOMINI	
<i>Marijan Beričič</i>	Spomini na otroška leta, 3. del	79
	ZANIMIVOSTI	
<i>Jure Skvarč, Bojan Dintinjana,</i>	PIKA, program iskanja kometov in asteroidov	
<i>Herman Mikuž</i>	na astronomskem observatoriju Črni vrh	81
<i>Igor Dakskobler</i>	Lepi čeveljci (Cypripedium calceolus) nad Bedrovo grapo pri Hudem polju	87
<i>Rajko Pavlovec</i>	Portal iz perachiškega tufa v Podplečah	90
<i>Vinko Peternej</i>	Narcise na Škofju	93
<i>Jože Bavcon</i>	Narcise da in ne?	94
	PREDSTAVITVE	
	Knjiga o najstarejši idrijski cerkvi	96
	Domovi in barve	98
	Obiskovalci Postojnske jame, Cerkljanskega jezera in Idrije	100
	Ideja in znak	102

Per 489/2001

10024032, 1

<i>Nina Gabrovšek</i>	Giordano Bruno – mislec neskončnosti	105
<i>Damijan Guštin</i>	Vrtinci druge svetovne vojne	106
<i>Jože Čar</i>	Znanje za novo stoletje	112
<i>Jože Janež</i>	Gledališče ima vsakdo rad	114

POROČILA

<i>Klemen Kenda</i>	5 let Aragonitnih ježkov, 50 let Zveze tabornikov Slovenije	115
---------------------	---	-----

NA NASLOVNICI
RUDI SKOČIR
PRVIH STO LET GIMNAZJE JURIIJA VEGE IDRJA

Praznovanje BORUT HVALEC idrijske realke

PRVIH STO LET

GIMNAZIJA JURIJA VEGE IDRİJA

V letu 2001 praznuje Gimnazija Jurija Vege 100. obletnico ustanovitve svoje predhodnice idrijske realke. Mineva natanko 100 let, odkar se je uredničila skoraj dvestoletna želja Idriččanov, da bi imeli doma redno in javno priznano srednjo šolo.

Prva slovenska realka, ki je delovala v Idriji med leti 1901 in 1926, je nedvomno pomenila neponovljivi vrhunec v celotni zgodovini idrijskih šol. Tudi iz današnje perspektive pomeni ustanovitev šole in njeno četrto stoletno neprekinjeno delovanje veliko kulturno in politično dejanje z vseslovenskim pomenom. Kot je ob odkritju spominske plošče ob njeni 85. obletnici poudaril dr. Matjaž Kmecl, je to praznik slovenske volje po življenju, zvestobe slovenski samobitnosti, želje in globoke težnje po napredku, poštenosti do samega sebe in svoje domovine.

Vsi zgodovinarji, ki se ukvarjajo s proučevanjem slovenskega šolstva, vedno znova ugotavljajo, da je na Slovenskem malo mest, ki bi se lahko ponašale s tako imenitno šolsko tradicijo. Ustanovitev realke je rezultat spleta številnih faktorjev in samo zloglasni, slovenstvu sovraženi fašizem je lahko zlomil prizadevanja in ponos številnih generacij.

Natanko trideset let je morala Idrija čakati, da je lahko znova pozdravila maturante, naslednike nekdanjih realčanov. Ponovni začetki so bili težki in ponovno se je morala pokazati iznajdljivost idrijskega človeka. Tudi ekonomska situacija, posebno v času, ko se je že vedelo, da rudnik ne bo več gibalo idrijskega gospodarskega razvoja, je bila za šolo sila neugodna. A morda je ravno to aktiviralo številne potenciale v iskanju ustreznih

rešitev. Predvsem prizadevanja, ki so že pred stotimi leti bila najpomembnejši razlog za ustanovitev realke, so postala ponovno aktualna. Želja po tehnično izobraženem kadru in tradicija naravoslovnih ved je bila močnejša od ekonomske situacije, številnih šolskih reform in več ali manj prikritih zahtev po ukinjanju šol v krajih, ki politično niso bili opredeljeni kot centri. S podporo podjetij, občinske vlade in pametno vizijo razvoja Idrija ni svoje šole samo ohranila, ampak je dosegla mnogo več. Prizadevanja, da bi šola ostala osrednja izobraževalna institucija kraja in regije, so botrovala uvedbi tudi drugih, kraju in tradiciji pomembnih programov.

Danes je Gimnazija Jurija Vege trdno zasidrana v slovenskem šolskem sistemu. S svojimi šestnajstimi gimnazijskimi in tremi oddelki poklicne kovinarske šole, ter z okrog 500 vpisanimi dijaki ne sodi med velike šole. V primerjavi z velikimi srednješolskimi centri je to določena prednost. Želja, da prisluhnemo potrebam po zaposlovanju v regiji se je v veliki meri izpolnila ravno v letu, ko šola praznuje svojo častljivo obletnico. Ob programu oblikovalca kovin na srednji poklicni stopnji v naslednjem šolskem letu uvajamo še program strojni tehnik. Skupaj s programom na višji strokovni šoli za strojništvo ob delu smo tako dobili skoraj popolno vertikalno za izobraževanje v tistem profilu, ki je zaradi potreb industrije v regiji najbolj iskan.

Svoja prizadevanja, da bi bila šola osrednja izobraževalna institucija regije, izpolnjuje tudi z razvejanim izobraževalnim programom za odrasle, od programov za pridobitev izobrazbe do raznih tečajev. Tudi čipkarska šola, ki ima celo daljšo tradicijo kot realka in je od leta 1974 organizacijsko priključena gimnaziji, velja za posebnost šole in kraja.

Gimnazijski program, ki ima na slovenskem pestro zgodovino in je ob ponovni uvedbi mature doživel popoln razcvet, je prvi in najpomembnejši naslednik stare realke, kovačnice intelektualnega potenciala kraja in okolice. Realka, zaradi podpore kraja, imenitne zasedbe učiteljskega kadra, novih, najmoderneje opremljenih prostorov za tiste čase najuglednejša šolska ustanova, ostaja vzor številnih generacij profesorjev, pa tudi dijakov. Profesorji in vsi zaposleni se trudimo, da bi proces pridobivanja znanja potekal kvalitetno, v sodobno urejenih učilnicah in laboratorijih.

Še pred nekaj leti je bilo skoraj bogokletno deliti šole na boljše, malo manj dobre ali celo slabe. Zdaj, kar je tudi posledica tržnih zakonitosti, prihajajo šole v konkurenčne odnose in se ob zmanjševanju števila otrok borijo za svoj obstoj. V tej borbi lahko naša šola veliko pokaže. Zavedamo se, da k nam prihajajo tudi tisti, ki zahtevajo več, kot ponujajo osnovni standardi znanja. Zato se trudimo, da bi dijakom omogočili poglobljanje in širitev znanj z uvajanjem v razne oblike raziskovalnega dela, ukvarjanje z vrsto interesnih dejavnosti in športnih aktivnosti.

Raziskovalna dejavnost dijakov je dolgoletna tradicija naše šole. Ob ponovni uvedbi mature se je zaradi njenih povsem novih zahtev število mladih raziskovalcev povsod zmanjšalo. Ta trend se je poznal tudi na naši šoli, vendar dejavnost ni nikoli zamrla. Ravno obratno, na lokalni in državni ravni smo bili pobudniki in organizatorji srečanj mladih raziskovalcev. Tudi število dijakov, ki se s to dejavnostjo ukvarja, je kljub večjim zahtevam mature v porastu. Naši dijaki so s svojimi raziskovalnimi nalogami tudi v zadnjih letih dosegli nekaj najvišjih mest v državi, kar dokazuje izredno kvalitetno delo na tem področju. Vse skupaj je botrovalo k odločitvi, da naša šola postaja v sodelovanju z Zvezo organizacij za tehnično kulturo regijski center raziskovalne dejavnosti srednješolske, pa tudi osnovnošolske populacije.

Dijaki, ki bi radi poglobili svoje znanje na posameznih področjih, se udeležujejo raznih krožkov in priprav na tekmovanja iz različnih znanj. Na tekmovanjih, ki se jih vsako leto udeležujejo najbolj sposobni med njimi, dosegajo zavidljive rezultate, pogosto osvojijo zlata Cankarjeva priznanja ter najvišja mesta na državnih tekmovanjih iz kemije, logike, računalništva in tujih jezikov.

Ponovna uvedba mature v slovenske gimnazije je s svojo eksternostjo povzročila pravo malo revolucijo v slovenskem šolskem sistemu, vendar tudi omogočila primerjavo obvladovanja učne snovi, ki je predpisana s katalogi. Tudi na tem področju, ki posledično dijakom odpira vrata za študij na univerzi, so rezultati zelo dobri. Vsako leto uspešno opravi maturo več kot 95% tistih dijakov, ki so uspešno končali zadnji letnik, njihov uspeh je pri večini predmetov nad slovenskim povprečjem. Pa ne samo to, glede na število maturantov, jih na naši šoli konča maturo z odličnim uspehom in pohvalo kar dvakrat več, kot je to v povprečju na drugih slovenskih šolah. Malo je gimnazij, ki se lahko pohvalijo s takim rezultatom.

Že realka je bila v svojem času odprta za dvosmerno pot znanja. S skoraj celotnega območja, na katerem živimo Slovenci, so prihajali strokovnjaki, ne samo v rudnik, tudi v realko poučevat mlade, zbrane prav tako iz vseh vetrov. In realčani, opremljeni z bogatim znanjem, so odhajali v svet in tja odnašali dobro ime in slavo šole in kraja. Svojo odprtost v svet neguje šola tudi v tem času. Povezujemo se s številnimi šolami doma in v tujini. Za naše dijake so najbolj atraktivne mednarodne povezave, ki jih imamo s šolami iz Madžarske, Nemčije in Anglije. Te povezave nam omogočajo izmenjavo dijakov in udeležbo na mednarodnih taborih, ki jih organiziramo skupno. Vsako leto sodelujemo tudi v evropskih projektih Leonardo da Vinci in Comenius.

Ob svojem izobraževalnem poslanstvu ima šola tudi pomembno vzgojno vlogo. Predvsem dijakom, v zadnjem času pa tudi drugim ponuja možnost pridobivanja raznih spretnosti in navad v krožkih, interesnih aktivnostih,

tečajih. To mladim pomeni svojevrstno pripravo na študij in poklic, učenje zdravega načina življenja ter možnost izoblikovanja pozitivnih osebnostnih lastnosti, s katerimi se lažje izognejo čerem sodobnega življenja. Ob dobrih mentorjih, zunanjih sodelavcih šole in v sodelovanju s krajani na ta način šola postaja pomembna tudi na znanstvenem, kulturnem in športnem področju.

Vse to je razlog, da podobno kot v časih realke dijaki ne prihajajo samo iz Idrije, Cerknega in okoliških krajev, ampak tudi z logaške, vrhniške, bovške in žirovske strani. In podobno kot nekoč Jakac, Prelovec, Pirnat, Bebler, Poniž, Močnik in drugi nadaljujejo svoje poslanstvo slovenskega izobraženca doma in v tujini. Več kot trideset doktorjev znanosti, vrhunski gospodarstveniki, javni in kulturni delavci tudi v zadnjih letih dokazujejo, da blesteča tradicija ni samo spomin. Šola je znala prisluhniti zahtevam in pričakovanjem kraja, najti odgovore na številne pritiske in pogosto nerazumljive reforme. Ni šlo vedno gladko. Bili so vzponi in padci, neizpolnjene ideje, razočaranja, v zgodovino pa bodo zapisani predvsem uspehi.

Toda zgodovina se najraje spogleduje s preteklostjo. V življenju pa je treba misliti tudi naprej. Ne samo zaradi tradicije, ki je vedno pomembno vplivala na razvoj šole, ampak tudi zaradi bodočih generacij, željnih znanja, in zaradi številnih tehnoloških in družbenih sprememb, je šola pred novimi, pomembnimi izzivi. Tudi v bodoče mora nadaljevati svoje poslanstvo osrednje izobraževalne ustanove regije. Vrhunski rezultati na državnem nivoju naj bodo posledica kvalitetnega dela in odprtosti v mednarodno menjavo znanja, izkušenj in metod dela. Konkretni programi, ki jih bo šola izvajala, so odvisni od njene vpetosti v potrebe in zahteve okolja ter želja po nenehnem strokovnem napredku na eni strani ter omejitev in administrativnih normativov, ki jih postavlja država na drugi strani.

Osnovni in za vpis najbolj zanimiv izobraževalni program bo še naprej gimnazijski. Ob tem pa bo morala šola poskrbeti tudi za izobraževanje v tistih programih, ki ustrezajo drugačnim sposobnostim in poklicnim interesom otrok. Kraj, kot je Idrija, in regija, ki ji pripada, ne more zadovoljiti administrativnih okvirov, ki jih za uvajanje raznih srednješolskih programov postavlja država. Zato bo te normative potrebno preseči in podobno kot že ponekod v Evropi omogočiti uvajanje kombiniranih oddelkov, ki bi lahko zadovoljili potrebe kraja in mladine. Na vertikalnem nivoju je potrebno obdržati in kadrovske okrepiti tudi izobraževanje na višji stopnji.

Izobraževanje odraslih kot del vseživljenskega izobraževanja bo v prihodnosti močno pridobilo na pomenu. Temu trendu bo potrebno še bolj prisluhniti in usposobiti kader za tovrstno izobraževanje.

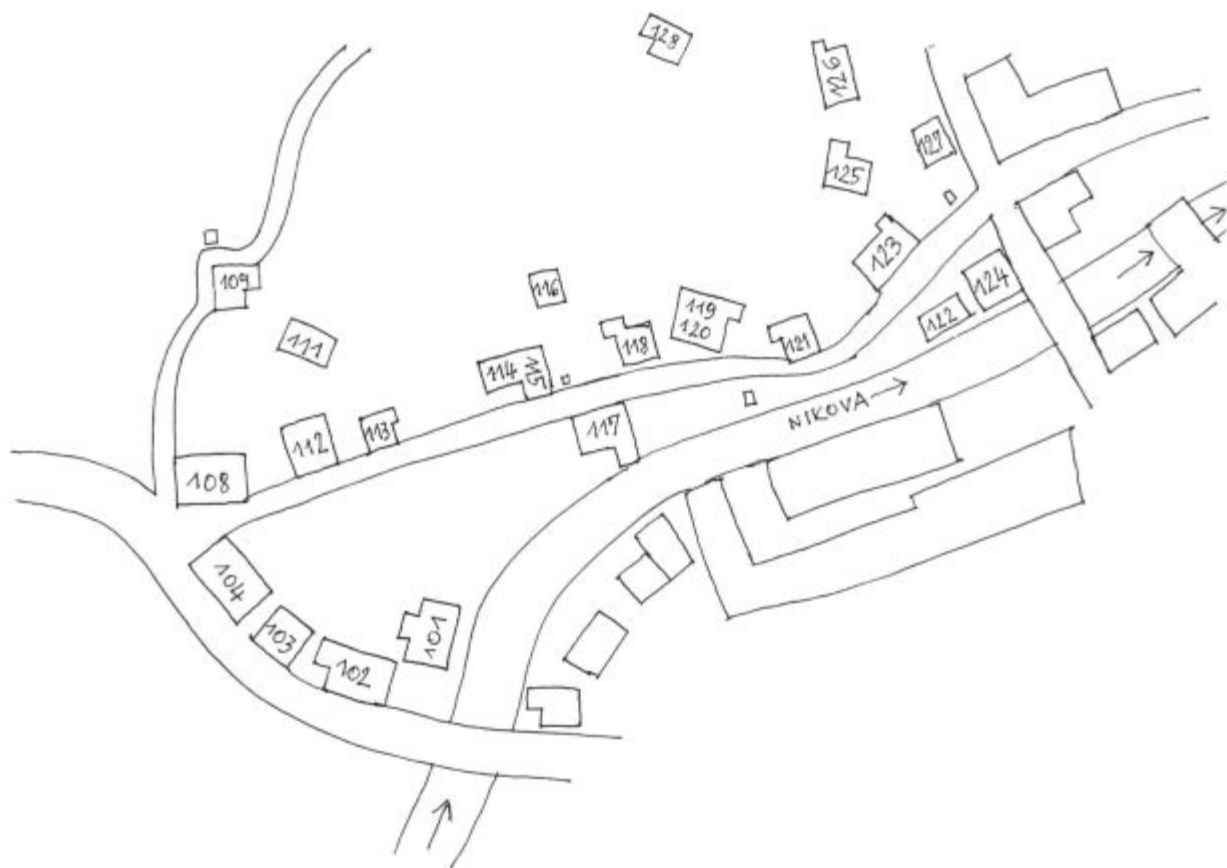
Čipkarska šola naj ostane organizacijski del šole, vendar strokovno ločen. Preraste naj v inštitut za klekljanje, mednarodni razvojni center za čipko.

Vse to bo možno izvesti v dobrih materialnih pogojih, s kadri, motiviranimi in strokovno usposobljenimi za delo z mladimi in odraslimi. Šola bo svojo stoto obletnico pričakala v stari realčni stavbi. Veliko energije in sredstev je bilo potrebnih, da so se za kvalitetno delo ustvarili dobri pogoji. Učilnice in laboratoriji so dobro opremljeni, vendar zaradi izrednega razvoja tehnike le težko sledimo uvajanju vseh učnih novosti. Država pomaga pri vzdrževanju povprečnega standarda, pomoč industrije, ki je v procesu lastninjenja nekoliko zastala, pa bo morala pri doseganju zastavljenih ciljev dobiti večjo in drugačno vlogo.

Želja in prizadevanja, da bi stara realčna stavba dočakala obletnico šole preoblečena v novo fasado, se nam ni uresničila. Gradbeni pregled stavbe je pokazal, da je kljub skrbnemu notranjemu vzdrževanju potrebna popolne prenove, od ostrešja do temeljev. Prizidava telovadnice, ki je v času realke že bila, je naslednji velik projekt. Tako obsežna dela bo možno narediti v nekaj letih. Stota obletnica naj bo ob številnih izzivih, ki nam jih ponuja, tudi povod za pospešeno izdelavo projektov.

Zgornja Gasa pred letom 1945

RAFAEL TERPIN

V naslednjem sestavku bi rad z razpoložljivimi podatki opisal gornjo Gaso (Rožno ulico) od Dežela do Zadruge. Gaso na severu omejuje pobočje hriba Vrh Zelj, na jugu pa Nikova. Spomnil se bom naslednjih hišnih številk:

1941	1999
103/108 DEŽELA	DEŽELA, Mestni trg 11
100/103 GANTAR	GANTAR, Rozmanova ul. 1
98/102 TREVEN	
99/103 TREVEN	

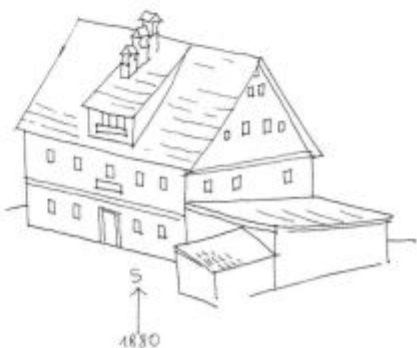
1941	1999
97/101 ŠEPETAVEC	SOČA
104/109 ZELINC	Rožna ul. 2
106/111 MIGLAVČ	
107/112 KERTEL	STANOVANJSKI BLOK
108/113 OSWALD	(Rožna ul. 1,2)
383/114 HARMEL	STANOVANJSKI BLOK
109/115 KERŠEVAN	(Rožna ul. 5, 7, 7a)
110/116 RUDNIŠKA	
112/118 MARJANCA	Rožna ul. 5, 7, 7a
111/117 ŠEPETAVEC	Rožna ul. 2a
390/119 OBLAK	GARAŽE pri stanovanjskem
113/120	bloku Rožna ul. 5, 7, 7a
114/121 ŠTROS	
115/123 PETKOVŠEK	CARLI, Rožna ul. 9
384/122 GROŠELJ	Rožna ul. 6a, 6b
116/124 GRILC	GRILC
378/125 VONČINA	VONČINA, Rožna ul. 11
117/126 LAPUH	LAPUH, Rožna ul. 13
118/127 BILER	BILER, Bazoviška ul. 1
119/128 ŽLAGOVC	ERŽEN, Ul. IX.korpusa 19

Ime Rožna ulica sega še v čase, preden so v Idriji poimenovali ulice. Pove nam o poti pod Rožnim hribom, kot se je včasih lepo imenoval grič sv. Antona. Dolga stoletja je bila to glavna pot proti Prejnuti in Spodnji Idriji. Rudniški objekti (Bašerija, Barbarin šoht, Terezijin šoht) so tedaj stali izven stanovanjskega naselja. V času, ko je bila topilnica še na Prejnuti (Leopoldovo predmestje), so rudo s konji vozili po Gasi. Gasa je pomenila tako rekoč glavno žilo nekdanje Idrije.

Na prostoru današnje Deželove hiše je stala starejša Gnezdova. Pred 1850. letom je bila lastnica Polona Gnezda. V njej je bil 1838. leta rojen Janez Nepomuk Gnejzda, prefekt v Alojzijevišču, katehet in profesor na raznih ljubljanskih šolah. Ugotovil sem, da je bil dekliški priimek njegove matere Terpin in da smo bili nekoliko v žlahti. Zanimivo! Že 1866. so bila potrjena pravila Narodne čitalnice, ki je imela svoje prve prostore v Gnezdovi hiši (VESELIŠČE IN OMIKALNICA).

Prošnjo za stavbno dovoljenje je oddal že 1884. leta Franc Remic, vendar je staro hišo podrl in prav tam zgradil novo Martin Dežela. Zidal je med leti 1890 in 1898. Postavil je novo, eno prvih bolj meščanskih hiš v mestnem jedru. Nameraval je urediti hotel, a mu takratni župan Didič zaradi konkurence ni hotel dati dovoljenja. Vseeno je hiša že pred 1.svetovno vojno živela polno in bogato življenje. V njej je delovala GOSTILNICA PRI ZVEZDI, tu je bil sedež Delavskega bralnega društva in tudi dijaške organizacije so bile tod doma. V pritličju je imel še po 2. svetovni vojni

*Dežela
Idrija, št. 103/108
Via Trieste 1
Rožna 1
Mestni trg 11*

pekarijo sin Stanko Dežela. V 2. nadstropju je 1949. leta zaživela Mestna krojačnica, sprva v rudniški režiji, 1951. je prešla kot komunalna delavnica k mestnemu ljudskemu odboru. Do 1964. leta je bil njen direktor moj oče, krojaški mojster Leopold Terpin.

*Gantar
Idrija, št. 100/103
Via Trento 1
Rozmanova ul. 1*

Na spodnji strani vstopa na gasarsko cesto je pred 1911. letom stala stara Trčkova hiša. Trček je bil pred 1. svetovno vojno posestnik polovice Travnika. Staro hišo je kupil Primožič (gradbeno dovoljenje je bilo izdano 1910. leta Mariji Terček), jo podrl in sezidal novo. Po Primožičevem bankrotu je hišo kupil (pred 1930. letom) Janez Gantar, poročen z Mici Šinkovčevno izza realke. Pri tem se je močno zadolžil. Dolgove je plačeval tja do druge vojne. Bil je izučen trgovec, na svoje je začel že pri Didiču, še prej je bil poslovođa Idrijskega konsuma.

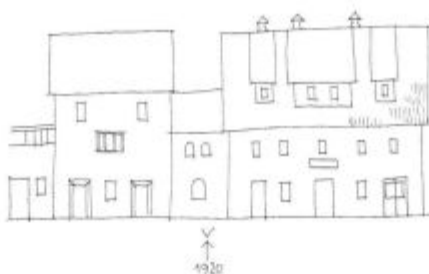
O stari Trčkovi hiši na žalost ne vem prav dosti. Na starih razglednicah je vidno le ostrešje, ajkrlji in nekaj gankov.

*Treven
Idrija, št. 98/103 in št. 98/102
Via Trento 2 in 3*

Gantarjeve in še prej Trčkove hiše sta se držali obe Trevnovi stavbi. Pred 1850. letom je bil lastnik stavbe ob Trčku Primož Habe, one druge pa Matevž Svetličič. Trevnovi so bili močna trgovska firma. Dva iz rodbine sta bila idrijska župana. Valentin (1876–1880) in Karol (1922–1924). 1913. leta je Albina Treven zgradila obcestno ograjo in vhod na svoj vrt na gasarski strani. Bila je pomembna oseba, z njo se ni moglo kar tako češenj zobati. Hiši sta imeli privlačno razčlenjeno pročelje, proporciji so bili prijetno povezani v celoto. V spodnjem vogalnem prostoru so imeli trafiko, tam se je dalo kupiti knjige in časopise.

Hiši sta bili zadeti ob bombardiranju 21. aprila 1945. leta. Ob 11.50. Zgoreli sta obe strehi, hiši sta bili uničeni.

Idrijski razgledi 1/2001

Šepetavec, Idrija št. 97/101, Via Trento 5, Rozmanova ul. 5

Hiši se je po starem reklo Pri Štravsu, dokler ni Štravsova vdova vzela Miho Šepetavca. Pred 1850. letom je imel hišo v lasti Ivan Bedenk. Hiša ima nedvomno pestro zgodovino. 27. 2. 1898 je bil v njej ustanovni občni zbor Občnega konsumnega društva. 1920. leta je Josip Šepetavec zgradil garažo na prošnjo poštne konzorcija Pavel Obid in družba iz Cerknega. Gostilna je imela tedaj lep salon in ob Nikovi pokrito kegljišče (danes balinišče). V hiši je imela prostor prva idrijska pošta. 19. januarja 1923 je hiša iz nam neznanih vzrokov pogorela. Večja, novozgrajena stavba (gostilna Soča) leži drugače od stare, namreč pravokotno na Nikovo. Ob bombardiranju 1945. leta je bila hiša seveda poškodovana. Povejmo, da je bila ob njej še 1956. avtobusna postaja.

Spet lahko rečemo, da je bilo staro poslopje mnogo lepše in mnogo bolj idrijsko. Graditeljske »napake« so torej že prežvečena reč.

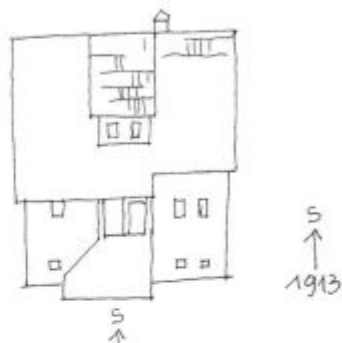
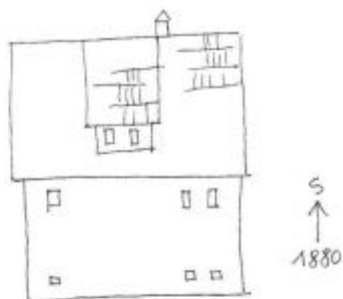
Dodati moram še, da je bila zadaj proti Gasi, za Trevnovim hlevom in Šepetavčevo kolnico 1911. leta projektirana ledenica. Lesena stavba je bila namenjena poletnemu hranjenju ohlajenih pijač. Ledenice so tedaj hladili z ledom, bile so neprodušne in dobro izolirane.

V bregu nad Deželom sta se šopirili dve značilni rudarski hiši. Zelincova je imela št. 104/109 (Urbar 104). Izza nje je pred 1930. letom vodila ena najbolj uhojenih poti proti Novaku, Kobalu, v Češnjice in naprej na Razpotje. Svoj pomen je izgubila šele, ko so Italijani zgradili cesto k obema palacinama in h kasarni (Psihiatrična bolnišnica). Hiša je bila svoj čas Terpinova, lahko rečem – naša. Andrej Terpin je leta 1712, ko se je poročil s Kolenčevo Marijo, že stanoval v hiši. Je bil morda celo rojen v njej? 1685? Precej zanesljivo je, da je bila hiša (tedaj še bajta!) Terpinova od 1712. do 1802. leta, ko se je Mihael s svojo prvo poroko lotil gostovanja. Žena Urška mu je rodila šest otrok, vsakega v drugi hiši. Kaj se je zgodilo s starim domom? Je bila pijača vmes? Zakaj je prvorojenec (pred njim so bile štiri sestre) moral od doma? Na vsa ta stara vprašanja si najbrž nikoli ne bom znal odgovoriti.

Pred 1850. letom je lastništvo zapisano Janezu Kolerju, že 1868. pa Jožefu Zelencu. Do 1939. leta je bila Zelincova, a tega leta so lastništvo prepisali na italijanskega brigadirja Pansarello iz Rima.

Hiša je živela še po drugi vojni, v sto letih se je le malo spreminjala. Čelo je bilo ozko in silno visoko, nad vhodom jo je krasil gank, prizidke je imela potisnjene in zakopane v breg. Do polne lepote ji ni ničesar manjkalo.

Zgornja Gasa pred letom 1945

Zelinc
Idrija št. 104/109
Via Trieste 2
Rožna ul. 2

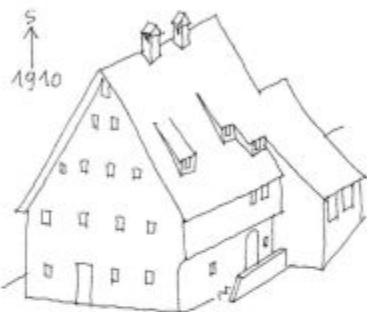
Miglavč
Idrija, št. 106/111
Via Trieste 3
Rožna ul. 3

Miglavčeva hiša je bila Zelencu najbližja. Po situacijski karti iz let okrog 1800 sodeč, ko hiše še ni bilo, Vincenc Brus (Wrus) pa je v bližini že imel posest, je bila hiša postavljena okrog 1838. leta. Apolonija Brus, rojena Winkler, je svojo doto verjetno vložila v gradnjo. 1880. je po izročilni pogodbi dobila hišo Frančiška Miglavč (Miglavč je bil torej pravi idrijski priimek). Šele 1949. leta je poverbal bratranec in sosed Stanko Dežela.

Hiša je bila nižja kot Zelincova in ni gledala s čelom proti Nikovi.

Kertel, Idrija, št. 107/112, Via Trieste 4, Rožna ul. 4

Eden zelo starih idrijskih domov – Kertel je kot sosednji Oswald ležal tik ob gasarski cesti (danes prvi blok za Deželom). Staro ime Pri Hani se je pomnilo še po drugi vojni, ko hiše ni bilo več.

Pred 1850. letom je bil lastnik Jožef Kumer, za njim Johan Kumer. 1889. je kupila Ivana Harmel (od tod ime Pri Hani). 1920. je hišo prodala Antonu in Tinci Luschtzky. Čez dve leti je kupoval Leopold Treven, še istega leta je prodal Občinskemu konsumnemu društvu Idrija. Menjala sta se še dva lastnika, dokler ni hiše 1930. kupil krojač Kristijan Kertel, ki se je v Idrijo priselil kakšnih pet let prej. Po odsluženem vojaškem roku je 1935. leta pri Kertlju delal tudi moj oče, tedaj krojaški pomočnik.

V Haninem času je bila v hiši gostilna. Nekateri idrijski veljaki: Bratuš, Ciniburk, Babin, Lapuh st., so včasih krokali v kleti pri sodih. Hiša je imela verjetno okrogel portal, ki so ga pred 1940. letom obzidali s preddverjem. Stavbo je uničilo bombardiranje 1945. leta.

Oswald, Idrija, št. 108/113, Via Trieste 5

V prvi polovici 19. stoletja je bil hišni gospodar Franc Sever. Že 1848. leta je bila stavba v cerkveni lasti. Tu je živel Franc Oswald, katehet, idrijski župan 1916–1918 (gerent). V teh letih je odkupil Miglavčevo posestvo, uredil je konjski in avtomobilski poštni promet. V času 1. vojne je imel veliko dela z nastavitvijo vojaštva (Arko 218). Med 2. vojno je tu stanoval rudniški uradnik Janki Pircov z družino. Hiša je imela vrh stopnišča klesan porton (18. št.), podoben je bil tudi kletni vhod. Kuhinja je bila velbana, nad njo se je skrivala dimnica (raufkamra). Vhod v hišo je bil zavarovan s podaljšano strešico in vsaj zadnje leto zastekljen.

Harmel, Idrija, št. 383/114, Via Trieste 6

Hiša je bila 1858. leta Jerebova, 1893. Gostiševa, 1910. jo je kupila Leopoldina Harmel, 1954. je zemljišče podarila župni cerkvi sv. Barbare. Skupaj s Kerševanovo je zgorela 1945. leta. Veter, ki je raznašal ogenj, je naredil dosti več škode kakor bombe.

Hiša se je pravokotno držala Harmeline, njeno čelo se je dotikalo ceste. Bila je starejša od obeh, v prvi polovici 19. st. je bila lastnica Terezija Troha. Do 1903. je bila Tušarjeva, 1906. jo je kupil Franc Plesničar in 1912. Josip Kerševan. 1948. leta je zemljišče dedoval sin, trgovec Pavel Kerševan.

Omembe vredno se mi zdi, da so vse starejše hiše gornje Gase imele čelo obrnjeno proti cesti, proti Nikovi in proti soncu. Izjemi sta bili le dve, Deželova stavba je pač vogalna, Petkovškova pa se je slinila na ozkem prostoru pod strm breg.

Za Kerševanom je peljala kratka pot do *Rudniške hiše*, ki je bila postavljena nekoliko stran od ceste. Na začetku poti, brž ob cesti, je domačnost razkazovala prva gasarska štirna (voda *Tomarca*).

Pred 1850. letom je hiša pripadala Korletu Ferjančiču. 1853. je z njo že gospodaril Johan Mohorič. Menjala sta se še dva lastnika, dokler ni hiše 1899. prevzel Erar. V stavbi so med obema vojnama prebivali Grudni (Josip – oče Golijeve Roze). Pred bombardiranjem 1945. leta pa je v hiši stanoval Janki Pircov z družino. 23. aprila ob 17.10 je bila hiša zadeta. Oče Alojz

se je tedaj skrnil v kleti, kjer ga je zasulo, da so ga morali odkopati. Druga bomba je zadela v polno, hiša je zgorela.

Med cesto in Nikovo nasproti Kerševana je zavzemala ves prostor. Rekli so ji še *Smukova*.

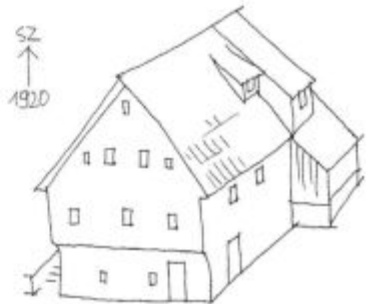
1841. leta si je hišo lastil Johan Taučer, 1848. tukaj stanujoči Franc Nagode, 1903. pa jo je kupil Miha Štravs. Njegova vdova je vzela Šepetavca in od takrat se je hiše oprijelo nam znano ime. Hiša je bila raziskana in popisana 1955. leta. Franjo Baš jo je 1984. v knjigi *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju* navedel kot obrtniško rudarsko

Zgornja Gasa pred letom 1945

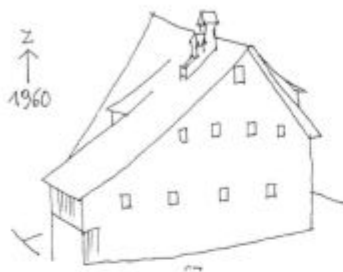

*Kerševan
Idrija, št. 109/115
Via Trieste 7*

*Rudniška hiša
Idrija, št. 110/116
Via Trieste 9*

*Šepetavčeva hiša
Idrija, št. 111/117
Via Trieste 8
Rožna ul. 5*

Marjanca
Idrija, št. 112/118
Via Trieste 10

hišo. Povedano je, da ima hiša vidne ostanke črnih šivanih vogalov in tudi črnih vencev, kar namiguje, da je zanesljivo starejša od leta 1776. V pritličju je bila skozi rodove sedlarija (Šmit), strojarna (Nagode, Straus), čevljarna in mizarska delavnica. Osrednji prostor je bila lopa (veža) in takoj zraven kuhinja. Lopo in kuhinjo so obkrožali prostori za družino in goste. Sredo kuhinje je zavzemalo ognjišče z dvema kuriščema, 1955. ohranjeno le še v podstrešju. Dimniki, pravi Baš, so bili videti po gradnji stari. Navodilo za gradnjo obokanih kuhinj in zidanih dimnikov izvira najpozneje iz leta 1696, znana pa je tudi prva dimnikarska pogodba iz leta 1743. Idrijska stanovanjska kultura (v preteklosti) je bila na ravni slovenskih mest. Razvijala se je približno za sto let hitreje od našega podeželja (F. Baš).

Šepetavčevo hišo so vso betežno podrli okrog leta 1979.

1874. je bila zelo znana idrijska hiša last Johana Rupnika. 1921. jo je kupil Ivan Pivk in v njej že imel gostilno. 1936. je hišo prevzel Janez Jurjavčič, po katerem (zgodaj umrl) je dedovala vdova Marjanca. Njeno ime je hiši ostalo do konca. Ne vem, koliko je bila poškodovana med bombardiranjem 1945. leta, vsekakor jo je rudnik po tem letu podrl do tal. Marjanci so v zameno dali hišo nižje v Gasi (Idrija, št. 133/143. BRUS).

Marjančina gostilna je bila svoj čas zelo priljubljena in spoštovana. V njej so stregli s hrano in pijačo. Zanimiv je naslednji podatek: Ko se je 18. marca 1940 v avtomobilski nesreči ubil J. Grilec, so po pogrebu plačali pogrebem zapitek v naslednjih oštarijah: pri Didiču, pri Marjanci, pri Kavčiču, pri Lipuščku in pri Kosu. Hkrati so nekaj denarja namenili Ubožnici in idrijskim gasilcem.

Oblak
Idrija, št. 390/119 in št. 113/120

Hiša nasproti Šepetavcove vrtni ute (lushauz) je bila velika, z visoko in dolgo streho. V ulici je bila nekaj posebnega, ker mi ležala vzporedno s cesto. Ker je imela dve hišni številki, je bilo tudi lastništvo nekoliko zapleteno. Kako so si hišo delili, ne vem, vem pa, da je že 1874. leta z delom hiše gospodaril »sosed« Johan Rupnik. Isti del stavbe je 1921. leta kupil sosed in gostilničar Ivan Pivk. 1936., ko hiše že ni bilo več, je parcela pripadala Janezu Jurjavčiču in 1949. njegovi vdovi Marjanci. Drugi del stavbe (113/120) si je 1875. leta lastil Franc Ferjančič, 1916. pa je dedovala Frančiška Oblak, soproga rudniškega paznika. V arhivu Zemljiške knjige stoji, da je 1922. leta hišo kupila Mestna občina Idrija. Najbrž so jo kmalu

po tem letu podrli, morala se je umakniti načrtovanemu Gasilskemu domu. Po svoji podobi in po tem, kako se je stiskala tja pod strmino, je bila imenitna rudarska hiša. Zelo rad bi o njej vedel kaj več.

Hiša je bila manjša, zelo značilna idrijska stavba, na zahodni polovici strehe je imela štiri pravokotne ajkrle in nesimetričen prizidek. Stala je pod skalo na prostoru, kjer so po drugi vojni klekljale ženske (danes deloma garaže). Njeno čelo je bilo dobesedno na cesti in je občinske može zelo motilo. 1879. je bil hišni gospodar Valentin Erjavec, leta 1900 je hišo verbala Terezija Stross, rojena Erjavec. 1909. je z menjalno pogodbo postala lastnica Mestna občina Idrija. 1907. leta je hotela Terezija zidati novo hišo. Tedaj je občina zahtevala, da se mora novogradnja umakniti iz Rožne ulice bolj pod breg. Le kam? se je jezila Terezija. Že stara je bila prislonjena k skali. A županstvo ni popustilo. 1775. leta so v bližini hiše začeli kopati rov Brezmadežnega spočetja (200 sežnjev globoko). 1766. so se v rovu vneli plini in ožgali 15 rudarjev. Zaradi jalove kamenine in obilice vode so 1772. leta rov opustili. Takrat je bil lastnik hiše krojaški mojster Leopold Štros. Zanimivo! Hiša je torej že bila enkrat Štrosova.

Stavbišče bodočega gasilskega doma je bil nekdanji Štrosov zelenjavni vrt (360 m²). Temeljni kamen so vpičili 22. novembra 1925. Dela so bila zaključena s slovesnim odprtjem 28. oktobra 1928. leta. Pred tem so idrijski gasilci hranili orodje v stavbi na občinskem dvorišču in pozneje v stari ljudski šoli na Starem trgu.

Petkovšek, Idrija, št. 115/123, Via Trieste 13, Rožna ulica 13, Rožna ul. 9

Po Simonu Selaku (1880) je hišo verbala njegova hči Terezija, poročena Petkovšek. 1949. leta je hiša prišla ponovno v Selakovo posest. 1954. jo je kupil rudar Filip Breclj (Kosovelova ulica 13). Zmučeno in zrukano jo je 1970. leta kupil še Aleksander Carli in jo podrli. Ležala je vzporedno s cesto, vedno je vzbujala vtis trdnosti in mogočnosti. Imela je vse, kar jo je lahko delalo lepo: ajkrle, prizidke in gank. Domnevni hlev je včasih stal na cesti pred njo (1880. ali prej).

Grošelj, Idrija, št. 384/122, Via Trieste 12, Rožna ulica 12, Rožna ul. 6a, 6b

Hišica je bila vkleščena ob Nikovi med gasilski dom in Grilcov magazin. Bila je nekoliko mlajša stavba. Pred 1922. letom je bila Stermenova (urarji). 1922. leta jo je dedovala Jerica Grošelj, 1935. pa njena hči Fanči. Zabeleženo je, da je Ivana Stermen hotela hišo popraviti, ker jo je 1902. leta poškodovala narasla Nikova. Poslopje so okrog leta 1965 podrli zaradi lesne gobe.

*Štros
Idrija, št. 114/121*

*Strujer
Idrija, št. 116/124
Via Trieste 14*

Hiša je stala tako nesrečno v križišču dveh poti (Gase in poti Frančiške – Bašerija), da je na nobeni stari razglednici ni mogoče v celoti videti. Tako nam je znano le njeno ostrešje.

Njena zgodovina: 1865. je bila Filipičeva (Bartolomej). 1889. pa Rupnikova (Jože). Tega groznega leta je imel opraviti z družbenim posojilom, z dedovanjem, z izročilno pogodbo in še s poročnim listom. V hiši je, zgle-da, stanoval že prej. 1915. leta je podedovala njegova žena Marija. 1922. jo je na dražbi kupil trgovec Josip Grilc. Po tem letu je hiša izginila, na istem mestu je zrastel hladen Grilčev magazin. 1940. je bila lastnica njegova vdova Marija, rojena Premerstein (Ljubevška).

Da je bila v starem poslopju strojarna in da je od nje zaudarjalo po bližnji Gasi, ni treba dvakrat povedati.

*Vončinov dom se je stiskal brž za
Petkovškom
Idrija, št. 378/125
Via Trieste 15
Rožna ulica 11*

Za Petkovškom in pod *Kloštrom* (Dijaški dom) so bile še štiri hiše: *Vončina, Lapuh, Biler* in *Brus*.

Hiša ima precej kratko štorijo, ves čas, o katerem nam lahko priča zemljiška knjiga, je bila v Vončinovi posesti (1876 – Johan, 1914 – Peter, 1969 – Te-rezija). Čeprav se je od nekdaj skromno stiskala za Petkovškom, je bila po obliki lepa in visoka. Okna in ajkrli so ji bili v okras. (Danes gre mno-gokrat le za funkcionalnost.)

*Lapuh, Idrija, št. 117/126,
Via Trieste 16,
Rožna ul. 16, Rožna ul. 13*

Hiša je bila v prejšnjih časih Zu-pančičeva, kar se v Gasi ve in pomni (1882 – Anton, 1908 – Ivan, 1922 – Ivan). Šele 1950. leta sta hišo in svet podedovali dve sestri: Marija, poročena Lapuh (Ivan – v Idriji daleč najbolj poznan in upoštevan dimnikar), in Malči Zupančičeva, šivilja.

Zasledil sem podatek, da je v 19. stoletju v hiši obratovala manjša pivovarna.

Manjša hiša na začetku klanca k jašku Frančiške je bila več kot sto let v posesti družine Belar. V njej je bil rojen nabožni skladatelj Leopold Belar (1828). A že njegov oče Matej, rudar, je bil dolgoletni ključar pri župni cerkvi in cerkveni pevec. Umrli je 1862. leta. 1873. leta je bil posestnik Kajetan, 1901. pa Anton. 1917. je verbalala Fanči Belar, rojena Kos (v danes restavrirani hiši nad Frančiškami). 1953. je hišo prevzela v last Frančiška Martini, rojena Tratnik, in 1963. Nela Treven, rojena Martini. V hiši je bila (spodaj) po drugi vojni mehanična delavnica. Pred dvoriščem, tako rekoč v križišču, je pela druga gasarska štirna, tudi Tomarca. Za Tomarco se je dostokrat reklo, da je ena najboljših vod na vsem svetu. Če bi Bilerjeva stavba ohranila staro podobo, bi bil današnji Aumeški trg mnogo čednejši.

Vzdevek Žlagovec pride od *Šlogovec* (šlogati – iz kart ugibati o človeški usodi).

Stala je visoko v hribu, tik pod današnjim dijaškim domom. Njena zgodovina je v sto letih vsa Brusova: 1839 – Anton, 1902 – Andrej, 1928 – Katarina Brus, rojena Jesenko, 1929 – Andrej Brus mlajši.

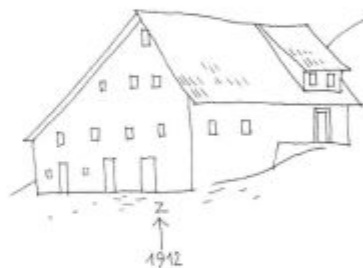
1931. je bila stavba in verjetno tudi svet že v lasti Mestne občine Idrija. Hišo so podrli na vsak način po dograditvi *Kloštra*, ki je rasel v letih 1930 – 1933. Klošter naj bi po italijanski fašistični zamisli vseboval samostan, kapelo in teater. Visoki predstojnik frančiškanskega samostanskega reda je na obisku v Idriji izjavil, da bo nova stavba pomagala čimprej potujčiti Idrijo. (Na svoja ušesa slišal takrat prisotni oče Draga Mihevc.)

Brusove je občina preselila v hišo, ki se na vzhodu drži Mezeluna (Idrija, št. 545). Stavbo je 1906. postavil Srečko Kogej, enako tudi leseno lopo na drugi strani ceste, ki je tam strašila še dolga leta po drugi vojni. V hiši je 1922. leta živel (in tudi prezidaval notranjost) dobro znani kovač Ivan Praprotnik. Praprotnika omenjam zato, ker so mi namigovali, da je bila Žlagovcova hiša na griču nekdanj (pred 1. svetovno vojno) njegova. Najbrž gre preprosto za pomoto.

Biler, Idrija, št. 118/127
Via San Antonio 1
Ulica Ivanke Ferjančičeve 1
Bazoviška ul. 1

Zadnja omenjena gasarska hiša
v tem sestavku bo
Brusova ali Žlagovcova,
Idrija, št. 119/128
Via San Antonio 3

VIRI
 ARKO
 JANEZ FILIPIČ
 FRANJO BAŠ

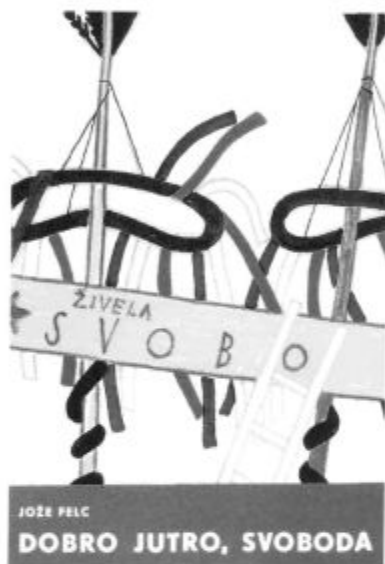
TREVENOVA KRONIKA
 ZGODOVINA IDRJE
 IDRJA IN NJENI SPOMENIKI
 SAKRALNE UMETNOSTI
 STAVBE IN GOSPODARSTVO
 NA SLOVENSKEM PODEŽELJU

IDRIJSKI RAZGLEDI
 PRIPOVED TONETA POŽENELA, DRAGA MIHEVCA IN JANKA PIRCA
 ARHIV RAFKA TERPINA
 ARHIV ZEMLJIŠKE KNJIGE
 URBAR 1776

Za pomoč se posebno lepo zahvaljujem gospe Silvi Brencetovi.

ZORKO VELIKAJNE

Ljubezen in ideologija v romanih Jožeta Felca

Pisatelj Jože Felc se je rodil leta 1941 v delavski družini v Spodnji Idriji. Po vojni je začel obiskovati osnovno šolo v domačem kraju, gimnazijo pa v Idriji, kjer se je ob spoznavanju svetovnih klasikov in domačih literarnih ustvarjalcev navdušil za literaturo. Prvo svojo pesem je objavil v reviji Družina, ko je bil star deset let. V gimnaziji pa je urejal literarno glasilo ter objavljaj pesmi in črtice v različnih slovenskih revijah. Čeprav se je po maturi odločil za študij medicine, se je zelo intenzivno posvečal literaturi. Že v študentskih letih se je seznanil z Edvardom Kocbekom, Marjanom Rožancem in Dušanom Pirjevcem, kar je imelo na njegovo poznejše literarno delo velik vpliv. Po zaključku študija medicine in specializaciji na psihiatriji se je zaposlil kot zdravnik v idrijski psihiatrični bolnišnici. Ob svojem delu se je zvesto posvečal pisanju in doslej je izšlo že deset njegovih romanov in zbirki novel. Prvi njegov roman *Dobro jutro, svoboda* je izšel leta 1971, potem pa so sledile knjige *Osamelci* (1982), *Rimska cesta* (1986), *V znamenju lipicanca* (1991), *Duša imena* (1991), *Dom mojega doma* (1994), *Radost poslednjih ur* (1994), *Oblast in Venera* (1995), *Prošnji dnevi* (1997), *Preklic obsednega stanja* (1997), *Divje jezero* (1998) in *Sova v krošnji* (1999).

Literarni opus Jožeta Felca, pisatelja in zdravnika psihiatra, primarija Psihiatrične bolnišnice v Idriji, je mogoče razdeliti v dva tematsko različna sklopa. V prvem se avtor bodisi kot prvoosebni ali auktorialni pripovedovalec loteva aktualnih družbenih razmer v svojem domačem okolju ali širšem slovenskem prostoru. V drugem pa so v ospredju teme, ki so vezane na njegov zdravniški poklic. Skozi opise prikazanih stanj svojih bolnikov skuša odgovoriti na večna vprašanja o smislu človekovega bivanja in o meji med t. i. normalnostjo in nenormalnostjo. Sam pravi v enem od številnih intervjujev, objavljenih v slovenskih časopisih, da pisanje čuti kot neke vrste nujo in način osvobajanja človeka. Svobodnega se počuti samo kot pisatelj.¹ Te misli so zelo blizu trditvi J. P. Sarrtra v razpravi: *Que est ce que c'est la literature*. Po Sartru se pisatelj odloči, da bo vplival na svobodo drugih ljudi, da bi z medsebojno združitvijo zahtev ponovno pridobili človeku celovitost biti in napolnili veselje s človečnostjo.

Umetnina je v vseh pogledih dejanje zaupanja v svobodo ljudi, zakaj kdor piše, že s tem, da piše, prizna svobodo svojih bralcev, in kdor bere, že s tem,

da odpre knjigo, prizna svobodo pisatelja. Pisatelj je svobodni človek, ki se obrača k svobodnim ljudem in ima eno samo temo-svobodo. Pisatelj govori bralcu in ko govori, deluje, razkriva situacijo, da bi jo spremenil. Pisatelj ve, da je beseda dejanje, ve, da razkrivati, pomeni spreminjati.

Tudi Felc se je odločil, da bo razkrival svet in posameznika drugim ljudem, da bi slednji ob tako razkritem predmetu prevzeli nase vsó odgovornost. Preprečiti je treba, da bi se nihče ne mogel izgovarjati in se sklicevati na svojo nedolžnost, češ, da ni vedel, kakšen je svet. Pisatelj ni pisatelj zato, ker se je odločil, da bo povedal nekatere reči, ampak zato, ker se je odločil, da jih bo povedal na določen način. Felc čuti življenje v soju in risu ene resnice. Literarnih in drugih poti do nje je veliko in vsaka je drugačna. Bistveno zanj je sožitje vseh teh raznovrstnih poti. Kakršnokoli absolutiziranje enega nazora se je izkazalo kot zmotno in je privedlo do nesoglasij, sporov in vojn.

»Prebral sem: ne enako misleči, enako čuteči bodimo, pri čemer je seveda mišljen čut ohranjanja dostojanstva do samega sebe in do bližnjih. Če pa me že sprašujete o mojem odnosu do literarne in drugih resnic, naj vam odgovorim, da mi je bližja literarna kot zgodovinska resnica.«²

K iskanju te resnice je Felc pristopil z izoblikovano zavestjo o narodni pripadnosti, a je pri tem naletel na spopad dveh agresivnih ideologij. To je doživljal kot bolečo okoliščino, ki se je pri pisanju svojega literarnega prvenca ni mogel ogniti, in res je, da iz dela *Dobro jutro, svoboda* veje avtorjeva velika bolečina.³

Vprašanje človekove svobode ga je zaposlovalo, kot sam pravi, od otroških let dalje in bolj ko je odrasčal, večji je bil njegov občutek, da ima njegovo svobodo nekdo na povodcu in da se tega občutka dolgo ni znebil. Felc tu seveda ne misli na svobodo v smislu fizične prostosti, ampak na svobodo duha, na svobodo izražanja svojih misli, nazorov in prepričanj.

Tudi za čas demokracije po slovenski osamosvojitvi ugotavlja, da ta ni taka, kot jo je pričakoval. Kajti tudi v njej gre za enostransko pojmovanje svobode, ki ga Felc karakterizira s stavkom: »Resnična svoboda in demokracija bo takrat, ko bomo v javnih medijih lahko poslušali tako božične kot partizanske pesmi, saj so oboje nabite z močnimi čustvi.«

In tu pridemo do točke, ko začutimo, da je v našo človeško svobodo duha poseglo še nekaj, ki se kaže kot moč nad njim, kot vsiljevanje drugačne, enoumne resnice. To je ideologija.

V imenu občevaljavne ideologije se mora človek posameznik odpovedati svojemu prepričanju, svoji biti. Kakor hitro pa to stori, ni več svoboden. Felc pa spozna, da se resen človek v življenju lahko odpove marsičemu tudi za ceno ogrožanja lastne eksistence in človečnosti, le ljubezni se ne more.

To je najpristnejši in najpopolnejši smoter njegovega poslanstva. Zavedanje tega je tisti veliki smisel življenja, ki vsem preizkušnjam navkljub govori v prid radosti nad samim seboj in nad vsemi, ki smo proti svoji volji skupaj položeni v naročje tega prelepega sveta.⁴ Ti dve temeljni vprašanji, ki jih srečujemo skoraj v vseh Felčevih delih, bomo poskušali razjasniti z analizo treh njegovih romanov *Dobro jutro, svoboda*, *Duša imena ter Oblast in Venera*. Govor bo torej o tem, kako se ideologija in ljubezen, ta dva nasprotujoča si pola v človekovem življenju – zasebnem in družbenem, prikazujeta v omenjenih romanih in kako usodno posegata v življenje posameznika v prelomnih časih vojn in revolucij.

Zanima nas tudi, kako prepletenost vidi avtor sam in kje vidi pot, po kateri naj hodijo ljudje, da bi njihovo življenje dobilo pravi smisel. Zastavljamo si tudi vprašanje o tem, v kolikšni meri so Felčevi romani aktualni v današnjem času, ko je Slovenija samostojna država, in ali so presežena dolgotletna ideološka nasprotja, ki so razdvajala ljudi. Ali je možna pot do resnične sprave in kdo naj bo nosilec?

Družbene razmere in geneza romanov

Za romane, ki so predmet naše obravnave, je značilno, da vsi opisujejo prelomno obdobje v naši zgodovini, vendar se ta obravnava zoži na domače idrijsko okolje in na razmere v njem. Dogodki pa bi se seveda lahko odvijali v kateremkoli slovenskem okolju, ki je preživljalo podobne viharne čase zgodovinskih in družbenih sprememb.

Vsi trije našti romani namreč opisujejo čas od začetka svetovne vojne pa do zadnje desetdnevne vojne za slovensko samostojno državo. Gre torej za obdobje osmih desetletij, v njih pa je osrednji čas namenjen narodnoosvobodilnemu boju in prvim letom svobode. Konkretno ugotovljivi čas pa je naslednji: *Duša imena: 1914–1948*, *Dobro jutro, svoboda: 1945–1948*, *Oblast in Venera: 1941–1991*. Osrednji čas v vseh romanih zajema obdobje od leta 1941–1948, čas, ko je bil slovenski človek na največji preizkušnji. To je zajelo tudi idrijskega rudarja, pisatelja samega, ljudi, ki so stali pred usodno odločitvijo 1941. leta, in njihove potomce.

Če bi hoteli tudi Felčeva dela uokviriti v definicije literarne teorije, ki govorijo o romanu, bi na tem mestu lahko znova ponovili Schellingovo misel, ki jo je izrekel v predavanjih o filozofiji umetnosti, namreč, da mora biti roman ogledalo sveta, epohe. To je tema boja med idealnim in realnim v življenju, ki je bistven za sodobni svet brez identitete. Po Lukacsu pa roman poteka iz sveta, v katerem ni več totalitete-boga, imanence in smisla prvotne naravnosti. Roman je rezultat zrelosti, ko postane za človeka, za glavnega junaka, značilen razcep s svetom. Človek živi v svetu, ki so ga bogovi zapustili. V njem je razkol med notranjim in zunanjim. Človekova notranjost obstaja kot duša, v kateri živi ideja, kakšen naj bi bil svet.

Junak je obsojen na iskanje, ki je brezuspešno. Če sledimo tem definicijam, lahko tudi v Felčevih junakih, pisatelju samem v romanu *Dobro jutro, svoboda*, Benjaminu in Otmarju v *Duši imena* in dr. Krajevcu v *Oblasti in Veneri*, najdemo te lastnosti. Gre za spopad junakov s kruto zgodovinsko vsakdanjostjo in njihovo iskanje smisla in resnice.

Felčevo zorenje v romanesknega pripovedovalca je potekalo v razmerah poveljne graditve socializma, ideoloških nasprotij v družbi, začetkih samoupravljanja in privrženosti ideji svobode posameznika in naroda. Če bi za roman *Dobro jutro, svoboda*, ki je v rokopisu nastal dvanajst let pred izidom v knjižni obliki, lahko rekli, da je avtor kot glavni junak v njem nad realsocializmom zgrožen otrok,⁵ je v ostalih dveh romanih že čutili dozorelost idej, ki so jih Felcu izoblikovala srečanja s takratnimi slovenskimi nosilci napredne misli in slovenske literarne avantgarde.

Felc kot sodelavec Kapelj

Iz korespondence uredništva revije *Kaplje*, ki je izhajala v Idriji v letih 1965–1972, je razvidno, da je Felc že kot študent medicine in prvi urednik te revije k sodelovanju povabil vrsto takratnih literarnih in družbenih teoretikov in literarnih ustvarjalcev. Arhiv vsebuje originalna pisma, naslovljena: E. Kocbeku, T. Kermaunerju, D. Pirjevcu, A. Inkretu, D. Ponižu, P. Zidarju, F. Zagoričniku, D. Jančarju, L. Kovačiču, T. Šalamunu, T. Kuntnerju, J. Menartu, in C. Zlobcu. Z mnogimi naštetimi avtorji pa se je Felc seznanil že dosti prej in v razgovorih z njimi razpravljaval o aktualnih vprašanjih takratne slovenske stvarnosti.

Z vabili je uredništvo hotelo preseči ozki lokalni okvir revije, saj naj bi se bila le-ta »...rodila iz poštenih namenov nekaterih kulturnih delavcev, ki menijo, da je za Slovence prišel čas, ko provinca v tistem starem pomenu besede ne obstaja več in da so tudi taki kraji, kot je Idrija, potrebni kulturnih injekcij«. Šest ustanovnih članov je zapisalo tudi to, da je namen *Kapelj* razgibati domači kraj ter poseči v kulturno in družbeno problematiko Idrije in Primorske kot širšega zaledja.⁶

Po sedemletnem izhajanju revije je uredniški odbor zaradi idejnih nasprotovanj političnih dejavnikov sklenil prekiniti izdajanje revije. (Marsikaj imate, kar si drugi ne upajo.)⁷ Kajetan Gantar je v pismu Felcu, datiranem 24. 10. 1972, zapisal: »Poguma, s katerim so se *Kaplje* lotevale najbolj kočljivih vprašanj, ne premore nobena druga slovenska revija. Nastaja vrzel, ki je nihče ne bo izpolnil. *Kaplje* so šle neomadeževano v našo kulturno preteklost.«

Avtor je to svoje urednikovanje in sodelovanje v *Kapljah* ocenil z besedami: »V Sloveniji govorimo le o Perspektivah, pozabljam pa, da so bile vendarle prve idrijske *Kaplje*: Bile so tako, ne bom rekel, disidentska

revija, čeprav smo se zavoljo Kapelj pogosto zagovarjali. Šlo je za neumnost oz. če sedaj gledam nazaj, so bile to neumnosti. Bil je krog idrijskih intelektualcev, ki se je zbral v provinci in se šel to, čemur bi rekli ozaveščanje oz. demokratično ozaveščanje.«⁸

Leta 1992 pa je v intervjuju, ki ga je vodila Ingrid Vidmar in je bil objavljen v Primorskih novicah 21. 2. 1992 povedal: »Kaplje so ukinili 1972. leta. Že pred tem sem bil s prijatelji uredniki na številnih pogovorih na partijskem komiteju, pozneje pa na obširnih zasliševanjih. Tedanji čas je rabil Don Kihote, ki so bili njegov notranji glas. Bili so vest časa. Toda rabi jih tudi sedanji čas. To je čas demokracije, v katero sam ne verjamem, zato je prostora za Don Kihote prav toliko, kot ga je bilo leta 1972.«

Omenjeno zorenje našega avtorja, njegov odnos do aktualnih družbenih razmer, preteklosti slovenstva, jezika in kulture se nam kaže tudi v člankih, ki jih je Felc napisal v 12. in 13., 14. in 20.–21. številki Kapelj.

Razkol med marksisti in kristjani

V prispevku Naš dialog⁹ razpravlja avtor o vprašanih sožitja med marksisti in kristjani. Gre za vprašanja, ki jih sicer malo drugače zastavlja tudi v svojih delih. Govori o predsodkih, ki so pomembno zaznamovali našo povojno stvarnost. To so predsodki, ki se dotikajo religioznega čutenja. Felc misli predvsem na čas, ko so bili ljudje zaradi svojega teističnega svetovnega nazora označeni kot sovražniki socializma in napredka.

Omenja tudi čas, ko so nekateri katoliški hierarhi na direkten način utemeljevali pogoje človeške nazorske naravnosti z nujnostjo pripadnosti enemu samemu ideološkemu nauku. Felc tako zase kot za tiste, ki so rasli v tem duhovnem razkolu, ugotavlja, da so se temu globoko upirali z neko naivno kreativnostjo. Iskreni dvogovor po njegovem izključuje vsako lovljenje duš, ki mu je bilo tolikokrat izpostavljeno vsako mlado življenje. Vsaka mladost lovljenje duš zasovraži, ne glede pod kakšnimi barvnimi otenki se skriva. Felc opozarja, da je težnja po oblastništvu v obeh ideoloških strukturah še vedno prisotna. Le s tem, da se oboji odpovedo lovljenju duš, je dana možnost strpnega pogovora. Potem bi naš odnos do sveta rezultiral samo iz našega nasprotja in ne bi bil obremenjen z mislimi očetov. Če bo naša počlovečenost premogla svobodo, bo vsebovala tudi preteklost, ki je bila sveta našim očetom. Le neokrnjena svoboda za vse tak dialog omogoča.

V preteklosti nas je razdvojila oblast, s katero je po logiki stvari in časa razpolagala ena izmed svetovnonazorskih struktur. Ateistična stran se je naravnost izenačevala z oblastjo, krščanska stran pa je bila nasilna in arogantna prav toliko, kolikor si je v danih razmerah skušala pridobiti oblast. Felc nasprotuje težnjam po vsakršnem združevanju interesov, ki so jih organizirali eni ali drugi. Obsoja tudi oznanjevanje odrešiteljske vloge

krščanstva preko zelo prozornih in tendencioznih primerov (Jacqueline Kennedy, škof Spelman, A. Einstein...). Prav v tisto kategorijo sodijo na drugi strani primeri bizarnih oblik nasilja do različnih verskih manifestacij. O idejnosti pouka, ki je tudi opisana v romanih, pa Felc prav zaradi takih primerov meni, da je boljše, če je šola vzgojna ustanova, kjer ni mesta za take in drugačne aplikacije na snov, ki jo v šoli razlagajo.

Vprašanje slovenstva

Vprašanje o bogu Felc aplicira na dejstvo, da je marksistu vprašanje o obstoju transcendence nesmisel, ravno tako kot kristjanu vprašanje o smrti boga in večnem božjem bivanju. Felc osrednje bistvo vidi v vprašanju, koliko je pri kristjanu Kristusov humanizem (ljubi svojega bližnjega kakor samega sebe) lahko stvarno pomagalo pri obči počlovečenosti oz. koliko je Marxovo vizijo srečne družbe v praksi možno izpeljati.

Felc v svojih romanih načanja tudi vprašanje slovenstva, narodne pripadnosti svojih junakov, pripravljenosti, da se za to idejo tudi borijo in žrtvujejo. V naštetih delih je to najbolj razvidno v *Duši imena*, kjer Grega, Benjamin ter Zalka in Otmar to idejo tudi v praksi uresničujejo. Vprašanje slovenstva si Felc zastavlja v članku *Prostor, čas, narod*¹⁰ na osnovi ugotovitve, da po vojni in revoluciji še niso bile uresničene vse tiste ideje, ki bi slovenski narod trdneje konstituirale v prostoru in času. Felc podrobneje ne analizira razmer pri Slovencih, ki so po vojni še vedno ostali v drugih državah kot manjšina (Italija, Avstrija, Madžarska), pač pa upošteva le objektivne razmere v Jugoslaviji. Sodi, da so razmere za uveljavitev slovenske specifične resničnosti nastale šele po uveljavitvi samoupravljanja, ki ga vidi kot perspektivo v tem razvoju. V slovenski zavesti je nastalo nesorazmerje med tistim, kar smo imeli, in tistim, kar smo hoteli imeti. To ni bilo le materialne, temveč tudi duhovne narave. Ni se uresničila večna težnja po združitvi, pa tudi ne ideja o enakopravnosti jugoslovanskih narodov. Razmere, ki so botrovale ideološkemu sporom ter oboroženemu spopadu dveh ideologij, v katerih so brez potrebe krvaveli Slovenci, se ne bi smele več ponoviti. Sklepna misel tega članka je ta, da bi se Slovenci morali najprej organizirati navznoter, če naj bi se uspešno organizirali tudi navzven. Misel, ki je še vedno aktualna. Ne smemo ostati brezoblična gmota, ki vedno potegne krajši konec. To mora biti preteklost.

Misli, ki smo jih pravkar navedli, so zelo podobne Kocbekovim trditvam, ki jih je v svoj dnevnik zapisal leta 1943.¹¹ »Slovenci smo narod z izrazitim obrazom, z idealnim jezikom in izoblikovanim duhom. Smo ljudstvo s profilom naroda, ki ga označujeta dve konstanti. Krščanska omika Ogleja, Bavarske, Cirila in Metoda, luteranstva in katoliškega baroka ter civilizacija humanizma s poudarkom na subjekt in objekt. Smo fanatični realisti z nagnjenjem v drobno spretnost. Nikoli pa nismo rešili nasprotja med ujetostjo in domišljijo, med provincializmom in visokimi spoznanji. Postalni smo otožno in prilagodljivo, hkrati pa razklano in neodrešeno ljudstvo.

Šele z oboroženim uporom začenjamo odpravljati svojo manjvrednost. Uresničiti se moramo in poenotiti. Notranje se bomo osvobodili z zunanjo osvoboditvijo.«

Tako Kocbek kot Felc imata navedene razloge za temeljni vzrok za slovenske razprtije in tragične dogodke v narodni zgodovini. Felc v svojih delih prikazuje ta dejstva seveda na način literature. Čuti se poklicanega, da se kot intelektualec, humanist, zdravnik in pisatelj spoprime z razmerami in časom, v katerem živi in deluje. Da se jim postavi po robu. Upre se jim tako, da jih prikazuje s pomočjo svojih literarnih junakov.

Stiska človeške zavesti

Tretji problem, ki ga Felc izpostavlja in ga najbolj prizadeva, je stiska človekove zavesti. Ta se kaže v opustitvi vseh vrednot, tudi takih, kot so materinstvo, rojstvo in smrt. Felc jim hoče dati ponovno veljavo, saj ve, da zlo prihaja iz političnih sistemov, ki razčlovečujejo ljudi. Odnos do teh vprašanj je Felc obrazložil v članku Slovenska križpotja leta 1970 in so našla svoj odmev v delih Duša imena ter Oblast in Venera.

Trditev, da zlo prihaja iz političnih sistemov, razloži Felc na primeru samoupravljanja. Ta struktura je po njegovem razvrednotila obče narodne funkcije na enote, ki ne morejo več zrcaliti narodne enotnosti, znotraj pa je odprla radikalno vprašanje posameznikove zavesti. Samoupravni temelj, ki je po svojih prvinah globoko humanističen, se je spremenil v nemoč obvladovanja posameznikove človeške psihične danosti, ki je lahko hudo moteča v sistemu, ki zahteva visoko razvito človekovo zavest. Gre za konflikt med načeli in tem, kar ta načela v praksi rojevajo. Človek postane jetnik prostosti. Materialne vrednote ga ne osvobajajo, žrtve ga ne obnavljajo. Bog je umrl, vse se suče v krogu lova na srečo, ki pa na drugi strani polzi iz rok. Gre za obvladovanje humanističnih odnosov, ki naj prevladajo nad zaslužjevalnim proizvodnim postopkom.

V takih razmerah se razraščajo afere in konflikti, ki iz ljudi izskavajo tisto energijo, ki bi morala biti gonilna sila narodnega preporoda. Gre za moralno etični problem – problem vesti. Vest je največkrat odraz doktrine.

Čeprav so Felčevi romani odslikava časa, prelomnih obdobij v življenju naroda in posameznika, so v njihovih glavnih junakih prisotne ideje, ki jih je avtor izpovedal v omenjenih člankih.

Kratka oznaka romanov

Za Felčeve junake velja tudi Lukacseva trditev, da človekova notranjost obstaja kot duša, v kateri živi ideja, kakšen naj bi bil svet. Felc je svoj prvi roman *Dobro jutro, svoboda* napisal še v zadnjem letniku gimnazije 1958.

leta, ko je bil star sedemnajst let. Rokopis je čakal na objavo celih dvanajst let, ko je na prigovarjanje takratnega urednika revije Mlada pota, Ivana Potrča, tekst oddal založbi Mladinska knjiga, ki ga je izdala 1971. leta. Delo zavzema kritičen odnos do spopada ideologij, s katerima je bil zaznamovan čas avtorjevega otroštva. Na eni strani je bil svet realistične izključevalnosti, na drugi pa svet tradicionalnih vrednot, ki se je včasih za mladoletnikovo dušo tudi izražal preveč agresivno.

Ob tem delu je avtor zapisal,¹² da ga je pri pisanju zanimal psihološki odnos predpubertetnika do pomembnih življenjskih in materialnih vprašanj ter način, kako nanje reagira. Ugotavlja tudi, da mu je študij psihiatrije pri tem ogromno pomagal. Ta spopad ideologij je pisatelj doživljal, kot sam pravi, kot bolečo okoliščino, zato iz knjige veje velika bolečina.

Glede na čas, v katerem je knjiga izšla, je bila lepo sprejeta. Drugi pa so jo spregledali, saj prinaša kot ena prvih del pri nas, kritičen odnos do enoumja, kar je sicer prinašala tudi revija Kaplje, ki je izhajala v tem času.

Janez Bizjak je v Naših razgledih¹³ knjigo ocenil kot knjigo otroštva. Po njegovem je ta neobremenjena in skozi otroško psiho projicirana pripoved o včasih pretirano zanosnem času, tako zanosnem, da je večkrat ušel na stranpota. To je skupinska fotografija prvih razredov osnovne šole, ki je delovala v času zvestega posnemanja stalinističnih vzorcev. Delo govori tudi o tem, da so se na te vzorce morali navaditi čez noč, otrokom pa je bilo težko dopovedati, da tisto, kar je bilo še včeraj sveto, danes ni več.

Tematika, ki jo je Felc načel v tem delu, se na dokaj primerljiv način ponovi tudi v romanih Duša imena ter Oblast in Venera, ki v enem delu tudi posegata v čas 2. svetovne vojne in obdobje povojne obnove in graditve socializma.

Svoje najobširnejše delo Duša imena je Felc izdal leta 1989, pred praznovanjem petstoletnice rudarske Idrije. Za to delo je bil tudi nagrajen z občinsko Pimatovo nagrado in nagrado Prešemove družbe. Po oceni Igorja Žitnika v intervjuju z avtorjem¹⁴ je to delo romaneskna freska, ki se vsebinsko razpotegne od začetka 20. stoletja do leta 1949, ko umre glavni junak, okrog katerega se nizajo življenjske zgodbe njegovih petih otrok, rudar Grega.

Družina je na svoji koži preizkusila štiri ali pet političnih sistemov v slabih petdesetih letih: avstroogrskega, fašizem, nekaj dni svobode pred prihodom Nemcev, nemško okupacijo in povojno svobodo.

V intervjuju s Katjo Roš¹⁵ je avtor povedal, da že sam naslov romana nosi v sebi nekaj simboličnega. Vsak človek, ki se rodi, dobi ime. To mu daje neko formo, nek simbol, ki pa ima tudi svoj globlji smisel. Tudi duše teh ljudi, teh prišlekov, nosijo nekaj simboličnega v sebi in medsebojno prelihanje teh duš na različnih plasteh je vsebina tega romana.

V romanu, tako kot že prej v delu *Dobro jutro, svoboda*, še enkrat povzame zgodbo svoje mladosti in življenje z babico in dedkom. Sam pravi, da so bili doma bipolarno razdeljeni. Mama in stari oče sta bila izrazito boljševisično usmerjena, stara mama pa je bila nazadnjaška. Bil je nagnjen po njej in tako v opoziciji z lastno materjo. Značilno za ta roman je tudi to, da je v njem sicer na njemu lasten način prikazal zgodovinske osebnosti revolucionarja Jakoba Platiše, primorskega narodnega junaka Janka Premrla-Vojka ter lik znanega idrijskega zdravnika Ivana Hribernika.

Če sta prejšnja dva romana razkrivala svet malega slovenskega trga in mesta ter usode njunih ljudi predvsem v času druge svetovne vojne in boja za narodno osvoboditev ter prvih povojnih let, govori roman *Oblast in Venera*, ki je izšel leta 1995, predvsem o obdobju graditve samoupravnega socializma, zametkih ideje o slovenski samostojnosti, do razglasitve neodvisnosti Slovenije. Tudi v tem romanu ostaja Felc aktualni kronist razmer tega časa. Delo nosi veliko avtobiografskih momentov, ki so vidni zlasti v opisih življenja in delovanja glavnega junaka, zdravnika Krajca.

O romanu pravi avtor: »Napisal sem to knjigo, ko se je rojevala slovenska pomlad in se je pokazalo, da ta pomlad ni noben privilegij, ampak je za vsakega posameznika velika zadolžitev, svoboda pa je tudi breme.«¹⁶

Skozi usode glavnih treh protagonistov in njihovih otrok smo priče razkroja nekega političnega sistema, spopada dveh ideologij, ki zaradi svoje razredne naravnosti usodno vplivata na posameznike. Vendar se Felc tudi iz te ideološke zagate rešuje z ljubeznijo, ki ne pozna ideoloških predsodkov in združi ljudi različnih idejnih prepričanj.

Felčevo pojmovanje ljubezni

Analiza in primerjava romanov *Dobro jutro, svoboda*, *Duša* imena ter *Oblast in Venera* nam pokaže, da pisatelj vsa nakopičena ideološka in eksistencialna nasprotja med svojimi junaki rešuje z vero v ljubezen, ki očiščuje posameznika, ga počlovečuje in mu vliiva zaupanje v dobroto in resnico. Izhodišče za tak pristop je avtorjevo prepričanje, da se dajo nasprotja med ljudmi blažiti s spoštovanjem prve božje zapovedi. Hkrati pa se zaveda, da je za vsakega izmed nas skorajda neuresničljiva. Takole pravi: »Ljubezen do bližnjega kot do samega sebe – prva zapoved – je nedosežni ideal. V enaki meri realen kot utopičen. Ljubezen do bližnjega kot do samega sebe je zame kalvarija, kajti drugi del je čisto lahko izpeljati – sebe imam rad. Težak pa je tedaj, ko gre za vsakogar bližnjega. Tudi za one, ki so sprožili pokol na Hrvaškem in za tiste, ki so me, na primer, kdaj izdali in me zasliševali.«¹⁷ Gre za temeljno eksistenčno prvino, na kateri temelji krščansko pojmovanje življenja in sreče. Čeprav Felc priznava svojo vernost, pa v človekovo zmožnost, slediti tej zapovedi, dvomi. Zanj je torej

tako pojmovana ljubezen nedoseženi ideal. In ne samo to. Je tudi kalvarija za vsakega posameznika, ki dojame bistvo te zapovedi.

Ljubiti vse ljudi brez izjeme in razumeti, da so kljub svojim slabostim, pomanjkljivostim, nečlovečnosti, zlu, ki ga nosijo, vendarle samo ljudje, šibki in grešni in naše ljubezni vredni. Tu gre seveda za ljubezen do posameznika, ki ji niso osnova erotična nagnjenja, kajti ljubezen med moškim in žensko ima drugačne osnove. Za Felca je temelj vsega ljubezen, ki je posameznikov najbolj avtentični, najbolj intimni odnos do sveta.

Začne se sicer kot osebna avtentična ljubezen do ljubljenega bitja in se šele potem vzdigne v ljubezen do skupine, naroda, družbe. Dostojevski je v Bratih Karamazovih zapisal: »Potrudite se, da boste svoje bližnje ljubili dejavno in neutrudno. Kolikor boste napredovali v ljubezni, se boste prepričali tudi o biti boga in nesmrtnosti vaše duše. Če pa dosežete popolno samozatajitev v ljubezni do bližnjega, tedaj boste nedvoumno verovali in noben dvom vam ne bo mogel prodreti v dušo.«¹⁸

Dušan Pirjevec v svoji študiji *Bratje Karamazovi* in vprašanje o bogu to misel razume tako, da do boga ni neposredne poti in se nam neposredno in tak ne kaže. Pot do njega je posredna in ta pot se imenuje dejavna ljubezen do bližnjega. Do boga je mogoče priti preko sočloveka, preko bližnjega, preko drugega. Dejavna ljubezen pa je mogoča torej le v posvetnem svetu ne pa v osami in izolaciji. Kdor se umakne ljudem, take dejavne ljubezni ne premore. In zakaj je za Felca ljubezen do bližnjega tudi kalvarija?

Ljubiti vsakega bližnjega je težko, pa ne samo zato, ker vsak bližnji ni ne mlad ne lep, ne dober ne človeški, temveč preprosto zato, ker vsak človek doživlja bližnjega kot omejitev lastne svobode. Ljubezen do človeštva je torej samo prikrivanje sovraštva do človeka kot posameznika, pri čemer je sovraštvo potrjevanje svoje lastne svobode. Pojavlja se bojazen, da posameznika, bližnjega zaradi tega ni mogoče ljubiti zares, temveč le domišljijsko – abstraktno. To pa je ljubezen, ki ni dostopna neposrednemu čutnemu dožemanju – je le ideja.

Dejavni ljubezni pa gre za življenje in ne za idejo. Vzljubiti je treba najprej življenje, da bi dojeli njegov smisel. Dejavna ljubezen je brez vzroka in brez razloga in ne prinaša nobene koristi, kajti zanjo ne moremo zahtevati ne plačila ne povračila – nasprotno ljubezni. To je ljubezen za nič, oziroma preprosto je. Dejavna ljubezen ljubi sočloveka zgolj v biti. In človeku je zaradi njegove končnosti samo enkrat dano, da reče: sem in ljubim.

Ta Felčeva kalvarija je najbolj pretresljivo zajeta v pismu Otmarja Hladnika iz romana *Duša* imena, ki kot verni partizan v akciji proti Italijanom ubije sovražnika in pretresen od tega dogodka piše pismo svoji materi. V njem so nanizana vsa eksistenčna vprašanja človeka posamezni-

ka: ljubezen do staršev in drugih bližnjih, vera v pravico in resnico, boj in žrtve za pravično stvar, vprašanje krivde, zavezanost rodu – vprašanja dejavne ljubezni.

Same dileme, ki si jih zastavlja avtor in ki si jih je že pred njim zastavljala E. Kocbek kot član skupine krščanskih socialistov pri Izvršnem odboru OF v svojem dnevniku Listina iz leta 1943.

Kocbek se zaveda, da je ljubezen do bližnjega kristjanova osrednja zapoved. Bližnjik mu je vsak človek, znan ali neznan, tuj ali domač, prijazen ali sovražen, kriv ali nekriv. Ve tudi, da sme iz ljubezni do bližnjika človeka tudi kaznovati. Le enega ne sme. Ne sme mu kot kristjan vzeti življenja. Z usmrtnitvijo se ne vzame bližnjiku le pravice do življenja, ampak tudi pravico do njegove izvirne smrti, to se pravi, pravico do razpolaganja z njegovo največjo skrivnostjo.¹⁹

Ali ni Felčeva kalvarija tudi v tem, da je prav tako kot že leta 1943 Kocbek tudi sam spoznal, da tudi kristjani niso zmožni slediti zapovedi o dejavni ljubezni do sočloveka? Kajti Kocbek pravi, da je odkril krščansko nemoč ali slabost krščanstva kot religije v sodobnem svetu. Ugotavlja, da človek postaja vedno bolj razumsko bitje, razvoj sveta ga uravnava v dosledno imanenco. Vedno bolj je usmerjen v politično življenje, prisiljen je, da si vedno bolj enotno podreja zemeljske zadeve in pri tem razvija interesno ozračje, tekmo, boj in strasti, ki krščanska duhovna zapoved nima prepričljivega vpliva nanj. Zakoni moderne družbene stvarnosti se vedno bolj obračajo zoper temeljno zapoved krščanstva, zoper ljubezen do bližnjega. Tega se ne da spraviti v sklad z evangelijem.

Družbena in politična psihoza usmerja človeka v boj zoper bližnjega, medtem ko bi morala biti prva in glavna zapoved, da svojega bližnjika ljubimo, tudi kadar je naš sovražnik. Krščanstvo tako pušča človeka na cedilu kot občestvo, saj mu ne zna dati napotil, kako bi kot kristjan uveljavil svojo ljubezensko etiko sredi družbene in zgodovinske psihoze sovraštva.

Druga plat Felčevega razmišljanja o ljubezni in pojmovanju tega čustva zadeva ljubezen med moškim in žensko – torej erotično ljubezen. Ta pa je drugačna kakor prej opisana dejavna ljubezen do vsakega bližnjega. Ljubezen med moškim in žensko, fantom in dekletom je vez, v kateri ni treba stremeti k idealnemu liku. V tej ljubezni je človek tak, kakršen je. Ni se mu treba naprezati, da bi bil drugačen, takšen, kot si ga želijo. Ljubljenemu bitju se prepustim ves, scela, pristen, naraven. V tej ljubezni je človek svoboden. Nobenih ovir, zahtev, podrejanja na silo. Vse, kar čuti, stori, se zgodi naravno, samo od sebe.

Človekova ljubeča narava se pretaka v ljubljeno osebo in njena se vrača vanj. Obe naravi se predajata in prežemata, ne da bi se to čutilo kot predaja.

Človek je sam s seboj identičen, med njim in ljubljeno osebo ni razlike, ni razkola, je njegov lastni stopnjevani jaz. Tako pravi Taras Kermauner v svoji analizi Minattijevih pesmi.²⁰

Zdi se, da te misli ustrezajo zapisanim besedam Jožeta Felca v Duši imena, ko opisuje Grego in Heleno v njunem doživljanju skupnega življenja. »Drug drugega sta zaznamovala tako, da sta iz prekletstva besed, misli sestopala v raj bližine, ki ji je ime ljubezen«.

Bližina dveh ljudi, ki se ljubita, je torej raj, po katerem hrepenijo človeška bitja. Kaj pa je raj? To je prostor, kjer si ljudje dokončno uredijo svoje sožitje, kjer ni ne vojske ne lakote ne zločinov ne krivic. Raj je kakor zlata doba, postavljena proti obstoječemu zanikrnemu življenju. V raju spoznava človek svojo srečo. To je svet dejavne ljubezni in ni je sile, ki bi človeku, ki ga je okusil preprečila, da bi spet in spet ne poskušal priti vanj.

Kakor pravi Dostojevski v Bratih Karamazovih: »Čemu leta, čemu meseci. Kaj bi šteli dneve, ko pa je človeku en dan dovolj, da spozna vso srečo.« Raj pa je skrit v vsakem človeku. Ali drugače, težnja po dejavni ljubezni in sreči je v vsakem človeku. Mož in žena ali fant in dekle, ki sta okusila raj, ki ga ustvarja harmonična bližina, sta za vedno zaznamovana z ljubeznijo in tudi vse preizkušnje tega sveta ju ne morejo odvrniti od želje, da bi to vedno znova in znova poskušala doseči.

Taka sta Grega in Helena v Duši imena, taka sta Jernej in Mateja v Oblasti in Veneri. Za Felčevo razumevanje ljubezni pa je pomembna še ena njegova misel iz Duše imena: »Življenje je vendar ljubezen, ljubezen pa je izročanje življenja v druge roke«. Kaj nam hoče avtor povedati? Življenje enači z ljubeznijo, kar pomeni, da je to čustvo edini smoter, ki življenje sploh omogoča. Življenje brez ljubezni je pusto in prazno, človeka nevredno. Kdor v svojem srcu ne čuti ljubezni, izgublja vero, izgublja cilj, življenje samo postane nevredno, postane muka.

Ali drugače povedano, življenje je smiselno, če ga komu poklanjamo, če ne živimo le zase, ampak tudi za bližnjega. Kdor ljubi, torej izroča svoje življenje drugemu, postaja del njega.

Dejavna ljubezen je resnično mogoča samo v posvetnem, v osami pa ne. Kaj ni podoba Otmarja Hladnika podoba te avtorjeve misli? Otmar je izgubil ljubljeno osebo, izgubil je vero v ljudi, v življenje. Nič ga ni moglo rešiti iz osamelosti, v katero se je bil zatekel, zato se njegovo življenje tragično končuje za vrati umobolnice.

Še o eni vrsti ljubezni govori Felc v svojih romanih. Ne moremo je enačiti niti z dejavno ljubeznijo do bližnjega niti z erotičnim čustvom med moškim in žensko. Gre za ljubezen med starši in otroki. To je posebno čustvo, ki mu

ni imena. Je posebna zavezanost naravni vezi, ki druží starše in otroke. To je ljubezen, ki je pripravljena vse odpustiti, vse prenesti in vse dati.

Razkriva se nam v odnosu avtorja do svoje matere v romanu *Dobro jutro*, svoboda, v odnosu Grege in Helene do svojih otrok, posebno do Zalke v trenutku, ko staršema sporoči, da bo mati in da je oče italijanski poročnik, v delu *Duša imena*. Tu pisatelj zapiše: »Tedaj je bilo med njimi toliko ljubezni, kot je najbrž nikoli poprej ni bilo. Ta prelepi trenutek življenja bi bilo vredno spraviti v škatlico spomina in ga čuvati za dni, ko človeka najeda sovrašтво, ko se gol in pohabljen otepa z mrzloto.« Taka je tudi ljubezen hčerke Tamare do očeta Gašperja v delu *Oblašt in Venera*.

Felc pride do spoznanja, da je ljubezen čustvo, ki je nad kakršnokoli človeško, družinsko ali narodno zavezanostjo, da je ljubezen več kot kri. Skratka, da je, kakor je zapisal že Dostojevski, ljubezen od boga, da je ljubezen duša vsega.

OPOMBE

- ¹ BRIC, ROMAN: PISANJE KNJIG ME OSVOBAJA – PRIMORSKI DNEVNIK, 5. 6. 94
- ² KANTE, LOJZE: ČASI V KATERIH ŽIVIMO SO PSIHOTRAVMATSKI – DELO, 13. 10. 1986
- ³ DELO, 7. 10. 1993
- ⁴ TUREL, IRENA: USTVARJATI POMENI STOKRAT ŽIVETI – PRIMORSKE NOVICE, 26. 12. 1986
- ⁵ AUERSPERGER, ALENKA: ČLOVEK JE SAMO NA ENEM KRAJU ZEMLJE DOMA – SLOVENEK, 6. 12. 1991
- ⁶ PRIMORSKI DNEVNIK, 18. 1. 1966
- ⁷ BIŽJAK, JANEZ: DIALOGI, 17. 12. 1966
- ⁸ ROŠ, KATJA: IDEOLOGIJA JE SKVARILA LJUDSTVO – DELO, MAREC, 1992
- ⁹ FELC, JOŽE: NAŠ DIALOG – KAPLJE, 12., 13. ŠT., DEC. 1968
- ¹⁰ FELC, JOŽE: PROSTOR, ČAS, NAROD – KAPLJE, 14. ŠT., 1968
- ¹¹ KOČBEK, EDVARD: LISTINA, LJUBLJANA, SM, 1982, ŠT. 523
- ¹² PIRKOVIČ, A.: KAPLJE SO KANILE NA PLODNA TLA – MLADINA, 26. 3. 1966
- ¹³ BIŽJAK, JANEZ: OSAMELCI – NAŠI RAZGLEDI, 27. 5. 1983, STR. 290
- ¹⁴ ŽITNIK, I.: DUŠA IMENA – DELAVSKA ENOTNOST, 26. 12. 1989
- ¹⁵ ROŠ, KATJA: DUŠA IMENA – DELO, MAREC 1991
- ¹⁶ ROŠ, KATJA: OŠMA KNJIGA JOŽETA FELCA – DELO, 14. 7. 1995
- ¹⁷ AUSPERGER, ALENKA: – ČLOVEK JE SAMO NA ENEM KRAJU ZEMLJE DOMA – SLOVENEK, 6. 12. 1991
- ¹⁸ DOSTOJEVSKI, F. M.: BRATJE KARAMAZOVI, STO ROMANOV, LJUBLJANA, CZ, STR. 49
- ¹⁹ KOČBEK, EDVARD: LISTINA – LJUBLJANA, SM, 1982, STR. 187
- ²⁰ KERMAUNER, TARAS: NATURA IN INTIMA – KOPER, LIPA, 1969, STR. 21

Črkovanja čarovnika in klovna

ALEŠ ČAR

*improvizacija o osebi
in literarnem ustvarjanju
Andreja Lutmana*

Na steni moje kletne jazbine, med kuhinjo in vecejem, visi Lutmanova stvaritev. Ob stikalu za luč na vece, tako da so pogosta srečevanja in spogledovanja neizbežna. Izgleda tako nekako: velikansko rdeče oko, znotraj pobarvano belo in v sredi železna rinka, ki predstavlja zenico, prek nalepljen lesen kvadrat, spodaj speta žica, vilice, polomljeni okvirji od očal, peresa in podobne drobnarije, na zadnji strani najdemo sliki pripada-joče stihe. Ja, če koga čudi dejstvo, da Andrej Lutman tudi slika, naj povem, da je – kolikor se spominja – prej slikal kot pisal, no, zadnje čase spet riše in slika več in intenzivneje, nedavno tega je doživel tudi razstavo svojih del v jazz klubu Satchmo v Mariboru. V življenju je ob literaturi in slikarstvu počel in še počne čuda stvari. Lutman je recimo eden od idejnih vodij projekta poezija po pošti, ki kot da se dogaja mimo scene, spodaj med nogami in čevlji. Je avtor že kar kulturnih priponk, ki so sredi osemdesetih navduševale z »duhovito (ne)smiselnostjo in bogastvom prenesenih pomenov,« kot zapiše pesnik Jure Potokar. Recimo, leta 1986 dobimo na Lutmanovem bedžu zapis: *Za Slovence: sló, S.L.O. in vince*. Krasno. Ali: *Svetobolje. Svet? O: bolje!* Dodajam že pregovorno: *LJUBITI ubiti biti ti*.

Lutman je oseba, ki se zabava, »ker ljudje ne vedo, da imajo možnosti, ki jih nudi viagra, v sebi«, in oseba, ki kot prvo vrednoto postavlja »Svobodo z radostjo v vršenju Velikega dela«. Včasih cirkusant, včasih pretanjen tolmač horoskopa kot človekovega globinsko psihološkega odtisa, vedno in dosledno pa »čudaški samohodec, grčasti pesnik asociativnosti«, kakor ga je poimenoval gospod Vital Klabus. Pri pisanju, kakor pravi sam Lutman, je »istočasno oddajnik in sprejemnik, predvsem pa posrednik«, svoje pisanje oziroma pesnjenje imenuje kar z besedo »črkovanje«, in za svoj največji uspeh si šteje »samoironijo, ki ga sooči z lastno nepomembnostjo in z lastnim napuhom«.

Lutman seveda izda svoje pravo živalsko poreklo, ko spregovori o poeziji. V stilu najbolj zagrizenih pravovernikov pove, da je »prava pesem samo tista pesem, ki obsede, ki popolnoma napolni zavest z občutjem, da ničesar drugega ni mogoče kakor zgolj pesem«.

Seveda, Lutman je predvsem vendarle pesnik. Svoje poezije pa ni pakiral le v knjige, običajno pesniško embalažo, temveč je pesmi, med drugim, ponudil na video kaseti, pa na avdio kaseti z naslovom *Obbesejedenje* ali *polje* in še je bilo tega. Pravzaprav bi lahko Lutmanu podelili naslov nekakšnega pionirja raziskovanja multimedialnosti pri nas.¹

Najbolj odmevno je bilo verjetno Lutmanovo sodelovanje s skladateljem Aldom Kumrom, naslednjim graparjem v vrsti. Rezultat je bil kantata *Na struni Merkurja* (izvajana ob 500-letnici Idrije).²

Andrej Lutman je med drugim tudi dober poznavalec dela in učenja Aliestra Crowleya, pisanja Carlosa Castanede, ljubitelj kulturnega jazz hard-core benda *No means no* in še?³ Končno in ne nazadnje seveda knjige. Andrej Lutman je širši javnosti še najbolj znan kot avtor šestih knjig. Čeprav pravi, da pri sebi »ne ločuje med prozo in poezijo«, bom zaradi preglednosti knjige *Opisovanja* (1984), *Na prepihu* (1991), *In rdeči in zgosti* (1998) in *Vzbrsti vrst* (1999) imenoval pesniške zbirke, knjigo *Goločasje* (1992) zbirko kratkih proz, *Lov* (1993) pa je Lutman tako sam podnaslovil kot roman.⁴

In še končna in ne nepomembna jebica; oba z Andrejem sva graparja. Idrijska graparja.⁵ Kakorkoli, pod psihiatrično bolnišnico na griču, nad ogromnim rudniškim labirintom, v sapi, ujeti med neprehodne grape in dodobra pregneten s knapovskim švicem in živim srebrom, v Idriji, pravijo, je v zraku marsikaj. In prek te vizure, si domišljam, lahko pogledam globlje. No, buljim v Lutmanovo Oko ob stikalu za vece in razmišljam o ostalih strminah iz naših grap, ki jih sploh ni malo. Recimo dr. Zoran Kanduč v pravni stroki, skladatelj Aldo Kumar, flavtist Cveto Kobal, Rudi Skočir v slikarstvu, Gorazd Trušnovec in Boris Čibež z refleksijo, ki prek filmske kritike oziroma novinarstva reflektirata tudi širšo stvarnost, Ivan Mohorič, imenovan John, s svojimi kozmosi (predtem je imel odlično betulo v bregu nad Idrijo za celonočna zapijanja), cehovska kolega dr. Jože Felc in Tomaž Kosmač in še bi bilo mogoče naštevati. Kolikor mi je dano v tem trenutku poznati te osebe in njihovo početje, vsak s svojo bolj ali manj izrazito in seveda sebi lastno izvedbo »graparske fatalnosti« gnete glino nekje na svojem. Kot da pušča strmina v »dotaknjenih dušicah« prepoznavno obliko. Še najboljša beseda, ki mi pade na pamet, je trma. Nekako tipično graparska trma. Strma trma, bi mogoče rekel Lutman.

Vsak po sebi, bi še pribil naš cehovski boter Niko Grafenauer, vsak na svojem otoku, vsak v svoji luknji. Ja, Lutman po lutmanovsko, kako pa.

In kakorkoli obračamo stvari, treba je priznati, da je Lutmanu uspelo najti način, kako ustvarjati drugače od ostalih in obenem združiti osebnost s kreativnostjo. Na to je tudi ponosen. »Ustvarjati drugače kot Oni«, pove Lutman v nekem intervjuju, in »Oni so vsi, ki si lastijo deleže vzgoje, ki sem jo bil deležen iz knjig«. Iz tega »sledi upor: ne pisati kot Oni!« Lutman dodaja, da »ne gre za zanikanje, pač pa za postopek osamosvojitve ... «

Upor, osamosvajanje, ne pisati tako kot drugi ... Tudi za ceno, da se zaobide svoj največji obseg?

Pod stresom straniščne vizure

Z Lutmanom načelno kritika nima problemov. Prav očarljiv konsenz vlada o njegovem pisanju. Menda lahko vse pometemo z eno potezo: eksperimentiranje z jezikom.

Verjetno še najbolj nazorno opiše Lutmanovo pisanje (gre za kritiko pesniške zbirke *In rdeči in z gosti*) gospod Vital Klabus: »Lutmanovo zunanjo metrično živahnost dopolnjujejo nenehne igre z besedami, razbijanje besed, posebno so pogoste aliteracije, ponovne notranje rime in poudarki na posameznih glasovih oziroma črkah. Iz vsega tega izvirajočo zavestno trdoto in krčevitost diktacije stopnjujejo ostro, drzno, tudi grobo, zmerno odločno sopostavljanje ali vrstenje besed, stavki, ki so izoblikovani protislovno in oglato, odsekano, rezko ter izrazite zareze med stavki.«

Meni osebno so mi branja Lutmanovih pesmi in proz vedno puščala dvoumen vtis. Na eni strani jezikovna virtuoznost, brez dvoma, Lutman počne z jezikom neverjetne vragolije, besede obrača, jih razstavlja, spreobrača, pretika, črkuje, secira, ritmi se prepletajo, besede donijo ... ja. Vendar priznam, da zgolj jezikovna virtuoznost kot taka v meni vse pogosteje prebuja počast – skeptika, ki je neprestano na preži, če ga kdo nateguje na preigrane poetološke vzorce brez jasno prepoznavenga in artikuliranega osebnega odtisa v tem, kar pač počne. Še več. Stvar gre celo tako daleč, da se le s težavo brzdam, da ne zaidem v izključevalnost že kar na načelni ravni, v nekakšen poetološki fašizem. V kakšnem smislu? V jezikovni virtuoznosti kot taki ne vidim tistega načina oziroma orodja – ali pa ustvarjalca, ki bi to znal realizirati na potrebni organski stopnji –, da bi se vse skupaj dvignilo do tiste sofisticirane začaranosti, ki bi meni še lahko odklepala svet, v katerega sem, in, konec koncev, smo namočeni do vratu. Vem, vsak po sebi, pa vendar.

Vendar podrobnejši pregled Lutmanovih knjig govori tudi drugo zgodbo. V nekaterih tekstih izplavajo na površino pomensko bolj zgoščena jedra, ki delujejo kot zaokrožene slike, recimo kot nekakšni asociativno sklenjeni akordi. Za primer bi lahko prosto izbiral v množici Lutmanovih tekstov, vendar sem se odločil za ekskluzivno objavo verzov iz zadnje strani Lutmanove slike, ki mi visi na hodniku.⁶

Prvo branje pesmi me ni impresioniralo. Nasprotno. Igra z besedami, narek višjega, copranje, karkoli že, ni me prepričalo. Le sem ter tja so se gosto zmešane in premešane barve razporedile v slutnjo nečesa, v kako tanko pomensko asociativno nit, ki pa ji je bilo mogoče slediti več kot dolžino enega verza. Zame premalo. Nato se je zgodilo – stvari se pač dogajajo – sledeče: lepega dne (ko sem se na tihem že spravljal k temu zapisu) med vračanjem s školjke, kjer sedeči gleda v fotografijo podnaslovljeno *Hitler lors d'une parade* (fotografija je posneta kake dva metra za Hitlerjevimi

III.

*kar krasi kot šminka dne tvoj zrast
ob perju spogledovanj z zrakom
te sooči s seboj zasuk ustec v poljub*

*opoj določa smer pogleda podkve
topot začne svoj ples raznitnih očes
odločiš se lahko le zase in v svoj zasuk
koračiš smelo nad grozeče kraste sanj ljudi*

*obseg je dan z nočjo in prosojnostjo v krvi
krmiliš svet si v boju z vsem naključnim
odveže te pomislek na navzkrižje žel čudes*

hrbtom, za njegovo postavo pod balkonom pa morje postrojene vojske), sem se zaustavil ob sliki na hodniku, jo – ne vem zakaj – obrnil in – spet ne vem zakaj – prebral samo zadnjo kitico.

Obseg je dan z nočjo in prosojnostjo v krvi.

Zagrmelo je. Verz se je poklopil z desetminutnim buljenjem v Hitlerjev tilnik in mi z eno potezo pred očmi izrisal 20. stoletje. Gledal sem naprej. *Krmiliš svet si v boju z vsem naključnim.*

Drugi verz je pokazal na posamezne usode v minevajočem stoletnem zosu, in zatem, kot vedno, name, na moje krmiljenje skozi vsakdanji kaos. *Odveže te pomislek na navzkrižje žel čudes.*

Zadnji verz pa mi je v nastalem zaplinjenem vzdušju najprej raztolmačil, da lahko človeka že mali postanek, že najmanjši dvom v smisel plesa *odveže* v paralizo, v vdajo, v odstop ... ali pa, je dodal večni optimist z druge strani glave, ali pa se odvežeš le toliko, da odstopiš korak, toliko, da je varno, in toliko, da lahko kadarkoli sežeš v žep in si na obraz nalimaš nasmešek za pomembneže. Recimo.

Zaradi možnosti izteka po dveh diametralno nasprotnih strugah mi je bila stvar še bolj všeč.

Ločeno od ostalega sem zadnjo kitico še enkrat prebral kot celoto:

Obseg je dan z nočjo in prosojnostjo v krvi / krmiliš svet si v boju z vsem naključnim / odveže te pomislek na navzkrižje žel čudes.

Asociativna nit se mi je zvezala v sliko, impresijo, 'občutje', vsekakor v nekakšno zaokroženo podobo, celoto. Spet sem si ogledal celo pesem in ugotovil, da se v mojo zgodbo vklapljata tudi zadnja dva verza druge kitice: *odločiš se lahko le zase in v svoj zasuk / koračiš smelo nad grozeče kraste sanj ljudi*. Prvi verz hudo preprosta in resnična resnica (ob nekje je zazvenel Žižkov vzklik iz nekega intervjuja: »Privoliti v radikalno brezno subjektivnosti, to je edina rešitev.«), drugi pa nekakšen bojni vzklik, priznanje bojnikov in borcev, ljudi volje (prav tako iz neznane smeri je zadonel slaven izrek Aleistra Crowleya: »Ljubezen je zakon, ljubezen pod voljo.«).

Hermetična, jezikovno zgoščena, težko prežvečljiva stvar, vendar nenadoma zaokrožena, asociativno zvezana slika. Hitlerjev tilnik je bil očitno (moj) ključ. Tokom popoldneva sta se Lutmanovska igrivost in jezikovna obteženost pomaknili v ozadje, v prvem planu je ostal globinski odtis, nekakšen bojniški akord v molovski izvedbi, recimo.

Začel sem z besedami, da me v večini branje Lutmanovih tekstov ni navdušilo. Stvar je še bolj čudovito zakomplicirana, namreč, od prvega trenutka najinega poznanstva naprej me je navduševalo diametralno nasprotje najinih okusov za literaturo. Kar sem jaz vrgel skozi okno, je Andrej ulovil

in spravi kot zaklad, in seveda obratno. Hočem reči naslednje: zaokroženost vtisa po pesmi, ki je zadostil *mojim kriterijem*, je seveda *moja zgodba* o Lutmanovem pisanju. Lutmanova zgodba je precej drugačna.

Don Huanov vodič po Lutmanovini

V pesniški zbirki *In rdeči in zgosti* prepusti Lutman besedo Carlosu Castanedi, bolje, Don Huanu, razvpitemu in vsem dobro poznanemu vraču – čarovniku. Don Huan kljub dvomljivemu ontološkemu statusu (debata o tem, ali gre za fikcijo, za lik iz Castanedine doktorske dizertacije, ali pa za živo osebo, verjetno nikoli ne bo končana – je pomembno?) je postal in ostaja učitelj in modrec, nekakšen Sokrat med vrači.

Lutman v knjigi *In rdeči in zgosti* prvo in zadnjo besedo – dobesedno – prepusti Don Huanu. Da ne bo pomote, ne gre le za mali citat, temveč za dve polni strani Don Huanovih napotkov, nasvetov, ključev za odklepanje poezije in še česa. Prva in zadnja stran zbirke: opravka imamo torej z nekakšnim 'programskim okvirjem', namigom, kam pravzaprav Lutman taco moli, kaj on zalezuje v poeziji, v življenju, na čem gradi estetske kriterije itd. Minutka za osvežitev spomina na Don Huana.

»Povedal sem ti, da obstajajo mnogi razlogi, da imam rad pesmi,‘ je rekel (Don Huan). ‘Z njimi namreč zalezujem samega sebe. Z njimi si zadam sunek. Poslušam in med tem, ko bereš, izključim svoj notranji dvogovor in pustim svoji notranji tišini, da dobi zagon. Tako splet pesmi in tišine zada sunek.’

Razložil je, da pesniki nezavedno hrepenijo po čarovniškem svetu. Toda ker niso čarovniki na poti znanja, je hrepenenje vse, kar imajo.«

Dalje: »Priznal je (Don Huan), da se pesniki zavedajo naše povezovalne vezi z duhom, a da je to zavedanje bolj slutnja, ne pa preišljeno, praktično zavedanje čarovnikov.«

In še recimo: »Ne briga me, kaj pravi pesem. Zanima me le občutek, ki mi ga prinaša pesnikovo hrepenenje.«

Nadaljevanje zgodbe – odkrito – sem lahko le slutil, zato je nadaljeval Andrej.⁷

Koncentrični krogi kot akordi

Svojo zgodbo bom tudi sam nadaljeval pri Don Huanu. Na začetku zbirke *In rdeči in zgosti* je mogoče prebrati tudi naslednji citat: »Po njegovem mnenju (Don Huana) mora biti pesem jedrnata, najraje kratka. Biti mora sestavljena iz jasno ostrih slik, izjemno enostavnih.«

Gospod Vital Klabus v kritiki knjige *In rdeči in zgosti* opazi zametke drugačne organizacije znotraj Lutmanove jezikovne plazme in zapiše, da se

včasih »celote (pesmi) zaokrožujejo v neki osnovni motiv, ki v vsem tem čudaštvu, zamotanosti in razbitosti učinkuje zelo nazorno in polno.«
Navede dva primera iz zbirke *In rdeči in zgosti*:

*Prostor je prastvor prostosti,
Prostor je strup za trop upov,
Prostor je obupal.*

In:

*Gobe grobov so goreča lasišča,
da njih robovi bodejo v smeri kosti.
Vsak glas išče ... tanko žalost,
vsak sok grob išče.*

Asociativnih črt, ki se s pesmijo sklenejo v krog, v podobo, je seveda v knjigi več. Na vsakem koraku je pri roki smeh in posmeh, izredno topla in ostra darova Lutmanove osebnosti. Recimo primer iz cikla Številke, pesem številka 5, v kateri se brezdelni pesnik s svojega okna na Prešernovi, nasproti vladne palače, reži delovnemu ljudstvu (premetavanje številke je tudi ena izmed Lutmanovih priljubljenih stvari⁸):

5
*Spet spé
vpeti v peto uro.
Ne uspe jim več peti,
ker zbude se napeti z budilko pod peto.
Urno, ura je 6!*

V knjigi *In rdeči in zgosti* (1998) je teh impresij, ki pustijo po branju pesmi zaokrožen odtis, več kot v zadnji zbirki *Vzbrsti vrst* (1999).⁹

V *Vzbrstu vrst* najdemo po mojem okusu morda najbolj uspelo Lutmanovo pesem sploh, vsekakor pa reprezentančen primer tega, kar Lutman po moje prevečkrat prestopa.

Vztrajati

*Podobe se meče
in ritem se plete.
Je dih in je lik:
ste sluh in privid.
Se vztraja, in: vodi.*

*So besede v sapi,
ko veter zagoni,
Pred dnem in za njim
so poki v glavi;
v koži so okna –
se dviga še sen.*

»Po njegovem mnenju (Don Huana) mora biti pesem jedrnata, najraje kratka. Biti mora sestavljena iz jasno ostrih slik, izjemno enostavnih.«

Pesem nas prestavlja v svet, ki ga tako nazorno opiše Don Huan, in ki je pravzaprav tudi svet moje zgodbe. Vse je še vedno dosledno lutmanovsko, vendar namesto preobloženosti lahkotna čistost, namesto zapletenosti čarobna lahkost, namesto občutka kaotičnosti več kot prepričljiv akord, namesto zapletenih sfernih simbolnih mrež in povezav, ki zahtevajo korpus predznanja in ki ga avtor tega zapisa recimo ne premore (vsekakor ne v zadostni meri), je tu, kot rečeno, čarobna lahkost, lahkotna čistost. Dostopna tudi za bralce, ki v znanja Vere, Vede in Veščine nis(m)o *posvečeni* (vsaj ne do potrebne mere).

Sledeč moji zgodbi korenine tega pisanja segajo v leto 1992, v zbirko kratkih proz *Goločasje*. Recimo *Starec senčoj* kot impresivna izpeljava situacije najprej skozi razvezan tekst in nato še ponovitev v formi daljše pesnitve, *Pregled dogodkov*, *Četrtek*, *Luna in trta*, *Obbesedenje*, *Zbiralec*, *Laž*, v tej zbirki najdemo tudi *Zgodbo o Filipu*, prvo nagrajeno zgodbo iz natečaja leta 1985, razpisanega pri takrat še Problemih – Literatura.¹⁰

Čeprav *Goločasje* verjetno ni Lutmanov najbolj izčiščen in najvišji dosežek zasledovanja lastne senzibilitete, pa kljub določeni naivnosti – in verjetno tudi prav zaradi nje – deluje vsekakor najbolj odkrito, zame zato tudi precej prepričljivo. To je Lutmanova knjiga z največ pomenskimi strdki, zgoščeninami znotraj tekstov, ti pa, še enkrat, sovpadajo z mesti, ki so zame najbolj prepričljiva. Tea Štoka to poimenuje »uspelo združenje kritičnega eksistencialnega in socialnega habitusa z ostrim ter semantično razprtim izrazom« in doda, da »smo le tem stihom pripravljeni verjeti.«

»Eksistencialni in socialni habitus« bi Lutman vsekakor lahko uporabljal pogosteje in manj sramežljivo, saj ni nikakršne nevarnosti, da bi bila Lutmanova 'odkritost' (tudi bolečine) solzava, hrepeneča zaradi kipenja samega ali kaj podobno spolzkega. Lutman ima pri roki vedno dovolj ostrine, vehemence in brezkompromisnosti, zato nikoli ni v nevarnosti, da se mu pisanje izrodi v kako žalostno sitnarjenje. Ali drugače: ko Lutman ne tišči za vsako ceno glavo v Jezik (oziroma v tisto, kar jaz na površini brez potrebnega predznanja o »Vedi, Veri in Veščini« lahko dojamam le kot Jezik), ko Lutman po moji zgodbi neha jezicati in spregovori – poleti. In če že sprašujete: kanček klovna, kanček čarovnika, in seveda – brez dvoma – pesnika. Zakaj ta zadnji, tretji glas ni močnejši? Zakaj ta glas ne prodre večkrat in močneje izza zajebanstva klovna in skrivnostnih čarovnikovih urokov? Zakaj ni »več poezije«?

Lutman se je po začetnem iskanju znašel in našel v *Goločasu*, ponudil čudaški eksperiment v kratkem tekstu podnaslovljenem roman in z naslovom *Lov*, se pretipal skozi *In rdeči in zgosti* ter skozi *Vzbrst vrst* in obstal pred nami s svojim nasmeškom in suho, kot sveča ravno postavjo. (V oklepaju opozarjam na opombo številka 10, pravi iztek tega pisanja o Lutmanovi literaturi pravzaprav tam ...) Gospod Vital Klabus konča

kritiko knjige *In rdeči in z gosti* z besedami: »Andrej Lutman je brez dvoma pravi pesnik, četudi najbrž še ni dosegel svojega največjega dometa.«

Za konec še beseda o tem.

Z lokal patriotizmom v konec

Ni še dosegel največjega dometa. Špekuliram: in če ga Lutman, recimo, noče doseči?

Kot idrijska grapa bi si upal trditi, da se je Lutman po logiki »graparske fatalnosti«, te »strme trme«, mogoče pripravil tudi odreči svojemu največjemu – literarnemu, seveda – dosegu, samo zato, ja – skrivnost iz babičine bule in živosrebrnih izparin –, ker med navpičnimi bregovi nežne duše, jebi ga, seka tako: pljunem ti v obraz in grem v hosto, med lovce. Z besedami Roberta Perišiča, hrvaškega pisca, kritika in urednika časopisa *Godine nove*: možeš pljunuti onoga tko bude pitao za nas. In pri Lutmanu gre zares.

Ne pisati tako kot Oni, formulira Lutman.
Tudi za ceno ...?

Zadnji odstavek, ki je bil napisan v sedanjiku, zdaj prevajam v preteklik. Zamišljam si, kako je Lutman sedel na kavču v moji dnevni sobi, gledal nekam proti svoji sliki v hodniku, po stanovanju je odmeval Lutmanov odsekan smeh, iz zvočnikov so nabijali *No means no*. Strinjala sva se v večini stvari, seveda, dokler ne pripeljala beseda do literature. Pomenljiva krohotanja, čaj in vse ostalo, kar je bilo vedno pri roki, je bilo pomembnejše od razpravljanja o njegovih, mojih, ali kakih tretjih papirnatih izlivih. Gledam sem ga in videl lastne bule: bo vztrajal, bo dokazal sebi in zraku nekakšno doslednost, Lutman morda celo v tako ekstremni izvedbi, da bo zavestno obšel svoj največji obseg (seveda obseg, ki ga meri moja štorija)? Po stanovanju kot čreda konj divjajo *No means no*. Oko iz stene bulji vame in govori, kar govori Lutmanova »graparska strmina«, točno to, kar pojejo *No means no* v pesmi *Why do they call me Mr. happy?*

*I spy with my lizard eye
and everythig I see is a lie ...*

Kar, seveda, lahko tudi boli. Kajne?

OPOMBE

¹ DOLŽAN SEM MAJHNO POJASNILI. TEKST JE PRIČEL NASTAJATI KOT NEKAKŠEN DVOGOVOR MED MANO IN ANDREJEM. GLAVNI TOK TEKSTA S SVOJO ZGODBO O ANDREJU LUTMANU IN NJEGOVI LITERATURI JE PRIPADAL MENI, VMES PA JE Z »VSKOKI« PRIHAJAL V TEKST LUTMAN IN PODROBNEJE RAZLOŽIL KAKO STVAR, O KATERI SEM BIL NAPAČNO, PREMALO ALI NIČ INFORMIRAN. IZ TEGA JE POČASI NASTALA LUTMANOVA ZGODBA. IZRAZITA INDIVIDUALNOST (IN ŠE MARSIKAJ MANJ FILOZOFIČNEGA IN NEŽNEGA) PISCEV JE DALA SVOJE, IN PRED SAMIM KONEC SE JE SODELOVANJE IN KOMUNIKACIJA ZAČASNO PREKINILA. VSEENO SEM SE PO PREMISLEKU ODLOČIL, DA TEKST OBJAVIM V TAKI OBLIKI, DA BOM ANDREJEVE VSKOKE KAR SE DA NATANČNO IN VSEBINSKO KOREKTNOSTI PRENESEL.

² V PRVEM VSKOKU PRAV NA TEM MESTU JE ANDREJ LUTMAN SPREGOVORIL O LITERARNI KASETI *OBBESEJEDENJE ALI POLJE*, OBJAVLJENI PRED ENAJSTIMI LETI, KI DA JE BILA ZADNJA STOPNJA ANDREJEVEGA TAKRATNEGA UKVARJANJA Z MULTIMEDIALNOSTJO.

VEČPOSREDNIŠTVOM BESEDILA. SOČASNO SO SE MU ZGODILE PRIPONKE, BEDŽI IN PA SODELOVANJE S SKLADATELJEM BOROM TURELOM, SPONKE SO POMENILE USPEL POSEG V MODO TAKRATNEGA PUNKA, DRUGO PA PREIZKUŠANJE TEHNIKE, KI JE BILA ŽE V ZATONU, SAJ SO KMALU PO TEM PRIŠLI PRVI RAČUNALNIKI IN ZVOČNE KARTICE. POTEM SE JE SPOZNAL Z ANDREJEM BLATNIKOM IN NOVO PRAKSO, SKUPINO, KI JE MED PRVIMI DELALA VIDEOTE (TA IDRJSKA KONČNICA JE ANDREJU LJUBA), NEKAK VRHUNEC SODELOVANJA PA JE BIL NASTOP V KULTURNEM DOMU ŠPANSKI BORCI V MOSTAH. V IGRO JE PREDDELAL ENO SVOJO PESEM, IGRALA STA IDRJIKA BORIS ČIBEJ IN EMIL MLINAR, ANDREJ PRAVI, DA JE BIL HEC, IGRANA PESEM STISKA IZ ZBIRKE NA PREPIHU SE JE KONČALA TAKO, DA JE IZ STROPA PADLA LUTKINA ROKA IZ MAVCA, ANDREJ JE BIL PREPRIČAN, DA SE BO RAZSULA IN TAKO ŠE BOLJ NAKAZALA STISKO, KO NE PRIDE DO ROKOVANJA, PA SE NI RAZBILA, KER JE PRILETELA NA KOMOLEC IN JE PROSTOR NAPOLNIL SAMO ZELO TRPEK IN ZABIT ZVOK, KI JE BIL, TAKO ANDREJ, KONČNO ŠE NEPRIMERNO UČINKOVITEJŠI OD RAZSUTJA. PRVI MULTIMEDIALNI NASTOP JE IMEL V IZLOZI Z GLASBENIKI ALDOM KUMROM, BOROM TURELOM, MILOŠEM BAŠINOM IN BRANETOM ATANASKOVIČEM. BOR JE OBDELOVAL BESEDILA, KI JIH JE ANDREJ BRAL, NA SVOJIH STROJKIH, IN JIH VKLJUČEVAL V DALJŠO, CELOVEČERNO SKLADBO, USTVARJAJOČ JO S SOGLASBENIKI.

3. TUKAJ JE LUTMAN DODAL, DA JE OD VSEH PREJ OMENJENIH DEJANSKO ŠE NAJVEČ SODELOVAL PRAV Z ALDOM KUMROM. PISAL JE PREČEJ SKLADBI ZA ZBORE IN ZATO POTREBOVAL BESEDILA. VRHUNEC SODELOVANJA JE VSEKAKOR KANTATA NA *STRUNI MERKURJA*. ANDREJ JE BIL NAJPREJ NEGOTOV OB PONUDBI, SAJ NI VEDEL, ČE MU BO KAJ TAKEGA ŠLO OD ROK, PA SE JE IZKAZALO, DA SO MU NOVE VEŠČINE, S KATERIMI SE JE TISTE ČASE MAHOMA SEZNANJAL – PREDVSEM JE LUTMAN MISLIL NA OBREDNA COPRANJA –, ZELO KORISTILE. OPRAVIL JE DOKAJ PRIKLIK TEGA, KAR SE OZNAČUJE Z BESEDO MERKUR, HERMES, TOT: ŽAL NE POZNA SLOVENSKE OZNAČBE. PRAVI, DA BI SE TO LAHKO IMENOVALO KURENT, MORDA, TAKO JE DOŽIVEL PRVI NADZOROVAN NAREK, BESEDILO JE IZPISAL NAENKRAT, V ENEM KOSU. SKORAJ NI VERJEL, DA JE TAKO PREPROSTO. POTEM SO SLEDILA ŠE DROBNA USKLAJEVANJA Z GLASBO IN GLASOVL.
3. LUTMAN SE JE NA TEM MESTU NAJPREJ VPRAŠAL, KAJ LE POMENI, DA SI DOBER POZNAVALEC, IN DODAL, DA SE ŠE UČI IN DA SE MNOGOKRAT ZAVE IN VERJETNO S TEM TUDI RAHLO ZAVEDE, DA GA MNOGO ŠE ČAKA, NATO JE NAVRGL ŠE NEKAJ IMEN: POZNI CARL GUSTAV JUNG, WILHELM REICH V SVOJI ZADNJI, AMERIŠKI STOPNJI, PA ZGODNJI ŽIVORAD MIHAJLOVIČ SLAVINSKI. SAJ SO BILA TO PRVA DOSTOPNEJŠA BESEDILCA O TAKO IMENOVANI PARAPSIHOLOGIJI IN MAGIJI. VMES JE BIL ŠE ARTHUR EDWARD WAITE S SVOJO RAZLIČICO TAROTA, PA RUDOLF STEINER Z UČITELJSTVOM V OSNOVI SVOJEGA POČETJA: ŠE RAZNE SANJSKE KNJIGE, PRIROČNIKI ZA VSAKOVRSNO ŠLOGANJE, POJAVILA SE JE TUDI MAJA LONČARIČ S SVOJO ASTROLOGIJO, VENDAR, PRAVI LUTMAN, NI BILO ZA DOBIT EFEMERID, KASNEJE MU JE KORČULJANEC MILE DUPOR RAZGRNIL SVOJE. DODAL JE ŠE HELENO PETROVNO BLAVATSKY S SVOJIMI UPORABNIMI VIDENJI, DION FORTUNE Z DODELANO MISTIČNO KABALO, PA YI JING, PA DAO DE JING, TIBETANSKO KNJIGO MRTVIH, IN ŠE ĆLIPHASA LÉVIJA S KNJIGO KLJUČ SKRIVNOSTI. NI IZPUSTIL NITI VEDNO NAVDIHUJOČEGA JOHNA DEEJA, FRANÇOISA RABELAISA S SVOJO OPATIJO, PA EMANUELA SWEDENBORGA Z BESEDILI, KJER KAR MROGLI NAPOTKOV ZA NAČIN RAZLAGANJA TEŽKO RAZLOŽLJIVEGA, GLEDE GLASBE PA JE DODAL TOLE: NO MEANS NO LUTMANA PRITEGNEJO PREDVSEM TAKOLE: NA KONCERTU, KO SE KAKA LEPOPICA RAZGIBAVA Z NJHOVO GLASBO: SICER PA POSLUŠA SKORAJDA VSE, KAR NE MEJI NA DOLGČAS.
4. KO JE LUTMAN O TEM PONOVOVNO RAZMIŠLJAL NA NEKI VOŽNJI IZ MARIBORA, MU JE PRIŠLO V OBLIKI GLASU TAKOLE: PESEM SE POJE, PRIPROVED SE PRIPOVEDUJE, IGRO SE IGRA, OD TEDAJ LOČUJE NA PRAVKAR OPISAN NAČIN.
5. LUTMAN JE DODAL, DA NI LE GRAPAR, TEMVEČ TUDI MEŠČAN PA PRIMESTNEŽ, VAŠČAN PA HRIBAR IN DOLINAR, OBVODNIK, VODNIK TER ZVODNIK, ZAVODNIK; TUDI DNINAR IN MESEČNIK PA KOLEDNIK IN OBREDNIK IN ŠE KAJ BI LAHKO NAŠTEL. IDRJIJO PA NE DOŽIVLJA KOT GRAPO ALI GRAPOVJE, PAČ PA VIDI TO KOTLINO KOT RETORTO, PREHLAPNICO, BUČKO, KI PLAVA NA SOTOČJU NIKOVE IN IDRICE. PRAVI, DA SE V NJEJ POLEG ZAVIDLJIVIH KOLIČIN ŽIVEGA SREBRA NAHAJAJO ŠE GEROŠ, KRANJSKA BUNIKA, DOLOČENE GOBICE, MOČEFIT IN MESEČNINA PA ŠE NEKAJ, KAR SE NI MOGEL SPOMNITI... VSE TO, PRAVI LUTMAN, SE IMENUJE IDRJSKA TEŽKA VODA. NAD TO BUČKO SE NAHAJA STAVBA, KI JE BILA NEKOČ VOJAŠNICA, ZDAJ PA JE NORIŠNICA: DUH V NAJSTROŽJI IN NAJOHLAPNEJŠI OBLIKI.
6. LUTMAN JE DODAL NA TEM MESTU, DA JE SLIKA EGIPČANSKEGA UČATA S PESMIJO, KI MI TAKOLE OSMIŠLJA IZLOČANJE, ENA IZMED PETINDVAJSETIH, KI SEŠTAVLJAJO SKLOP Z NASLOVOM OKO KOT OTOK – KOT OTOK OKO (SE BERE Z LEVE PROTI DESNI IN Z DESNE PROTI LEVI) IN PODNASLOVOM PESEM SLIKA PESMI SLIKE II. NA MOJI STENI VISI LEVO OKO S PRIPADAJOČO PESMIJO. TO JE MOGOČE PREVERITI, ČE PREBEREMO ZAČETNICE PESMINIH VERZOV. SE PRAVI: OKO KOO. IN ME GLEDA(TA).

- 7 NAVEDKE ZA ZBIRKO IN REDČI IN ZGOSTI JE IZBRAL PRAV IZ CARLOSA CASTANEDE ZATO, KER JE OB TEH MISLIH ŠE NAJVEČ PRETIČAL, KO JE ČRKOVAL TISTE PESMI, TU JE PRVIČ (IN ŠE VEDNO ZADNJIČ) NAŠEL STRNJEN ZAPIS TISTEGA, KAR POIMENUJE USTVARJANJE IN KAR PESNIENJE ALI PISANJE TUDI LAHKO JE, ZA DRUGI POL PA JE VZEL ALKIMISTIČEN IZREK SOLVE ET COAGULA IN GA, PO SVOJE POSLOVENJENEGA, DAL ZA NASLOV, KAŽE PA NA SESTAVO SAME ZBIRKE: POJAV ČRKA IN PRAZNEGA PAPIRIJA TER NJUN ODNOS. NA NASLOVNICI SE ŽE POJAVI DVOOČJE, SPET UČAT, KI JE DEL ŽE OMEJENEGA SKLOPA, IN TUDI KAŽE NA DVOJNOST, KI JO JE ŠČRKOVAL V TEJ ZBIRKI. NAVEDKI SO PRED- IN ZA-PRAŽNIK, NASLOV S SLIKO SPREDAJ, FOTOGRAFIJA IN SPREME NE MISLI JURETA POTOKARJA ZADAJ PA NIHAJNA VRATA. SREDIŠČE ZBIRKE JE PRAZEN LIST PAPIRIJA, KAR KAŽE NA NEIZMERNE MOŽNOSTI, KI JIH NUDI VSTOP, IN PA NA VSE TEŽAVE IZSTOPA, VRNITVE, ZAPRTJA, IN DRUGAČE: TEŽAVE VSTOPA, SPLOH KAM ITI, IN PA LAGODNOSTI IZLOČANJA, IZMEČKA, VMES PA PETJE, KAKOPAK, JE DODAL LUTMAN, ZA KABALISTE IN OSTALE INTERESENE PRIMER: ZBIRKA *IN REDČI IN ZGOSTI* JE SESTAVLJENA IZ 187 + 178 = 365 VERZOV SKUPAJ Z NASLOVI, ISTO ŠTEVILO PA SE DA DOSEČI TUDI TAKO, DA ŠTEJEM VERZE BREZ NASLOVOV, DODAMO PA ŠTEVILO VRSTIC ZAČETNIH IN KONČNIH CITATOV CARLOSA CASTANEDE. ANDREJ ME JE SICER OPOZORIL, DA SO TE ŠTEVIKE PLOD NAKLJUČJA, JAZ PA DODAJAM: TOLIKO BOLJE, IN ŠE JE TEGA.
- 8 LUTMAN JE DODAL, DA JE KNJIGA PESMI VZBRSTI VRST SESTAVLJENA IZ ŠESTINPETDESETIH ENAJSTVRSTIČNIC: PET IN ŠEST JE ENAJST, ENAJST JE TUDI NASLOVNIH ČRK ALI GLASOV: SEDEM IN ŠTIRI JE ENAJST, ŠESTINPETDESET JE ŠTEVILČNA VREDNOST IMENA EGIPTOVSKE BOGINJE NU, KI PREDSTAVLJA PROSTOR, KAJ JE TOREJ V TEM PROSTORU PESEM, SE JE VPRAŠAL: ŠTEVILO ENAJST PREDSTAVLJA ZDRUŽITEV PETEROKRAKE IN ŠESTEROKRAKE ZVEZDE, PETEROKRAKA ZVEZDA JE RAZPROSTRTA MED PET PRVIN: MED OGENJ, VODO, DUH, ZRAK IN ZEMLJO, ŠESTEROKRAKO ZVEZDO PA SESTAVLJA SEDEM NEBESNIH SVETIL: SATURN, JUPITER, MARS, SONCE, VENERA, MERKUR IN MESEC. UKVARJANJE S ŠTEVILOM, JE RAZLOŽIL LUTMAN, JE TUDI UKVARJANJE Z USTREZNO DEJAVNOSTJO, KI JIH POSAMEZNA PRVINA ALI NEBESNO SVETILO PREDSTAVLJA, ZA PRIMER S PRVINAMI JE LUTMAN DODAL NASLEDNJE: ZEMLJI LAHKO PRIPIŠE TELO, ZRAKU RAZUM, ČUSTVA VODI IN VOLJO OGNJU – DUH PA VSE ŠTIRI PRVINE PREVEVA, SEDEM IN PET JE DVANAJST; NASLOVE PESMI, KI JIH JE OBLIKOVALEC MATEJ NEMEC DOMISELNO POSTAVIL NAVPIČNO IN TAKO RAZBIRANJE OBOGATIL ZA ČETRT ZASUKA, DVANAJST JE ZNAMENJ ŽIVALSKEGA KROGA, KAR PONAŽARJA TUDI DVANAJST STOPENJ VELIKEGA DELA, NASLOV ZBIRKE VZBRSTI VRST IMA DESET SOGLASNIKOV IN SAMOGLASNIK, DREVO ŽIVLJENJA IMA DESET SEFIROTOV ALI SFER, SE PRAVI KROGEL, ALI CIFER, SE PRAVI ŠTEVIL, OBSTAJA TUDI SEFIRAH, KI NIMA ŠTEVILA, PO TEM RAHLEM OPISU OBLIKE ŠE NEKAJ O NJENEM PLENU, PESMI, JE REKEL LUTMAN, POJEJO O FUKU, O FUKU, KI NE CILJA NA RAZPLOD ALI POTEŠITEV, PAČ PA MERI NA SPOZNAVANJE PREKO NASLADE, PESMI SO SLIKE IN ZVOKI, KI JIH JE SKLICAL V ZAPISE, DA OB PONOVNEM PREBIRANJU SPET PRIKLIČEJO PESMI, LIKE, KI JIH SLIKAJO, IN GLASOVE, KI JIH UGLAŠAJO, JE STRNIL V PESMI IZKUŠNJE, KI IMAJO RAZLIČNA POIMENOVANJA: DVIG KAČE, SKRIZANA ROŽA IN DRUGA, PRAVI, DA BI JIH LAHKO OZNAČIL TUDI S FUK COPRANJEM, TUKAJ MISLI ANDREJ NA ZDRUŽEVANJE VERE, VEDE IN VEŠČINE.
- 9 DO MENE JE MED NASTAJANJEM TEGA TEKSTA PRIROMALA TUDI LUTMANOVA ZGODBA Z NASLOVOM *PRENOS*, NEKAKŠNA NOVELA NA 25 STRANEH, V KATERI LUTMAN BOLJ NEPOSREDNO POPIŠE DEL SVOJE OSEBNE ZGODBE, ZGODBA Z NASLOVOM *PRENOS*, KI ČAKA Z DRUGIMI ZGODBAMI VRED NA TISK, JE SKLENITEV PRAV TEH TENDENC, KI JIH PRODAJAM V TEM ZAPISU KOT *MOJA ZGODBA*, GRE ZA POPIS ČASOVNEGA OBDOBJA, V KATEREM JUNAK, KI JE »VERJEL PAČ VSAKI BESEDI, KI JO JE PREBRAL V KNJIGAH«, DO TOČNO »DOLOČENE MESEČEVE MENE« IZGOVARJA DOLOČENE »BESEDE, IMENA«, V TOKU TEGA EKSPERIMENTA (OBREDA, ZAKLINJANJA ALI COPRANJA) PA POTEKA VSAKDANJE ŽIVLJENJE IN LUTMAN GA POPISUJE KOT NEKAKŠNO ZASLEDKOVANJE RESNIČNOSTI, SEVEDA, S POZORNOSTJO NEPRESTANO NA OPREZU, KAJ MU RESNIČNOST MEČE POD NOGE IN ZAKAJ PRAV TO? JE NEKAKŠNO VODILO JUNAKA, GRE ZA ZGOŠČEN IN NATANČEN POPIS IZSEKA ŽIVLJENJA, KI SE DOGAJA KOT USMERJENO PREPUŠČANJE, MOGOČE KOT SPROŠČENO OPREZANJE, KAJ NEKI MU BO PRILETELO POD NOGE? NO, KARKOLI ŽE TO JE, JE TAKOJ DELEŽNO PREPOZNAVANJA »NAMERE« NA SIMBOLNI RAVNI, V NEKIH PRIMERIH TUDI RAZTOLMAČENJA NA KONKRETNI Z MOŽNIMI POSLEDICAMI VRED, PODLOŽENO Z IZKUŠNJO, TEKOČE BERLJIVO IN HKRATI ZGOŠČENO, JEZIKOVNO KOT VEDNO VIRTUOZNO, VENDAR ZARADI TEGA NI RAZSUTO, VSEKAKOR NEKAJ ZA MOJO POLICO.

Odlomek iz zverske pripovedi Sončno mesto

ANDREJ LUTMAN

ANDREJ LUTMAN: LUTKA

IX

Kar nekaj časa je poteklo, da se je prikazala med opažema. Še je sevala čisto hotnjo telesa, ki je posvečevalo s svojo pohoto. Kraljevala je s svojim obstojem.

»Ho, ti ga drknem?!« je zakričala in se pretirano zaslinala okrog ust.

»Si ga sam,« sem se bolj branil, kajti začutil sem, da jo preveva prav posebna vzdraženost.

»A..., to te nosi in k meni nanosi. Si umit in odišavljen? kje so ti dragulji? darila? pesmi in slaščice? nič? Nič!? Veliko si dovoliš, predrzen si, da me sploh motiš s svojim kožnežem, s svojim nežnim drekcem klobasačem, kaj? Kaj hočeš, no?« je spletala svoj venček rekel.

»Po nasvet sem prišel k tebi,« sem stežka izustil.

»Pa stopi no noter, vstopi v moje vlažno domovanje, ho, ho,« je na stežaj odprla duri, da sem vstopil v prostore, polne rož in mrčesa, ki so bili pravzaprav med seboj prepleteni hodniki, in mnogi izviri vode, studenčki in kapnica.

»Dolgo te ni bilo,« mi je s tamajočim glasom dala vedeti, da zna biti še hudo, če se prepustim njenim izlivom, posebej še, ko je nadaljevala: »tako dolgo, da sem bila že skoraj pozabila nate, na tvojega goliča, ki si ga tako veselo spuščal vame. A si takrat opletal in mencial. Potlej ne več, ko sem te vsaj malo obtesarila – ha, ha, si bil res smešen, nag in gol.«

»Ne nosijo me toliko spomini, kot pa dejstvo, da se moram nujno s teboj posvetovati, saj nosiš svoj del za predajo,« sem moral kar zamejiti, da se res ne bi razlezla: »Izrekel bom rek rok. Vem, da poznaš.«

Izvedel sem sklop migov in glasov, ki so jo prepričali do te mere, da se je popolnoma spremenila nasproti meni. Postala je ljubeznivo bitje, ki bi mi lahko do onemoglosti stregla ali pa me do smrti izmučila. Oboje in še marsikaj bi opravila tako dobro, da je bil srh njen stalni in pravzaprav edini sopotnik. Delovala je kot bitje, ki poskuša prebiti to bivanje kot razbito in šireče se jedro v vse smeri, v vse načine, tako da me je bil eden izmed njenih načinov zagotovo okužil in sem se spetljal z njo in njenimi tkivi in zapredki las in slin, znoja in sopenj. Do krvi nisva bila prišla, saj je prišlo

še marsikaj vmes, da nisva nadaljevala in se izpopolnila do in za onkraj. Ostale pa so nama sanje in skožnje sva se dogovarjala za skupne izvedbe in delovanja. Ujemala sva se popolnoma in sva vse opravljala zlahka in igranje. Še sama se je temu čudila, razglabljala o tem pa ni, vsaj z mano ne. Niti nisem vedel, s kom bi ona sploh lahko imela stik, čeprav sem bil popolnoma prepričan, da ga ima in se ga zaveda in ga tudi pridoma izkorišča in uporablja, saj je delovala večje in zanesljivo, hrabrilno in posvečujoče; še najbolj to zadnje.

»Dajal si mi darila, oblačil si me v same nove tkanine in sveže kože. Sem bila kar sestradana od tebe in tvoje pozornosti, ki si mi jo bil nudil. Nisem si bila mislila, da bom tako preživela del svojega življenja. Kdo pa ve?« je bolj sebe vprašala in nadaljevala: »Z veseljem sem se te lotila, ti zaupala možnosti gonje srha po hrbtenici v čisto radost, v brizg svete nebesne skute, v srk temenske dojke. Sesal si me kot smrkelj v mrzli megli, skozi nosnici si me vlekel in me vame brizgal. In kako si le brizgal na sluzava prsta, ko sem ti ga naslinila kot – «

»Vse vem in vsega se zelo dobro spominjam,« sem z malce vzkipljivim glasom prevzel pobudo.

»Aha, poniglavec bebavi! si me prišel dražiti v mozeg? si si prišel dajat duška z mano? Ljubček, pa povej, na kaj naj ti napopam nasvet? Na ritko ljubeznivo, hi hi!«

»No, torej..., tako bo najboljše začeti, hm, kar z njo, ki – «

»No, pa tako povej!« je bleknila vame, me pravzaprav osmešila, ko se je pričela slačiti, se na hitro slekla ter mi s pretirano zaigrano ošabnostjo ponudila dojki v objem.

»In katere se bolje spomniš?« je nadaljevala s svojim nastopom, saj nisem pokazal večjega zanimanja za njena znamenja, pa tudi nekako sem vse skupaj pričakoval glede na obnašanje.

»Čudiš me,« sem suho izustil, »begaš me s svojo razbitostjo, s svojo razsutostjo, ki mi jo nudiš..., ki me žalosti, saj te imam drugačno v spominu, drugačno..., bolj razbohotena si bila, ko si se pela name in mi pela s svojo kožico jahalko..., si se tako v vis poganjala, si tako gonila svoj sveti stvor masti..., svoje budno dno mi na obok razpenjala, ko si se penila v sočni pizdovini...«

Čakal sem, kaj le bo, saj sem svoje zadnje besede mrmraje zapel. Mislil sem na najjina gonjenja, na najjine prve nadzorovane fuke, na najjine izlete brez telesa. Gledal sem njene dojki, ki sta bradavičasto cveteli v čista vršička radosti, drsel sem po njeni pegasti koži, ki so jo zakrivali zdaj pšenični lasje.

»Rad bi vedel, kako naj postopam z njo..., že zdaj, takoj na začetku, da jo zadržim..., da bova še kaj veselega počela..., kot sva midva včasih..., da ne bom v prazno trošil sebe in nje..., da bom stvari, ki si me jih naučila, dobro uporabil, da se tako izrazim,« sem kar mukoma spravil iz sebe.

Je kar trajalo, da je spregovorila: »Preprevzeten si, ljubček. Kot bi samo tebi štrlel. Pusti ji, da po svoje deluje. Pusti se ji zapeljati. Tako je zagotovljen stalen nadzor nad sabo, svojimi nakanami in nad skupnima jedroma..., da se tako izrazim, hehe.«

Vse to je izrekla s popolnoma drugačnim zvenom glasu. Sumil sem, da uporabljata trebuh in mandlja. Name je imelo učinek, podoben tistemu, ko moraš zapustiti sanje, iti scat, včasih celo srat, no, tedaj vlečeš za sabo cel plašč noči do tja in spet v posteljo, kjer te sanje znova zaposlijo. V tistih premikih, ki jih komaj izvajaš, ki se jih komaj zavedaš, tiči kleč. Mislil sem bil prdniti, a mi je ušla blaga driska na pod. Tu sem sprevidel, da je nošnja običajne halje nenadomestljiva.

»Aha, zdaj vem, da si mi prišel uničevati živce!« je prav strupeno zasekala vame. »Kdo te je poslal, kdo mi hoče spet nekaj naprtiti? Boš povedal!?« je jedko dregnila in kar ni odnehala: »Dam te obsevat za vedno! In naj bi ti dajala nasvete, a? Drekač si, to, to bo, drekar, slinast sluzec, haha!«

Nekam hitro se je bila potolažila. Prestopil sem se bliže k njej, jo bežno poljubil, še otresele nogo, ki je bila vodilo driski, in odkolovratil stran od tam, saj je utegnilo slediti kako prav osladno uravnovešanje, ki mi pa ne bi zneslo, ko pa me je hudo imelo, da čimprej vržem podobice na kartah in še s tega zora prečešem vse skupaj.

X

Vračal sem se proti domovanju, spotoma še postal, si pobliže ogledal en čuden pojav, ki sem mu bil osamela priča. Na vzpetini, ki je vodila do dela Velikega trga, se je nagibala in gubala nekakšna škatla. Njene stranice so bile iz prepletelih žic, tako da niso dajale videza nečesa trdnjše in oprijemljivejšega. Tisto, kar je spominjalo na ploskev, se je prav na rahlo treslo, toliko, da ni ušlo pozornejšemu očescu. Robovi pravzaprav niso bili robovi, pač pa bolj vozli in vozlišča. Med žicami so svetile drobne lučke in lučice, utripale, mežikale, ugašale. Pojav je oddajal brenčanje, zvok, ki je spominjal na čvrčanje masti, na čvrkote nekaterih ptic in redkih žuželk. Ni bil zoprn, a vzljubiti bi ga bilo zelo težko. Nase je pritegnil ves pogled, v svoje mrmranje je vpel vse zvoke naokrog – izvedel je premik proti meni, ta pojav. Ta škatla me je na nek način opazovala, se usmerjala name, mi sledila. Še sem tam postaval in zijal v tisto vrvenje. Od kod in kam in kaj? sem se spraševal. Stvor je še kar rinil v mojo smer. Ozrl sem se okoli: sam.

Kot že tolikokrat – le meni se je dogajalo; sam o sebi pričajoč, sam v sebi pričujoč, ves čuječ in na tešče na svetu.

Ha, ja, nisem bil več sam. Bila sva z njim, njo? Tisto mi je postajalo par z bližino. Tedaj sem uvidel, da je naprava, ki se me je hotela v nekem smislu polastiti, ena izmed oblik opazovala, stroja, ki je včasih služil kaj smešnim

namenom. Ta naprava je bila narejena, da opazuje in nadzira okolico ali pa posebej določen del okolja. No, nisem pa našel razloga, da bi se opazovalo spravilo prav nadme.

Preostalo mi je še vsaj to, da sem se pognal nasproti in se hipoma povzpelo gor. Brenčanje je postajalo podobno vrtanju ali žaganju, morda piljenju, cel sem se začel tresti od tujega nihanja, ki me je prepojilo. Opazil sem sledi žarka na koži. Aha, snema me, sem pomislil. Tedaj je opazovalo trznilo, se sunkovito povzpelo, znova še sunkoviteje trznilo in me vrglo dol. Ujel sem se na nogi in se hitro vzravnaval, a spet privil, ko sem razpoznaval namere opazovala. Deloval je po svoje, v to nisem več dvomil, pač pa nisem vedel, če hoče prav mene ali sem pač bil zgolj najbližji.

Po hipnem preudarku sem se odločil izogniti se in v ta namen sem izvedel uren premik preko ulice, ki je vodila mimo Velikega trga, in tam sem postal na vogalu stavbe, da sem lahko skrivoma zrl proti opazovalu, kako se bo odzvalo. Imelo me je, da bi uporabil mnogo nasilnejše sredstvo, a sem nekako odlašal, saj se nisem hotel zapletati s stražniki, zdaj, ko je nekako dobro kazalo.

Iz ulice preko je prihajal par. Opazovalo je trznilo nanju. Aha, tako torej. Bil sem zgolj delček. Vprašanje je, česa. Slišal sem govorice, da so se vsake toliko časa pojavile v mestu čudne in skrajno tuje naprave, ki so uspešno skrivale svoj izvor. Krožile so sicer sila različne in domišljene razlage, a oprijela se ni nobena. Nekaj časa sem se nagibal k tisti, ki je trdila, da so te naprave ostanki bivajočih pred nami, ostanki tistih bitij, ki so znala in hotela zadržati stik. Pa sem se te razlage utrudil, druge pa nisem iskal. Mislim, da se me ne tiče prav vse, kar se pojavi. Pa kaj se samo meni pojavi in kaj je še za druge? sem se zaspraševal.

Še hitreje sem zakoračil proti domovanju, vedoč, da boš že tam. Zleknila si se bila v bivalnici in se posvetila pregledovanju knjig. Zajetno skladovnico si zložila predse. Predlagal sem ti, da jutri odpotujemo v hribe na vzhodnem delu. V mislih sem imel še glednika in eno zvezdolovko, ki bi je morda zanimalo biti zraven. Hm, nisi se kaj prida navdušila, pa sem umaknil predlog za kasneje.

Zazdelo se mi je, da se še nameravaš prepuščati knjigam, pa sem odšel po karte s podobnicami, se razkomotil v udoben položaj, pred sabo razgrnil enobarvno tkanino, okrog sebe vzpostavil varovalni krog in se s primernim klicem razprl snovi, ki naj mi jo podobice pokažejo. Zvedeti sem hotel, kako naj se naju lotim. Odločil sem se za način z osmimi kartami in devedto, ki je nadzorna, da ne odblodim predaleč. Pred mano so vstale skoraj vse čaše, ki jih je celotni sestav kart vseboval, in pa še dve karti višjih skrivnosti, ki sta mi nedvomno namignili, naj svoja predajanja tebi brzdam do te mere, da gre čez mero, silovito ter dokončno. Da naj se zanesem zgolj na

ljubezen, ki sta ji vodili sla in volja po slasti zblížanja in oddaljitve, in pa da je določena omejitev gona nujna, saj pač zgolj tako lahko doseževa premik še kam drugam. Da se ne skuriva samo v drgnjenju teles, sem zaključil s pogledovanjem na podobice, ki so mi še poplesavale pred očmi, ko sem naju že videl drugje, drugače in drugačna. Omejitev kot odskočnica.

Prisedel sem na ležalnik nasproti in te gledal. Delovala si mi upadlo in nekam vase potisnjeno. Stegnil sem se in te prijel za čelo: vrelo je. Nisi trznila z glavo ali kakorkoli poskušala odstraniti moje dlani.

»Vroča si, prevroča. Morda bi morala več počivati, saj nisi prav navajena tukajšnjega podnebja, načina bivanja, sevanj, žarčenj, vplivov. Veš, na nekaj se boš morala osrediniti, na nekaj nalepiti, da boš lahko zdrava vzdržala tu, če že hočeš. To mesto pač ni zdravilišče. Ha, nimamo bolnice, nimamo zdravilk in zdravilcev. Spomagaj si! je tu edini zdravilni izrek. Za začetek ti predlagam, da se najudobneje uležeš, kar tu, sam pa ti prinesem napitek.« sem ji počasi izgovoril, da se nisem počutil prevelikega pomembneža.

»Ne meni se zame in za mojo toploto, vročino. Vem, od česa je in kaj sledi. Starini sta mi zaupali, da sem tu iz posebnih razlogov in da naj ne mešam še tebe zraven. Govorim pa ti to z namenom, da mi poveš, kaj se pravzaprav dogaja z mano, meni, tebi, ti..., te knjige, ki sem jih listala, so tako čudne, tuje, uh. Se s tem ukvarjaš? Ne vem, verjetno bom odpotovala stran, nazaj. Prehudo je zame tu.«

»Ali s tem, ko meni govoriš o tem, kršiš kakšno obljubo, zaprisego?« sem se vendarle moral prepričati.

»Mislim, da ne..., hm, morda pač. Povej, pa kaj potem?« si se malo dvignila gor.

»No, ne razburjaj se, da se ne iztrošiš,« sem še vztrajal pri svojem: »Glede priseg in podobnega: zelo previdna bodi. V tem mestu so te stvari pomembneše kot nemara pri vas. Veš, na besede se tu marsikaj prime, izrečeni zvoki imajo mnoge pomene in namene. S tem v zvezi ti povem, da ne obstajajo šale o Sončnem mestu, saj je celo mesto ena velika in mastna šala, hehehehe, bila pa naj bi šola...«

»Bi me rad spravil v še boljše voljo?« si pomodrovala, da sem sprevidel, da sem bil morda res preveč duhovičil.

»Me veseli, da si tako čila in poskočna, tako sveža in hrepeneča, ha, da, ja, ti lahko povem za en dogodek, ki sem se ga spomnil pri zadnjem razmišljanju.«

»Kaj ti pomeni razmišljati?« si se z vprašanjem vred dvignila.

»To je blaga, tiha sreča v izvrglem dreku,« sem začel z mogočnim glasom in pričakujoč določen odziv, a nič, nič takega, pričakovanega od tebe, da sem se odločil, da nadaljujem začeto: »Podobno je stanju, ko ne misliš misli, a ni tako dognano v smislu nadaljnega postopka gnetenja pozornosti. No, doumeš?!« sem te s temi besedami posedel nazaj.

»Ne, ne doumevam, morda še doumem,« si govorila vedno tiše: »Povej mi rajši o tistem dogodku.«

»Seveda... Znašel sem se v nekem prostoru, v prebujanju. Naprej sem zagledal moškega in žensko, ki sta slonela na svojem pogradu, takšnem, kakršnega sem sam zavzemal. Spregovoril sem z moškim par, morda ducat besed. Zelo enoličen in enopomenski pogovor. Z žensko nisem vzpostavil stika; nekaj pogledov. Oba sta bila starejša do pretežno stara, a ne starikava. Zvedel sem, da sem bil pripeljan tja na opazovanje, saj naj bi bili opazili neke moje čudne vedenjske vzorce. Veliko zaslug za vse skupaj naj bi imela oseba, ki je prispevala svoje jajčece za oploditev, za mojo zaploditev. Ob vsem tem sem bil precej poparjen in dokaj jezen, a sem mukoma le sprevidel, da je pač takšno stanje in da nimam kaj za jamrat. Zapustil sem tisti prostor, še razmišljajoč o prispevalki jačeca, ko sem na poti do hleva srečal prijatelja iz najzgodnejše mladosti, ki mi je dal izkušnjo prijateljstva v dobršni meri. Pridružil se mi je do koz in v njihovi bližini sva se spomnila nekaterih objestnosti, ki sva se jim brezmejno predajala. Med govorjenjem sva opazila, da ena od koz dobiva ženske podobe, da se nama približuje in že s pogledi dobrika. Prijatelj je bil dokaj zbehan in čudeč se, sem pa zato jaz kaj hitro zapopadel pojav. Slekem sem se in se počasi približeval že ženski z nadihom kozjega. Nudila je dojki v – tako mi je zgledalo – vsestransko uporabo. Morda malo mučno, a sem zagrizel. Prijatelj se je bil nekam zgubil, nekam zadaj. Kozja ženska je tudi med slastnim drgnjenjem pričela spreminjati videz in ko sem jo zabrizgal, me je pogledala z očmi ženske spograda. Tedaj sem uvidel, da sem se v tistem prostoru s pogradi pravzaprav pogovarjal s prijateljem, ki sem ga srečal na pot do koz. Zvedavo sem zrl kozji ženski v obrazek, a se je samo nasmihala, se skobacala ven iz slame in odvihrala iz hleva. Po vsem tem mi je postalo jasno, da fuk ni samo praznjenje jajc. Morajo pa biti izpolnjeni zeleni pogoji, ki določijo ves potek poti... Toliko za začetek,« sem s suhima ustnicama končal.

Nastala nama je malo mučna tišina, ki je kar nisem hotel prekiniti še s kakšnim dopolnilnim pojasnilom. Vedel sem, da me že še povprašaš. Mislim, da bi te s preveliko besedičenja kar odvrnil. Prepustil sem se tvojemu toku.

»Misliš, da se da razbremenit obljub, priseg in zakletev?« si me sicer blago presenetila, a sem takoj prepoznal prejle vrženo ti kost.

»Vsekakor,« je bil moj samoumevni odgovor.

»Kako?« pa tvoje še samoumevnejše podvprašanje.

»Odvisno od teže zadevščine. Odvisno od moči, ki je bila takrat na delu, ko se je zaveza sklepala. Na nekatere je dovolj zavestno pozabiti, nekatere pa te znajo ugonobiti. Kaj te teži?«

»Uh, tisti starini sta me tako izživcirali, da sem morala marsikaj izreči, potrditi, svečano zapriseči in še marsikaj, o čemer moram molčati. Cel kup stvari.«

»Hja, to zna biti pa zoprno. Kakorkoli: edino, kar zanesljivo deluje, je ponovitev postopka v nasprotni smeri,« sem izustil.

»Kako, ko pa ne vem za sam postopek,« si postala vidno že malce popadljiva ob vsem tem nakladanju besed.

»Včasih je takšne postopke možno znova sestaviti po pripovedi in po tem, da slede nekim splošnejšim vzorcem, kar pa seveda ni nujno. Pa z močmi je treba računati, še največ s tem,« sem malce s skrivnostnostjo v glasu zategnil, da si postala še popadljivejša.

»Oh, prav nič mi ne poveš. Le praviš o nečem, kar morda je ali pa ni. Kaj imam od tega? Le nesrečnejšo se počutim, prav zadelana s smolo – zasmoljena, tako. Lahko si rečem zasmoljenka, še to. In ti? Boš še kar besedičil ali me boš kaj napičil?!« si vzvalovila iz globočin vame. »pa mi pokažeš, kako se razbija vse te meje, ki me vežejo, vse verige, ki sem jih bila deležna. Veš, takrat, v tisti pisarni, ko sem bila prvič slišala za Sončno mesto, je bilo v pogovoru, ki sem ga bila slišala, rečeno, da tu pridelujete tudi določene..., ihh, ne spomnim se več izraza, stvari, ki so plod, hm, fuka, tako nekako, a niso otroci. To, če prav pomislim, me je še najbolj pritegnilo in morda najbolj vplivalo na mojo odločitev, da se vam pridružim. Drugače fukati, ja, to lahko počneva, če znaš, a?!«

Oho, aha, mhm, to mi je pa res zaplet. Da bi ji kar osvoboditelj bil, jaj, kaj se pa greva? me je obsedlo lastno kurčenje in krčenje ostalega. Ja, morda pa res odidem kam stran, ti z mano, pa se kje predava fukanju. Mislil sem na par s psom. V čem je potem pomen psice? sem se tedaj zaman spraševal. In bil sem postavljen pred vprašanje, če kaj znam.

»Se zgolj fuka, a ne z besedami,« sem odrezal.

Zvedavo si se nagnila proti meni. Prijel sem te za čelo. Še si žarela. Izžarevala si toploto, ki je nisem bil vajen. Bila si toplota, ki je toplina in lina in plot. Vsa si bila vzdražena od prebujenih in še se prebujajočih otrpilih deležih moči, ki se ti je bila nabrala med vedno istimi mislimi o istem, o isti, o sebi in svojih.

»Veš,« sem počasi in s preudarnim glasom začel ter nadaljeval, »da obstajajo v vsemirju večzvezdja, ki so sicer redka, a so. No, med temi je verjetno največ dvozvezdij. Da so nekatera sonca pravzaprav le dvojček drugega, zvezdi dvojčici, ki druga okrog druge krožita. Da je precej možnosti, da je tako tudi z našim. Da je čas med najbližjimi položaji teh sonc predolg za zapomniti se ga zgolj po nekih dogodkih, ki so se bili zgodili vmes. Tako se zdi, da teh srečanj ni.«

Nadaljeval sem z molkom, dokler mi ga nisi prekinila: »Kako pa ti veš za ta možna najbližja srečanja?«

»Obstajajo nekakšni zapisi, ki niso zapisani v snov. Ki niti niso zapisi, ker ni ničesar zapisanega. Le reče se tako, da se lahko o tem govori,« sem nekako poenostavil, saj tudi sam nisem bil kaj posebej več v teh stvareh. A si bila že notri (in jaz s tabo): »Kako pa se pride do teh... zapisov?«

»Ni prav lahko, čeprav je preprosto. Toliko vem in povem!« sem hotel zaključiti s tem in podobnim.

Nisi bila prav vesela nad vsem skupaj. Sem te popolnoma razumel, a si nisem vedel pomagat, le čakal sem lahko, da mi postaviš pravilno vprašanje in ti še kaj povem, če sploh vem, saj sem spoznaval, da moram izvedeti še marsikaj o marsičem.

Dan se je med vsem tem dvignil in spustil pod večer in v noč in temo, in hotel sem biti prisoten pri njenem rojstvu. Morda jo spremljam vso noč, morda me pospremiš, sem razglabljal in te vprašujoče pogledoval, kar pa očitno nisi razumela in mi ustrezno vračala.

»Žalosti me, da se mi ves čas, odkar sem tukaj, nekaj izmuzne, ničesar nimam, na kar bi se oprla...« si potarnala.

»Kaj pa zapestnica?« sem se bolj zase spomnil nanjo.

»Oj, ne vem, kaj bi z njo. Ko jo nosim, sem vedno živčna in preobčutljiva, ko pa sem brez nje, pa preutrujena.«

»Aj, je pretkano darilo. Mislim, da te tudi nanjo veže zaveza,« sem modroval in možganil še o tem, kako bi vključil srebrno palčko, s katero nisem imel vezi, ali pa sinjo živalico, seveda: »Nabralo se nama je precej vsega, se ti ne zdi. Čas je za kako čiščenje, da bova vedela, na in pri čem sva, da greva dalje, če greva. Čiščenje sebe, po sebi, krog sebe, sebišče..., no: ostaneš ali odideš?«

»Oh, ostanem, saj me ob mislih, da se vrnem v tisto življenje, neizmerno žalosti in spravlja v klavno potrnost. Pri vas sicer ne vem kako in kaj, a me mika..., takó! Me boš kakorkoli izkoristil ali si me že, ste me že, so me? Kaj bo še, a? Povej, če veš!«

Pustil sem te, da si izzvenela.

V tišini sva se spravila spat. Pred razhodom sem te še ujel, ti potipal čelo, segel pod pazduho in skoraj do zleta mednožja: malce si se shladila, a ne še dovolj. Pred spanjem sem ti prinesel še en napitek, vroč, za kakega pol ducata požirkov.

Drago Kuralt

OŠTIR IN TA SLAMNAT

TA LOPARJEV

PUST NA LIGU

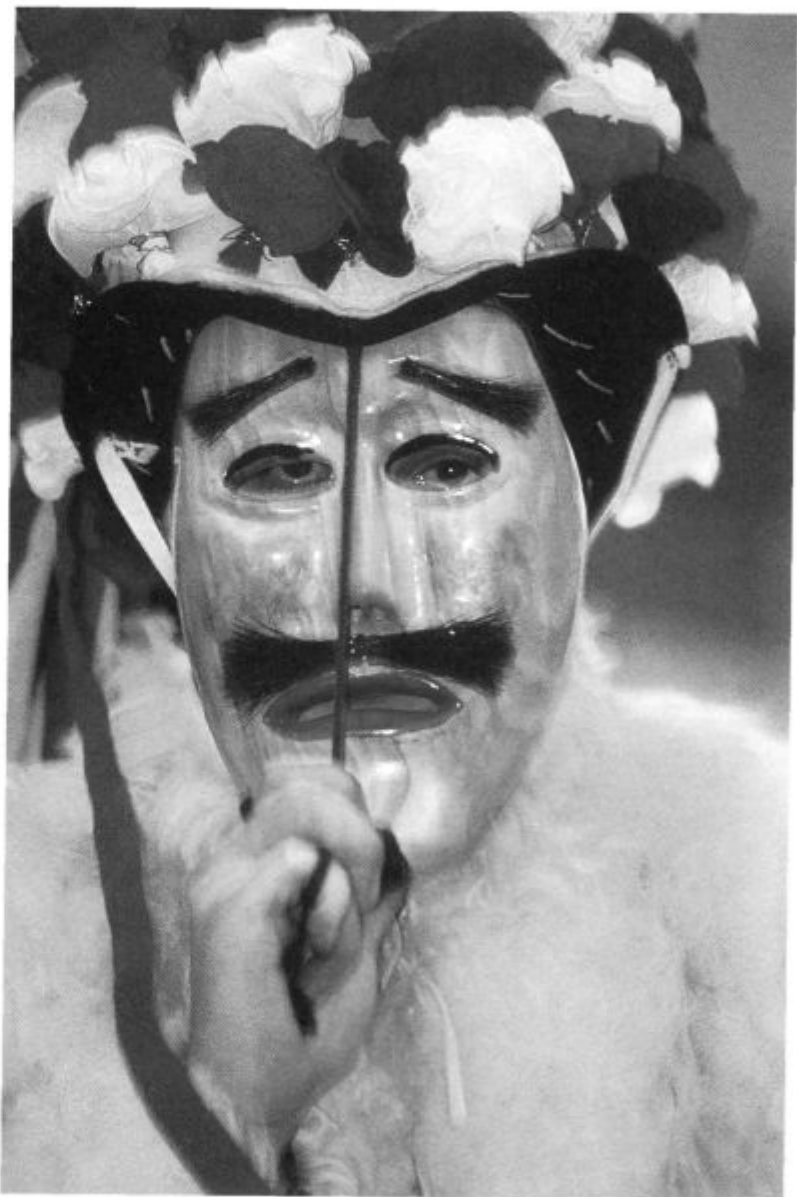
GOSPOD IN GOSPA

PUST V DREŽNICI

OTOŽNA MASKA

Slogan kot duša imena

JOŽE ČAR

V zadnjih Idrijskih razgledih (Idrijski razgledi XLV, 2/2000) je profesor Janez Kavčič objavil daljši prispevek z naslovom Posvetu na rob. V njem komentira in izrisuje svoje poglede na zamisli in predloge, izrečene na posvetovanju z naslovom Rudarsko mesto nekoč in danes, ki je bilo posvečeno 500-letnici Antonijevega rova in je potekalo 20. junija leta 2000 na gradu Gewerkenegg.

V svojem prispevku je profesor Janez Kavčič izrazil med drugim tudi dvom o vsebinski primernosti idrijskega slogana »Mesto naravoslovne in tehnične kulture«.

Glede na to, da je slogan »moj produkt« in ga je idrijski Mestni svet sprejel v začetku leta 1998 na moj predlog, sem dolžan pojasniti, kateri dogodki in premisleki so me pripeljali do oblikovanja takega besedila.

V eseju Tudi simboli umirajo (Idrijski razgledi XLI, 1/1996) oktobra 1996 sem zapisal, da bo zaradi dokončnega zaprtja idrijskega rudnika izginil tudi idrijski tehniško-tehnološki simbol svetovnega pomena in slovesa – živo srebro. Nekako v isti čas spadajo tudi prvi občutki o postopni vsesplošni stagnaciji Idrije v primerjavi s preteklimi desetletji in nekaterimi primerljivimi kraji na Primorskem. Zaključki eseja kot tudi »občutki o stagnaciji«, ki se je v letu 1997 še povečala, so bili povod, da sem v začetku leta 1998 pohitel in predlagal idrijskemu Mestnemu svetu v sprejem nov slogan Idrija – mesto naravoslovne in tehnične kulture. Pohitel sem tudi zato, ker se je Mestnemu svetu prejšnje sestave (v njem sem sodeloval tudi sam) mandat iztekal. Svoj predlog sem utemeljil z besedilom, ki sem ga zapisal v Primorskih srečanjih že leta 1990, kasneje pa ponovil tudi v Enciklopediji Slovenije (knjiga št. 10, 1996). Tekst utemeljitve slogana je bil objavljen v časopisu ABC marca 1998 in je naslednji:

Idrijski rudnik je za španskim Almadenom drugi največji rudnik po količini pridobljenega Hg na svetu in ima med slovenskimi rudniki najdaljšo tradicijo nepretrganega delovanja. S poddržavljenjem idrijskega rudnika leta 1575 je bil storjen odločilen preobrat v zgodovini rudnika in Idrije, kakor tudi pomemben korak v prirodoslovno-tehnični zgodovini Slovencev. Zaradi velikega gospodarskega pomena za državo je bil več stoletij središče strokovnega, znanstvenega, kulturnega delovanja, okrog leta 1900 tudi političnih dogajanj na Slovenskem. V začetku 19. stoletja je bila Idrija drugo največje mesto na Kranjskem. Ponašala se je z izjemno bogato strokovno, kulturno in znanstveno bero, prvo gledališko hišo na Slovenskem, prvo slovensko realko s slovenskim učnim jezikom (1901–1926), prvim socialističnim županom ter socialnodemokratskim štirinajstdnevnikom »Naprej«.

V Idriji so začetki novodobnega slovenskega rudarjenja in metalurgije. V času službovanja pri rudniku sta evropsko pomembna znanstvenika G. A. Scopoli in B. Hacquet utemeljila slovensko botaniko, mineralogijo, geologijo, kemijo in medicino dela, A. Steinberg in A. Mrak pa sta začetnika slovenskega graditeljstva, kartografije in strokovnega šolstva. Rudnik je bil v petstoletni zgodovini tudi med vodilnimi v Evropi v tehnično-tehnološkem pogledu.

Če verjamemo Cervantesovemu mnenju o zgodovini, ki pravi »... resnica, ki je njena mati zgodovina, je tekmeča časa, shramba dejanj, priča preteklosti, primer in nauk sedanosti, opomin prihodnosti.«, je upravičeno in spodobno, da ohranjamo spoštljiv odnos do naše zgodovine. Toda kakorkoli je že zgoraj naštetu nacionalno in celo evropsko pomembno, je vendarle »le« zgodovina. Življenje pa je bilo in bo vedno samo »tu in zdaj«. Zato naša prizadevanja za ohranjanje strokovno-znanstvenega izročila ne smejo zvedeneti v samovšečnem ponavljanju že znanega, pač pa se morajo spremeniti v zavzeto iskanje novih duhovnih pobud, sicer bo ostalo Cervantesovo mnenje, da naj bo zgodovina »primer in nauk sedanosti« le mrtev napotek. Dejstvo je, da je mogoče zgodovino ustvarjati s pomembnimi deli samo »sedaj«.

Odpiranju novih vizij naj bo zavezan tudi predlagani slogan.

Spoštovani prijatelj Janez! Res je, nikdar se nisem utegnil poglobiti v študij splošne idrijske zgodovine tako kot ti, predvsem pa ne tako sistematično. Vendar sem prebral večino dostopne literature o Idriji in Rudniku in o tem tudi že tu in tam kaj napisal. Ko sem razmišljal o sloganu, sem se torej v celoti zavedal izrednega vsebinskega razpona in pomena idrijske zgodovine. Vendar mi kljub premisleku ni uspelo ubesediti vsega, kar nam idrijska preteklost nudi. Končno sem se odločil za tisti dve področji, kjer so – tudi po splošnem mnenju – dosegli idrijski strokovnjaki in strokovnjaki, ki so v Idriji delovali, evropsko in s tem tudi svetovno raven.

Tvoja pripomba, da je bil slogan sprejet »brez globljega premisleka«, torej ne drži. Drži pa tvoja trditev, da je bila »sprejeta na hitro«. Sprejet je bil res le v ožjem krogu mestnih svetnikov. Zakaj je bilo tako, je razvidno iz uvodnega odstavka. Prav zato tvoj predlog, da se vsebino slogana ponovno premisli in morda poišče novo, boljše, vsebinsko širše besedilo, podpiram. Sam bom pri taki debati z veseljem sodeloval. Seveda pa je potrebno zelo paziti, da pri tako bogati zgodovinski ostalini ne postane besedilo formalno predolgo, vsebinsko pa »sračje gnezdo«. Slogan pač mora biti kratek in jedmat.

Dragi prijatelj Janez! Tudi ostale misli in predlogi v tvojem članku so vredni debate in širšega premisleka. Skrbi pa me, kdo je tisti s katerim boš debatiral, kje so sogovorniki? Moje izkušnje so glede tega skrajno slabe. V preteklih letih sem namreč »zagrešil« kar nekaj člankov – objavljeni so bili v Idrijskih razgledih – in pisem lokalnim oblastem s povsem aktualno vsebino. Lahko je bilo v njih 95% ničvrednega »švefla«, še vedno pa je ostalo nekaj odstotkov vprašanj in predlogov, o katerih bi se bilo vredno pogovoriti. Tudi zaključki lanskega posveta nimajo odmevov. Nič, torej! Niti odgovorov niti vprašanj niti protestov. Gluha tišina!

Sprašujem se torej, kakšna bo usoda tvojega pisanja? Želim ti, da bi bila boljša od mojih in da bi imel veliko ustvarjalnih sogovornikov.

METKA PETRIČ,
TREVOR R. SHAW

Idrija v turističnih vodnikih 19. stoletja

Prvi turistični vodniki

Bodoči popotniki so lahko tudi v preteklosti poleg podatkov, ki so jih med potjo pobrali pri gostilničarjih in drugih potujočih, še pred odhodom potrebne informacije pridobili iz različnih virov. V drugi polovici 18. stoletja, ko so bile izdane prve karte z vrisanimi cestami, pa so lahko izdelali tudi natančne načrte poti.

Do izteka 19. stoletja so bila njihov praktično edini vir informacij tiskana poročila o predhodnih potovanjih. Eden najbolj popularnih v tem času in zato preveden v francoski, nemški in nizozemski jezik je bil potopis Edwarda Browna¹ o potovanju skozi Evropo v Avstrijsko cesarstvo in na Kranjsko leta 1669, ki je imel velik vpliv na mnoge kasnejše popotnike z različnih koncev Evrope. Njegova pot je bila 41 let kasneje celo označena na Senexovi karti Nemčije². Bolj učeni so lahko dodatne informacije našli v izdajah »Royal Society« iz Londona ali drugih podobnih organizacij. Prav »Royal Society« je v svoji publikaciji »Philosophical Transactions«, ki je bila tiskana v angleškem, latinskem, francoskem, nemškem, italijanskem in nizozemskem jeziku ter je imela zato zelo velik krog bralcev, že v 17. stoletju objavila dva zapisa o idrijskem rudniku. Pripravila sta ju Walter Pope leta 1665³ in Edward Brown leta 1669⁴. Tudi številni drugi popotniki so v knjigah ali periodiki pisali o Idriji in poročila, ki so jih zapisali Pope (1665), Keyssler⁵ (1760) in Russell⁶ (1825), smo v slovenskem prevodu že predstavili v prejšnjih številkah Idrijskih razgledov⁷. Znano je tudi, da so bile nekatere zgodnje potopisne knjige spodbuda za pisanje novih. Tako je v Brownovem poročilu omenjen Pope, Keyssler navaja Browna, so pa še drugi podobni primeri.

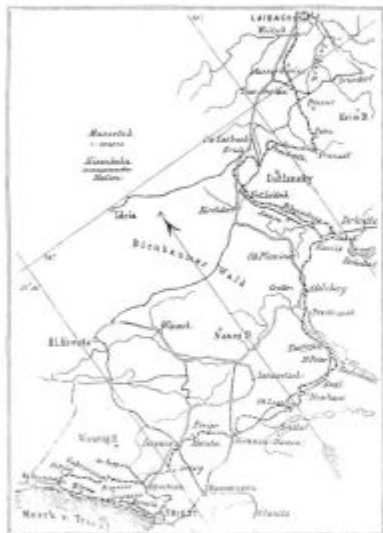
Za Slovenijo zelo pomembna Valvasorjeva knjiga Slava Vojvodine Kranjske z 19 velikimi stranmi o Idriji je bila dosegljiva od leta 1689.

Vsi tovrstni zapisi so bili tudi neke vrste reklamno gradivo, saj so bodoče popotnike seznanjali z zanimivimi kraji, ki bi jih bilo vredno obiskati. Zato jih imamo lahko za predhodnike turističnih vodnikov. Izpodrinili so jih šele regionalni turistični vodniki, ki so se pojavili v prvi polovici 19. stoletja. Najbolj znana izdajateljica sta bila Karl Baedeker (od leta 1832 naprej) in John Murray (od leta 1836 naprej), že prej pa so vodnike pripravljali Jenny (od 1822), Mariana Starke (od 1820) in Reichard (od 1793).

Približno istočasno s prvimi vodniki so podobnemu namenu služili tudi geografski leksikoni (npr. Büschingova knjiga »Neue Erdbeschreibung«

o nemško govoreči Evropi, ki je v 9 zvezkih izšla v letih 1769–1773). V njih so bili opisani zanimivi kraji, niso pa vsebovali podrobnosti o poteh in gostiščih, kot je običajno pri turističnih vodnikih. Zato jih lahko označimo kot protovodnike. V prvi izdaji Büschingove knjige iz leta 1771⁸ je slovensko ozemlje opisano na 39 straneh, v novi izdaji iz leta 1789⁹, ki je bila razširjena na 17 zvezkov, pa na 46 straneh. Od tega je Idriji posvečenih 63 vrstic. Podobna je knjiga Franza Sartorija »Naturwunder des oesterreichischen Kaiserthumes«¹⁰ iz leta 1810, ki idrijskemu rudniku namenja 7 strani in pol.

KARTA OBMOČJA MED LJUBLJANO
IN TRSTOM, KI JE BILA OBJAVLJENA
V »LLOYD'S ILLUSTRIRTE
REISEBIBLIOTHEK – VIII. ADELSBERGER
GRÖTTE« LETA 1861 V TRSTU

Idrija v turističnih vodnikih 19. stoletja

Najstarejša izdaja regionalnih turističnih vodnikov z omembo naših krajev, ki nama je znana, je Reichardova iz leta 1783¹¹. Evropo je opisal v 2 ali 4 zvezkih, slovenskemu ozemlju pa namenja le 2 strani. Idrija je od leta 1807¹² naprej predstavljena na 10 ali 11 straneh.

Leta 1820 se je pojavil prvi vodnik v angleškem jeziku. To je bila knjiga »Travels on the Continent: written for the use and particular information of travellers« Mariane Starke¹³. Slovensko ozemlje je opisano na manj kot eni strani, Idrija ni omenjena. Knjiga je bolj pomembna kot navdih njenemu založniku Johnu Murrayu, da je nekaj let kasneje izdal prvega iz svoje zbirke podrobnih vodnikov »Handbooks«. V tem obdobju se je začela dolgo trajajoča serija Baedekerjevih in Murrayevih vodnikov. Prvi Baedekerjev se je pojavil leta 1832, Murrayev pa leta 1836. Slovensko ozemlje je bilo prvič vključeno v Murrayevem »A Handbook for Travellers in Southern Germany«¹⁴ iz leta 1837, Baedeker pa je to regijo opisal v »Oesterreich, Süd- und West-Deutschland«¹⁵ leta 1851. Angleške izdaje tega zadnjega so izhajale od leta 1868¹⁶, tiskali pa so tudi francoske verzije. Murrayevi in Baedekerjevi vodniki imajo različen stil in se do neke mere dopolnjujejo, oboji pa dajejo koristne informacije o cestah in načinih potovanja, o gostiščih (pogosto s komentarji o njihovi kakovosti) in krajih, ki se jih splača obiskati. Baedekerjeve knjige so bile bolj pogosto revidirane kot Murrayeve, ki so bile včasih že precej zastarele. Bile pa so ene in druge zelo razširjene in popotniki so se nanje pogosto sklicevali v svojih zapisih. Na primer George Weston je v svojem dnevniku iz leta 1846¹⁷ razložil, da je moral za najem vprege z enim konjem od Logatca do Idrije plačati 6 florintov, kar je več kot »5 florintov v Murrayu«, ker »to ne vključuje krme za konja v Idriji«.

Tudi Idrija je torej že zelo zgodaj našla svoje mesto v različnih turističnih vodnikih. Za predstavitev v tem zapisu sva izbrala nekaj najbolj značilnih regionalnih vodnikov, ki Idrijo opisujejo kot enega izmed zanimivih mest znotraj širše evropske regije. Najstarejši je Reichardov »Vodnik popotnikov v Evropi« iz leta 1807, v katerem so s kratkimi opisi predstavljeni Maribor, Celje, Ljubljana, Vrhnika, Idrija, Postojna in Cerkniško jezero. Idrija je opisana v enem odstavku, malenkost daljši je le tekst o Ljubljani. Pri omembi Vrhnike je tako predlagana ekskurzija v 4 milje oddaljeno Idrijo, slavno po rudnikih živega srebra z letno proizvodnjo več

kot 16.000 kvintalov¹⁸. Izlet zelo priporoča, saj pravi, da ga noben popotnik ne bi smel izpustiti. Pot do tja opiše kot eno najbolj romantičnih, pa ne težavno in nevarno. Opozarja, da je pri vstopu v dolino potrebno pokazati potni list. Spust v rudnik po kamnitih stopnicah v Antonijevem jašku oceni kot zelo udoben, za majhno plačilo pa je možna tudi izposoja rudarske obleke. Na koncu še zapiše, da je v Idriji na ogled de Hubertova mineraloška zbirka, hotel pa je velik in zelo dober. Enak opis vsebujeta tudi osma izdaja iz leta 1817¹⁹ in deveta izdaja iz leta 1821²⁰, ki je izšla kot poseben zvezek »Vodnik popotnikov v Nemčiji, Madžarski in Carigradu«.

V Murrayevih vodnikih je Idrija prvič predstavljena v izdaji iz leta 1837. Predvsem rudnik in postopki pridobivanja živega srebra so v njem podrobno opisani kot »Pot 248«, zato je v nadaljevanju zapisan slovenski prevod originalnega besedila v celoti.

»Slavni rudniki živega srebra v Idriji so približno 16 milj²¹ zahodno od Vrhnike. Pot je strma in slaba, zato naj popotnik raje najame voz in svoje-ga (če ga ima) pošlje do naslednje pošne postaje v Logatcu. Pot ni zelo zanimiva, dokler ne zagledamo Idrije. Leži v kotlini, obdani s hribi, ki so poraščeni z gozdom. Po njihovih pobočjih se cikcakasto vije pot, ki omogoča dostop tudi z vozili.

Idrija (gostišče: »Schwartzter Adler« – Črni orel, čisto) – Približno 600 od 4200 prebivalcev tega mesta je zaposlenih pri rudnikih, rudarjev pa je dejansko le kakih 400. Vpoklicani so v korpuse kot vojaki; in tujca ob prihodu ponavadi pričaka desetar, ki mu na željo organizira vstop v rudnik. V veliki zgradbi v središču mesta, imenovani grad, so pisarne in stanovanja rudniških upravnikov in uradnikov. Blizu je vhod, kjer tujcem priskrbijo rudarske obleke, ki ščitijo njihovo obleko pred umazanijo. Gospod Russell priporoča popotnikom, da pustijo ure in drug zlat nakit na površju, ker jih živo srebro lahko poškoduje²² – povsem nepotrebna previdnost, saj je obisk rudnika prekretek za povzročitev kakršnekoli škode na biskovalcu ali na lastnini, ki jo nosi s seboj. Za delavce, ki so v rudniku zaposleni, pa je ožračje dejansko zelo strupeno, in pravijo, da večina med njimi živi le kratko. Za čim boljše zaščito pred strupenim učinkom živega srebra je avstrijska vlada, ki je lastnica rudnikov, pazljivo omejila delovni čas na 4 ure, medtem ko v drugih rudnikih delajo 8 ur. V spodnjih rovih, kjer je zaradi obilice živosrebovih hlapov nevarnost bolezni s slinjenjem največja, pa možje dejansko ne delajo več kot 2 uri naenkrat. Vsi rudarji so svobodni in vlada poskrbi zanje, ko niso več sposobni za delo. Zgodbe o političnih ali drugih kriminalcih, ki naj bi bili obsojeni na delo v teh rudnikih in naj bi v njih morali ostati do konca življenja, ne da bi še kdaj videli sončno svetlobo, so čista izmišljotina – čeprav se še vedno pojavljajo v sodobnih angleških knjigah. Rudnik je znosno čist, večina rogov je obzidana. Spust po kamnitih stopnicah je enostaven in brez nevarnosti. Pred spustom se rudarji vedno poškopirajo s sveto vodo v majhni kapeli, zgrajeni v rudniku. Globina rudnika je okrog 240 klafter²³. Kamnina, v kateri se živo

GUIDE DES VOYAGEURS EN EUROPE;

CONTENANT,

UN ETAT APPROXIMATIF STATISTIQUE de l'Europe et de ses Etats;
UN DES INDICATEURS sur le mode de voyage dans les différents pays; sur
leur police, monnaie et monnaie, transport à vapeur; France, la liste des diligences et
autres voitures; les ports et bauxes de leur départ et arrivée, et le temps qu'on
peut en avoir l'indication des heures d'arrivée, des lieux de départ, des plans, etc.
Sur, enfin les moyens à consulter dans chaque pays.
UN ETAT DES VILLES, ou l'état général des villes en Europe sur leurs noms, les routes
diligences par la terre, les diligences et les diligences, etc.
UN ETAT DES VILLES, ou la description des villes, des ports, des lieux de départ
diligences, des villes, les routes, les routes par la terre, les diligences par terre
Principales, Indicateurs, monnaies, transports, diligences, routes terrestres,
etc., et la police de la terre et de l'air.

PAR M. REICHARD,

CONSEILLER DE COURONNE DE S. M. LE ROI DE Saxe-COURE,

QUATRIÈME ÉDITION,

Supplément aux cartes, routes et diligences, par la France et le
Hollande, par les diligences et les diligences, par la France et le
Hollande, les villes qui suivent de la Hollande à Paris de 1817, en se supposant
les langues et les lieux.

Ouvrage mis sous un titre géographique, et tiré en 2 parties.

PAR L'AUTEUR de l'abrégé de la Géographie de Guérin;

Avec un Atlas portatif et itinéraire de l'Europe, composé
de cinq grandes Cartes.

TOME SECOND,

PUBLIÉ PAR SAISON DE LA PREMIÈRE PARTIE DE LA PREMIÈRE PARTIE.

A PARIS,

Chez M. DEBACHEUX LANGLOIS, Libraire, rue de Seine, n° 6.

M. DCCC, VII.

NASLOVNICA REICHARDOVEGA VODNIKA
IZ LETA 1807

srebro pojavlja, je jurski apnenec (oolitni). Najbolj bogato orudene so črne plasti, bogate s fosili. Najdemo ga v obliki cinabarita (sulfida) in kot naravno ali samorodno živo srebro, ki ga lahko vidimo razpršenega v svetlečih kapljicah v skrilavcu. Bogato žilo spremlja izjemno povečanje toplote. Če vemo, da je živo srebro nekoliko hlapljivo že pri normalni temperaturi zraka in da se termometer v nekaterih delih jame dvigne na $86^{\circ} F^{24}$, je povsem razumljiv škodljiv vpliv vdihavanja takšnega zraka na rudarje. Po velikem požaru leta 1803, ki je več tednov skupaj divjal v rudniku, so se pare sublimiranega živega srebra vžrle v vsak njegov del. Idrijski rudniki so z izjemo Almadena v Španiji najbogatejši s to kovino v Evropi. Zaradi manjšega povpraševanja in posledično tudi omejitve proizvodnje se je v zadnjem času zmanjšalo število rudarjev. Letno proizvedejo okrog 200 ton živega srebra. Pravijo, da je pred kratkim rudnike vzel v zakup gospod Rothschild²⁵.

Proces pranja in taljenja rude, ko jo prinesejo iz rudnika, je zelo nenavaden in ga prav tako prikažejo tujcem. Ruda, ki ni dovolj bogata, da bi jo takoj talili, je usmerjena v stope za drobljenje rude, kjer je zdrobljena v majhne delce in potem, zmešana s prahom s tal rudnika, položena na zaporedje gibljivih pladnjev, čez katere spuščajo vodni curek. Tok vode odstrani lahke in neuporabne delce, kovina pa se zaradi sunkovitega gibanja naprave zbira na robu.

Peči so postavljene v razdalji ene milje pod mestom in so v uporabi samo pozimi, ko so žveplovci plini manj neprijetni za prebivalce. Če se namreč strupeni ostanki dima odlagajo na rastlinah, so zelo strupeni za govedo. Če pa se odlagajo na snegu, ne škodijo in so sprani, ko se sneg stali.

Topilnica je velika stavba, razdeljena v 13 razdelkov, medsebojno povezanih z majhnimi okenci ali luknjami v predelnih stenah. Centralni del je peč, ki je obzidana in ima bolj debele stene zato, da prenese toploto. Znotraj so tri vrste debelih železnih rešetk, ena nad drugo. Nanje je položena sortirana in očiščena ruda, vmesni prostor pa je zapolnjen z lesom. Ogenj, ki ga prižgejo spodaj, se zaradi prepriha dviga in v kratkem času so vsa tri nadstropja v plamenih. Zaradi toplote se iz rude izloča živo srebro v obliki pare in tako je ena od najtežjih kovin razdeljena v tako majhne delce, da lebdi v zraku. Dim, ki se dviga iz peči, lahko najde pot samo skozi luknje v stranskih stenah v sosednjo komoro. Ta je spet odprta samo v smeri proti naslednji komori, zato dim prehaja iz ene v drugo, dokler skozi šesto komoro ne uide prosto v ozračje. Gre torej za ogromen horizontalen dimnik, ki je urejen tako, da zadržuje dim toliko časa, dokler se ne odloži živo srebro, ki se je dvigalo skupaj z njim. Vse dokler zadržuje toploto, ostaja v obliki pare, zato je v komorah, najbližjih ognju, odloženega malo ali nič živega srebra. Z oddaljevanjem in ohlajanjem pa se, pomešan s sajami, vedno večjih količinah lepi ob stenah in pada na tla v obliki majhnih, svetlikajočih se kroglic. Tla so kmalu pokrita s kupom saj, iz katerega se izloča kovina in zaradi lastne teže odteka skozi rešetke v za to pripravljene rezervoarje. Dim, razbremenjen svojega bremena, pa gre lahko svojo pot.

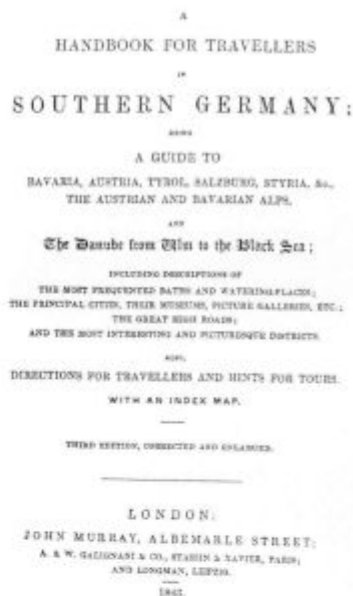
Na poštno pot proti Trstu se lahko vrnemo po drugi cesti, ki vodi iz Idrije proti Logatcu.»

V naslednji letih so redno izhajale nove, izpopolnjene izdaje Murrayevega vodnika. Tudi v opisih Idrije so bile vnesene številne spremembe. V tretji izdaji iz leta 1843²⁶ je zanimiva sprememba mnenja o gostišču Črni orel, ki je sedaj ocenjeno kot zelo slabo in umazano. Za drugo gostišče, ki naj bi tudi sprejemalo goste v Idriji, pa predlaga, da se popotniki prej pozanimajo, če je tam oskrba kaj boljša. Več podrobnosti je tudi o razmerah, v katerih so delali idrijski rudarji. Ti naj bi imeli večinoma zelo nezdrav izgled: *»Delajo 8 ur na dan in pri tem zaslužijo 17 kr. dnevne plače, od katere je odbita še vrednost smodnika, ki ga uporabljajo. Ni redko, da jih napade bolezen s slinjenjem, ko pa so bolni, jim vlada izplača 13 kr. na dan in dobijo tudi zastoj zdravila. Da bi jih odvrgli od pitja vina, ki je zelo škodljivo, so postavili davek na potrošnjo vina.»* Opisana je zgradba rudnika v 5 horizontalnih galerijah, povezanih z vertikalnimi jaški, skozi katere dvigajo rudo v zabojih. Vključeno je še nekaj dodatnih informacij o predelavi rude. Novost v tej izdaji vodnika je omemba možnosti ogleda tovarne cinobra. Za konec pa še nasvet popotniku, da v Idriji ni poštne postaje, zato ga morajo konji, ki so ga prinesli, tudi odnesti.

V peti izdaji iz leta 1850²⁷ je dodano, da so posledica požara leta 1803, ki je bil ustavljen šele s potopitvijo celotne jame, bolzni in živčno trzanje več kot 900 oseb v soseščini. Niso več omenjeni Rothschildi, ampak naj bi avstrijska vlada možen obseg letne proizvodnje 600 ton zaradi ohranjanja visokih cen omejila na 150 ton.

Povsem spremenjena je deseta izdaja iz leta 1867²⁸. Zapis o Idriji je krajši – namesto štirih stolpcev le še eden in pol. Opisi so bolj namenjeni popotnikom, ki jih strokovna plat ne zanima tako podrobno. Že v uvodu je novih več podatkov, ki zanimajo turiste: *»Čas potovanja 4 ure tja in 4 ure nazaj, gorska cesta; kočija 6 do 8 florintov. 3 do 4 ure so dovolj za ogled mesta in rudnikov. Ni poštne postaje. Idrija (gostišča: »Schwarzer Adler« – Črni orel, »Krone« – Krona, »zur eisernen Krone« – Pri železni kroni) leži v globinah bazena reke Idrije, ki se združi s Sočo zahodno pod Tolminom. Spust po cikcakasti poti. Za panoramski razgled obiskati hrib Kalvarijo in grad Gewerkenegg, kjer so rudniške pisarne, in kjer se je potrebno prijaviti za obisk rudnika ter plačati 1 florint. Kovino so odkrili po naključju leta 1497; leta 1510 so bili rudniki za kratek čas v lasti Benečanov, vendar jih jim je cesar Maksimilijan I odvezel. Leta 1803 jih je prizadel požar, ki so ga lahko pogasili samo s potopitvijo jame. Leta 1837 jih je ogrožala poplava. Zadnja nesreča je bil požar 1846.»* Pri opisu jame je sedaj govora o 9 horizontalnih galerijah, omenjen pa je Barbarin jašek, po katerem dvigajo obiskovalce na površje. Prvič je zapisana letna proizvodnja cinobra 1100 stotov²⁹, poleg 2500 stotov živega srebra. Zanimiva je tudi informacija o praznovanju dneva Sv. Ahacija: *»Vsako leto 22. junija s procesijo in popoldne z zabavo na Zemlji, ki je »Prater«³⁰ domačinov, praznujejo*

Idrija v turističnih vodnikih 19. stoletja

NASLOVNICA MURRAYEVEGA VODNIKA
IZ LETA 1843

odkritje bogatih rudnih žil v letu 1508. Obiskovalec, ki se udeleži tega, lahko naslednji dan vidi rudnik in delovišča.»

V petnajsti izdaji iz leta 1890³¹ je prvič omenjen sprehod do Divjega jezera, ki traja tri četrt ure.

Kmalu za Murrayevimi prvimi vodniki z opisi Slovenije je »Vodnik za popotnike v Avstrijskem cesarstvu« pripravil tudi geograf dr. Adolf Schmidl, ki je bil znan predvsem kot raziskovalec jam v Sloveniji in drugje. V tem primeru ne gre za serijo vodnikov, ampak je leta 1844 izšla samo ena knjiga »Handbuch für Reisende im Kaiserthume Oesterreich«³². Pri opisu okolice Ljubljane so predlagane številne možne točke za izlete, poseben odstavek pa je namenjen samo Idriji: »Zelo prijeten je izlet v slavno Idrijo, 4 ure, po dobri cesti. To, po bogatem rudniku živega srebra znano rudarsko mesto šteje 4230 prebivalcev, povečini rudarjev, ki pa živijo tudi od platna, klekljanja in žganjekuhe. Mesto je na vseh straneh obdano z visokimi griči, poraslimi z gozdom. Okrožje Idrija pripada montanističnemu erarju in je sestavljeno iz 46 naselij z 10616 prebivalci. Izredni so dobrodelni zavodi za 600 rudniških delavcev. Rudarska šola, nemška glavna šola, gledališče. Sredi mesta stoji grad, zraven pa je vhod v glavni jašek Sv. Antona, skozi katerega običajno vstopajo v rudnik po 757 stopnicah v globino. V številnih rovih se temperatura dvigne nad +26 °R³³, po glavnem jašku, po katerem prinesejo dnevno iz globine 124 klafter tono rude, pa prodira navzgor hladen zrak. Za vrnitev na površje po tej poti je potrebnih 8 minut. Vse naokrog so razpršene kapljice čiste, tekoče kovine. Jama je tako lepo izdelana, da človek čuti še manj neprijetnosti kot v Wieliczki³⁴. Na površje pridemo pri topilnici. Vredni ogleda so: parno črpališče, phalo in nabijalo, iz katerih gre ruda po kanalih v sejalnico in pralnico, udarni stroj za prebiranje in topilniške peči, ki so kot pravi pekel. Od tu se kovina kot para dviga v sosednje hladilnice, kjer se končno useda kot droban dež. Letno pridobijo 4000 stotov, iz tovarne cinobra pa 1000–1200 stotov cinobra.«

V Trstu je vodnike tiskal »Oesterreichischen Lloyd«. Iz leta 1860 je druga izdaja knjige »Von Wien nach Trieste. Reisehandbuch für alle Stationen der K.K.Priv. Südbahn«³⁵. Idrijski rudniki so opisani v posebnem podglavju pri postaji Logatec. Navedene so možnosti in cene prevoza v Idrijo, ki ima 5000 prebivalcev in 400 hiš in kjer ogled jame, topilnice in tovarne cinobra traja 4 do 5 ur. Nove so informacije o začetkih rudarjenja: »Odkril ga je leta 1497³⁶ kmet, ki je ob vznožju Antonijevega hriba našel kapljice živega srebra, leta 1504 pa ga je že vodil sindikat. Sedaj ga upravlja država in v Idriji ima sedež rudarski inšpektorat.« Našteti so različni tipi rudi, omenjen pa je tudi velik jamski požar iz leta 1803. Nekaj novih podatkov je o drugih dveh naravnih nesrečah: »Leta 1837 je bila jama poplavljenjena zaradi vdora vode. S parnim strojem, ki ga je izdelal mehanik Wurm, so vodo obvladali in jama je leta 1838 spet začela obratovati. Ponovno je izbruhnil požar leta 1846, ki pa se je sam zadušil. Od takrat naprej so jamo stalno pregledovali gasilci.« Na kratko je opisan postopek predelave rude, bolj podroben pa je pregled obsega proizvodnje:

»V letu 1848 so proizvedli 2875 stotov živega srebra, v tovarni cinobra pa 486 stotov vermillona⁵⁷ v vrednosti 103.000 florintov. Leta 1853 so pridobili 2541 stotov živega srebra, od tega so 1070 stotov takoj predelali v cinober. Visoka proizvodnja živosrebrih produktov v Kaliforniji pa je tako znižala ceno kovine, da je sedaj čisti dobiček podjetja razmeroma nepomemben. Zato rude, ki v stotu nima vsaj 24 lotov⁵⁸ živega srebra, sedaj ni mogoče več metalurško predelovati z dobičkom. Zdaj delujoči odkopi dajejo še največ 36 do 48 lotov na stot rude.«

KARL BAEDEKER (1801–1859). ZALOŽNIK
TURISTIČNIH VODNIKOV

Še danes zelo znano ime med založniki turističnih vodnikov pa je Karl Baedeker. V prej omenjeni angleški verziji knjige »Južna Nemčija in Avstrijsko cesarstvo. Vodnik za popotnike« iz leta 1868 je Idrija opisana v drobnem tisku pod omembo postaje Logatec: »Rudniki živega srebra v Idriji, okrog 15 milj severozahodno od Logatca; kočija do tja v 4 urah, 6–8 florintov; ogled rudnika in rudniških postopkov 3–4 ure; povratna vožnja 4 ure. Do rudnikov pridemo skoraj v središču starega mesta Idrije (1488⁵⁹ čevljev) («Schwarzer Adler» – Črni orek) po prehodu 787⁶⁰ stopnic, vkopanih v apnenčasto kamnino. Kapljice čiste kovine so vidne povsod, prilepljene na rudo, ki jo izkopavajo s cepini. Na površje jo prinesejo iz globine 2500 čevljev, prepeljejo do stop za drobljenje rude in potem po kanalih do pralnic, kjer odstranijo odvečne zemeljske snovi. Potem jo talijo v pečeh, od koder so pare speljane v hladilne komore, kjer se čista kovina odlaga kot dež zelo majhnih kroglic. Čisto, tekočo kovino potem zbirajo in shranjujejo v železnih rezervoarjih. Povprečni letni donos je 125 ton, znaten delež tega je na mestu predelan v cinober.«

V devetnajsti nemški izdaji iz leta 1880⁶¹ je dodano, da pripelje poštni voz dvakrat dnevno v 4 urah za ceno 1 florinta. Vhod v jamo je zaprt s kovanimi železnimi vrati (vstop z dovolilnico rudarskega inšpektorata 50 kr.). Rudo zbirajo skupaj iz vseh strani v glavnem jašku, navzgor jo vlečejo v košarah, druga košara služi za izvoz rudarjev. Tekoča kovina se zbira v zbiralnih posodah in nato hrani v velikih železnih kotlih. Letni izplen je 6000 stotov. Na koncu je omenjena še možnost prijetnega izleta iz Idrije do romantičnega Divjega jezera (tri četrt ure).

V šesti angleški izdaji iz leta 1888⁶² je tekst v celoti precej spremenjen. Dopolnjena je informacija o prevozihi: »Poštni voz dvakrat dnevno v 4 urah, 1 florint; kočija tja in nazaj v 6–7 urah, 6–8 florintov.« Novih pa je tudi nekaj podatkov o rudarjenju: »Samorodno živo srebro se tukaj pojavlja le redko, toda cinabarit ali živosrebrova ruda vsebuje 80 % ali več čiste kovine. Topilnica, v kateri talijo rudo, leži na desnem bregu Idrije severovzhodno od Idrije. Živo srebro pridobivajo s taljenjem in destilacijo, in še posebej z mešanjem žganega in zmlatega cinabarita z živim apnom, ki se spaja z žveplom in sprošča kovino.«

Večji popravki so spet v osmi angleški izdaji iz leta 1896⁶³, ko je prvič opisana nova cesta skozi Hotedršico, Godovič in slikovito sotesko Zale v Idrijo, ki je s 5000 prebivalci drugo največje mesto na Kranjskem. Nekaj

SOUTHERN GERMANY AND THE AUSTRIAN EMPIRE.

HANDBOOK FOR TRAVELLERS

BY
K. BAEDEKER.

With 11 Maps and 10 Plans.

SOLELY:
KARL BAEDEKER,
1868.

LONDON:
WILLIAMS & NORGATE
14 Mark Lane, Cornhill, E.C.3.

PARIS:
HACHÉ & STEINER
5 Rue Jacob.

NASLOVNICA BAEDEKERJEVEGA VODNIKA
IZ LETA 1868

novih podrobnosti je o rudniku in mestu: »Letna proizvodnja je 500 ton živega srebra, od katerega je desetina takoj predelana v pigment. Rudarji, ki jih je okrog 1200, tvorijo neko vrsto urejene kolonije; ženske se ukvarjajo z izdelovanjem čipk. Omeniti moramo grad Gewerkenegg, zgrajen leta 1527, v katerem je sedaj rudniška uprava, pa gledališče, zgrajeno za časa Marije Terezije, in šolo. Možni so sprehodi do (pol milje) parka Zemlja in do (miljo in pol) Divjega jezera.«

Že hitra primerjava predstavljenih regionalnih turističnih vodnikov omogoča njihovo razdelitev v dve osnovni skupini. Prvo predstavljajo Reichardov, Schmidlov in Baedekerjev vodnik, ki Idriji namenajo le en odstavek. Najmanj podroben je Reichardov, ki sicer izlet toplo priporoča, zbiranje vtisov pa prepusti popotniku samemu. Nekoliko več podatkov je v Schmidlovem, ki našteje nekaj najzanimivejših objektov, ne spušča pa se v podrobne opise. Baedeker poleg osnovnih informacij o možnostih prihoda v mesto na kratko predstavi tudi postopek pridobivanja živega srebra in zanimive objekte v mestu.

V drugo skupino z bolj obsežnim zapisom o Idriji lahko uvrstimo vodnike založb John Murray in Oesterreichischen Lloyd. V prvih so na kratko predstavljene možnosti dostopa v mesto in prenočevanja, podroben pa je opis postopkov pridobivanja in predelovanja rude. Zanimiva sta sprememba vsebine in skrajšanje teksta leta 1867, ko prevladajo bolj turistične informacije. V drugem pa je zasnova bolj podobna starejšim Murrayevim vodnikom. Kljub temu da je zapis krajši, nudi kar precej dodatnih informacij o proizvodnji živega srebra in cinobra.

Branje turističnih vodnikov, še posebej pa njihova medsebojna primerjava, sta torej že v 19. stoletju bodočim popotnikom omogočila, da so lahko pred odhodom zbrali nujno potrebne informacije za potovanje. Prav gotovo so bili prijetno čtivo tudi za vse tiste, ki se na pot niso mogli odpraviti. Marsikaj uporabnega pa bralci lahko v njih najdemo tudi v današnjem času. Predstavljeni vodniki z opisi Idrije so tako pomemben vir podatkov o zgodovini mesta in rudnika, še posebej zanimivi pa so kot ogledalo vloge in pomena Idrije v preteklih obdobjih.

OPOMBE

- BROWN, E., 1673. *A BRIEF ACCOUNT OF SOME TRAVELS IN HUNGARIA, SERVIA, BULGARIA, MACEDONIA, THESSALY, AUSTRIA, STYRIA, CARINTHIA, CARNIOLA, AND FRIULI*. LONDON, TOOKE, 144 PP.
- SENEX, J., 1710. *GERMANY CORRECTED FROM THE OBSERVATIONS OF THE ROYAL SOCIETY AT LONDON AND THE ROYAL ACADEMY AT PARIS*. LONDON, ENGRAVED MAP 657 MM X 963 MM.
- LATINSKI ORIGINAL JE PISMO, KI GA JE POPE IZ BENETK POSLAL DIAKONU DR. JOHANESU WILKINSU, V IDRISKIH RAZGLEDIH PA JE BIL OBJAVLJEN PREVOD PRVEGA ANGLEŠKEGA POVZETKA, KI GA JE PRIPRAVIL JOHN LOWTHORPE. LOWTHORPE, J., 1722. *THE PHILOSOPHICAL TRANSACTIONS, AND COLLECTIONS, TO THE END OF THE YEAR 1700*. LONDON, VOL. 2.
- BROWN, E., 1669. *A RELATION CONCERNING THE QUICKSILVER MINES IN FRIULI*. PHILOSOPHICAL TRANSACTIONS, LONDON, 4, 54, 1080–1083.
- KEYSSLER, G., 1760. *TRAVELS THROUGH GERMANY, BOHEMIA, HUNGARY, SWITZERLAND, ITALY, AND LORRAIN*. 3RD EDN. LONDON, KEITH, 4 VOLS. (PRVIČ TISKANO V NEMČIJI LETA 1740)
- RUSSELL, J., 1825. *A TOUR IN GERMANY, AND SOME OF THE SOUTHERN PROVINCES OF THE AUSTRIAN EMPIRE, IN THE YEARS 1820, 1821, 1822*. 2ND EDN. EDINBURGH, CONSTABLE. (PRVIČ TISKANO LETA 1824)
- POPE V IR 1991/2, RUSSELL V IR 1997/1 IN KEYSSLER V IR 1996/2.
- BÜSCHUNG, A.F., 1771. *NEUE ERDBESCHREIBUNG*. THEIL 3, BAND 1. HAMBURG, BOHN.

- ⁷ BÜSCHUNG, A.F., 1789. *ERDBESCHREIBUNG*. THEIL 5. HAMBURG. BOHN.
- ¹⁰ SARTORI, F., 1810. *NATURWUNDER DES OESTERREICHISCHEN KAISERTHUMES*. WIEN. DOLL. 4 VOL.
- ¹¹ REICHARD, H.A.O., 1783. *GUIDE DES VOYAGEURS EN EUROPE*. WEIMAR, BUREAU D'INDUSTRIE. 2 VOL.
- ¹² REICHARD, H.A.O., 1807. *GUIDE DES VOYAGEURS EN EUROPE...* 4 EDN. PARIS. LANGLOIS. 2 VOL.
- ¹³ STARKE, M., 1820. *TRAVELS ON THE CONTINENT: WRITTEN FOR THE USE AND PARTICULAR INFORMATION OF TRAVELLERS*. LONDON, MURRAY. 300 PP.
- ¹⁴ MURRAY, J., 1837. *A HANDBOOK FOR TRAVELLERS IN SOUTHERN GERMANY...* LONDON, MURRAY. VII. 407 PP.
- ¹⁵ BAEDEKER, K., 1851. *OESTERREICH, SÜD- UND WEST-DEUTSCHLAND*. 4 EDN. COBLENZ, BAEDEKER. XIV. 504 PP.
- ¹⁶ BAEDEKER, K., 1868. *SOUTHERN GERMANY AND THE AUSTRIAN EMPIRE. HANDBOOK FOR TRAVELLERS*. COBLENZ, BAEDEKER. XVIII. 395 PP.
- ¹⁷ WESTON, G.F., 1894. *JOURNAL OF A TOUR IN EUROPE AND THE EAST 1844-1846*. VOL. 3. LONDON, SEELEY AND CO.
- ¹⁸ 1 KVINTAL = 50 KG.
- ¹⁹ REICHARD, H.A.O., 1817. *GUIDE DES VOYAGEURS EN EUROPE...* 8 EDN. PARIS. LANGLOIS, 4 VOL.
- ²⁰ REICHARD, H.A.O., 1821. *GUIDE DES VOYAGEURS EN ALLEMAGNE, EN HONGRI ET A CONSTANTINOPLE*. 9 EDN. WEIMAR, BUREAU D'INDUSTRIE.
- ²¹ V NASLEDNJIH IZDAJAH JE TA RAZDALJA POPRAVLJENA NA 20 MILJ.
- ²² NJEGOV ZAPIS O IDRJIJI JE BIL V ORIGINALU IN SLOVENSKEM PREVODU ŽE PREDSTAVLJEN V IDRISKIH RAZGLEDIH 1997/1. TUKAJ OMENJENI DEL JE NASLEDNJE: -OBISKOVALEC SI OBLEČE RUDARSKO OBLEKO. ZUNAJ MORA PUSTITI NE LE URE, PRSTANE, TOBAČNICE IN PODOBNE STVARI, KI BI JIH ŽIVO SREBRO ZANESLJIVO POŠKODOVALO, AMPAK SPREMLJAJOČI RUDAR IZ ISTIH RAZLOGOV ZAHTEVA, DA VSTOPI BREZ PLAŠČA IN TELOVNIKA S KOVINSKIMI GUMBI, V VSAKEM PRIMERU JE RUDARSKA OBLEKA BOLJ PRIMERNA TER MANJ OBUČLJIVA NA VLAGO IN ODRGNINE, KI SMO JIM IZPOSTAVLJENI V PODZEMLJU, ČEPRAV JE V TEM ČUDOVITEM RUDNIKU MALO NEVARNOSTI ZA OBOJE. RUDARJI ŠE VEDNO ZBIJAJO ŠALE NA RAČUN DVEH GOSPA, KI STA ŠLI DOL Z NEKO MODNO DRUŽBO MED KONGRESOM V SOSEDNJI LJUBLJANI IN SE VRNILI ENA Z ZLATO URO. SPREMENIENO ZARADI ŽIVEGA SREBRA V PLOČEVINAST OKRASEK. LEPA LIČKA IN VRAT DRUGE PA ZAMAZANI Z LAŽNO ČRNIHO ZARADI ŽVEPLA-
- ²³ 1 KLAFTRA JE 189,6 CM, KAR POMENI GLOBINO 455 M. V NASLEDNJIH IZDAJAH JE POPRAVLJENA NA 140 KLAFTER ALI 265 M.
- ²⁴ 86° F = 30° C.
- ²⁵ V TRETJI IZDAJI IZ LETA 1843 JE DODANO: -IZ TEH DVEH RUDNIKOV (IDRIJA, ALMADEN) SE CEL SVET OSKRBUJE Z ZALOGAMI ŽIVEGA SREBRA. ODKAR JE HIŠA ROTHSCILDV ZA KUPOM OBEH PREVZELA MONOPOL, SO OMEJILI PRESKRBO IN POSTAVILI SVOJO CENO, KER JE ŽIVO SREBRO BISTVENA SESTAVINA PRI AMALGAMIRANJU. IMA TO NEGATIVEN VPLIV TUDI NA PROIZVODNJO DRAGOCENIH KOVIN. LETNO PROIZVEDEJO OKROG 150 TON ŽIVEGA SREBRA. GLAVNA PORABA JE V RUDNIKIH ZLATA IN SREBRA V AMERIKI, KAMOR GA POŠILJAJO V ŽELEZNIH STEKLENIČAH, PREOSTANEK PA NA DUNAJ V KOŽNIH VREČAH, NAMOČENIH V GALUNOVEC.-
- ²⁶ MURRAY, J., 1843. *A HANDBOOK FOR TRAVELLERS IN SOUTHERN GERMANY...* 3RD EDN. LONDON, MURRAY. XIV. 486 PP.
- ²⁷ MURRAY, J., 1850. *A HANDBOOK FOR TRAVELLERS IN SOUTHERN GERMANY...* 5TH EDN. LONDON, MURRAY. XIV. 546 PP.
- ²⁸ MURRAY, J., 1867. *HANDBOOK FOR TRAVELLERS IN SOUTHERN GERMANY...* 10TH EDN. LONDON, MURRAY. XII. 633 PP.
- ²⁹ VERJETNO GRE ZA STARI STOT, KI JE TEHTAL 56 KG.
- ³⁰ PRATER JE GLAVNI JAVNI PARK NA DUNAJU.
- ³¹ MURRAY, J., 1890. *A HANDBOOK FOR TRAVELLERS IN SOUTHERN GERMANY AND AUSTRIA: PART I...* 15TH EDN. LONDON, MURRAY. XIII. 626 PP.
- ³² SCHMIDL, A.A., 1844. *HANDBUCH FÜR REISENDE IM KAISERTHUME OESTERREICH*. WIEN, CARL GEROLD.
- ³³ R – RÉAUMUR; 0° R = 0° C IN 80° R = 100° C.
- ³⁴ RUDNIK SOLI PRI KRAKOVU NA POLJSKEM.
- ³⁵ OESTERREICHISCHEN LLOYD, 1860. *VON WIEN NACH TRIESTE. REISEHANDBUCH FÜR ALLE STATIONEN DER K.K. PRIV. SÜDBAHN*. TRIEST, OESTERR. LLOYD.
- ³⁶ V KNJIGI ISTE DRUŽBE «LLOYD'S ILLUSTRIRTE REISEBIBLIOTHEK» IZ LETA 1861 JE V ZVEZKU O POSTOJNSKI JAMI OPISAN TUDI IDRISKI RUDNIK, ZANIMIV PA JE POPRAVEK, DA JE PO NAJNOVEJŠIH UGOTOVITVAH LETNICA ODKRITJA PREMAKNJENA NA 1490.
- ³⁷ VERMILLON JE ZMLET CINOBER.
- ³⁸ 1 LOT = 17,5 GRAMA.
- ³⁹ V DRUGI IZDAJI IZ LETA 1871 JE NADMORSKA VIŠINA IDRJE SPREMENJENA V 1542 ČEVLJEV.
- ⁴⁰ V NASLEDNJIH IZDAJAH JE ŠTEVILO STOPNIC POPRAVLJENO NA 757.
- ⁴¹ BAEDEKER, K., 1880. *SÜDBAIERN, TIROL UND SALZBURG. ÖSTERREICH, STEIERMARK, KÄRNTEN, KRAIN UND KÜSTENLAND. HANDBUCH FÜR REISENDE*. 19 EDN. LEIPZIG, BAEDEKER.
- ⁴² BAEDEKER, K., 1888. *THE EASTERN ALPS. HANDBOOK FOR TRAVELLERS*. 6TH EDN. LEIPZIG, LONDON, BAEDEKER.
- ⁴³ BAEDEKER, K., 1896. *AUSTRIA, INCLUDING HUNGARY, TRANSYLVANIA, DALMATIA, AND BOSNIA. HANDBOOK FOR TRAVELLERS*. 8TH EDN. LEIPZIG, LONDON, BAEDEKER.

RAFAEL TERPIN

Cerkljanska pred 200 in več leti

Zbirka *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787* (1804), 3. zvezek, je za naše kraje izrednega pomena. Iz kart in opisov izvemo o naši zgodovini mnogo doslej neznanega. Ob vsem novem, iz zgodovinske sivine potegnjenem, nam zastaja dih, še mnogo bolj pa, če začnemo delati primerjavo z današnjimi časi. V naslednjem prispevku bi se rad spustil v zgodovino, o kakršni nam priča več kot dve sto let stara vojaška karta (tretji zvezek, sekcija 158).

V Cerknem sta zarisani dve cerkvi, za sv. Jerneja je vpisano tudi ime. Vas je imela tri pomembnejše mline, dva na Cerknici, enega na Zapoški. Do Cerknega ali iz Cerknega ni vodila nobena dobra vozna cesta. Obstajale so zgolj tovarne poti in steze. Potovalo se je torej na konjih ali peš. Tudi vsa trgovina se je morala odvijati s pomočjo konjskih hrbtov. Potrebe so bile sicer skromne, a so le bile: sol, sladkor, vino, tekstil. Le zamislimo si trgovske težave. Kmetje so živeli v zaključenih okoljih, mnogokrat povsem samostojno ali, če rečemo drugače, skoraj odrezani od preostalega sveta. O vsem zgoraj navedenem nas prepričujejo naslednji podatki:

Del Cerknega ob Babji grapi se je imenoval Breznica. Čelo je bilo kajpak Čelo. Cerkno je zapisano po nemško *Kirckheim* in po kranjsko *Cirkna* (v lepem narečju). Pot proti Želinu je obstajala revna in ozka. Gorenjca še ni bilo, v Laznicah je šla brv čez Cerknico nižje od današnjega mostu, kakšna dva metra nad vodo. Sledovi so menda še danes vidni. Do Želina je pot prečkala vodo še trikrat. Želincu so takrat rekli *Na Selc*. Ime Želin je torej mlajše od 200 let. Tovarna pot na Tolminsko je šla pod Želincovo hišo, potem večinoma po današnji trasi skozi Reko (prav skozi vas) do Vojska na Stopniku (danes družina Pirih). Pri Vojsku je označen brod (nekaj nižje kot današnji most). Od Vojska se je dvignila strma steza v Šebrelje, v Dolenjo vas ali nekoliko daljša direktno v Gorenjo vas. To je bila tedaj najboljša povezava Šebrelj in Cerknega.

Od Vojska pa je šla boljša tovarna pot čez Tilnik in Daber na Šentviško Goro in to so tudi priporočali kot najvrednejšo smer proti Tolminu. Od Vojska naprej ob Idrijci je bila namreč le slaba steza in na številnih mestih je bil prehod s konji čez vodo nevaren.

Šebrelje so imele le šibke poti, ki so bile četrtr ure iz vasi še vozne, dalje pa ne. Steze so seveda bile: dve od sv. Ivana na Reko, ena iz Dolenje vasi

v Sevnico, ena iz Srednje in ena iz Gorenje vasi v Sevnico. Tudi z Jagrščami jih je vezala steza, ne verjamem, da ista kot danes.

Iz Jagršč je šla ena pot desno nad Sevnico, verjetno skozi Kopačnico in mimo Munha proti Reki. Druga se je strmo spustila na Stražo, gotovo še bolj divje, kot jo je imela v spominu ona italijanska učiteljica, ki jo je Frohtar nosil v košu. Most je bil skoraj na istem mestu ko zdaj že pokojni. Le kdor je hotel naprej proti Cerknemu, se je moral najprej dvigniti do Tratarjeve hiše.

V Police sta se dvignili dve stezi iz Laz, ena naravnost k cerkvi. Z Reke se je steza začela po trasi današnje bukovske ceste do dveh mlinov na Kozarski grapi, tam je skočila čez, se povzpela na greben med Poličnico in Kozarsko pa po njem do višine Polic. Iz Polic je na vsak način vodila danes zaraščena steza v Bukovski vrh. Verjetno najboljša pot se je povzpela v Gorski Vrh do Kremenka in od tam na Šentviško Goro. Police so bile povezane na tolminsko stran še s stezo čez Dabrček v Daber. Mislim, da je prav ta steza še danes uporabna in celo markirana.

Z Reke se je šlo v Laharno po danes pozabljeni bližnjici mimo cerkve in Ledinca. Tudi naprej je vodila pot precej naravnost v Žabže, Kojco, Kritečne in na Bukovo. Vrisali so tudi zaselek Selce (starejša oblika imena je bila *Seliše*). Iz Žabž se je potegnila direktna pot kar mimo Kojce na Nemce (*Niemetz*), od tam pa skozi vas Orehek (*Orehik*). Iz Orehka se je stara pot usmerila skozi Križ na Vrh Križa (Križ in Vrh Križa na karti nista vpisana). Po Orehovski grapi ni bilo nobene poti.

Iz Hudajužne je bila na Bukovo speljana le slaba steza, skozi Bukovo je bila pot boljša. Označili so jo kot slabo vozno pot. Je pa bila že tedaj prevozna pot iz Zakojce na Bukovo (*Za Kojca*). Zakojca je imela stezi v Hudajužno in čez Vrh Ravni v Jesenico, pa tudi v Zakojško grapo. Ta je bila zanimiva! Spustila se je pod vasjo do mlina ob sotočju Zakojškega potoka in Otavnika in se izpod Sopota dvignila strmo navzgor v Camarijo. Drugi krak steze je šel ob Zakojški vodi navzgor do Mušča in Obida. Zgovoren je tudi podatek, da je na celi Zakojški grapi označen en sam mlin.

Poti okrog Jesenice so bile ukrojene zgolj za pešce in konje. Proti Zakrižu se je bilo treba spustiti skoraj do Orehka, potem pa kreniti levo skozi Križ.

Gorje niso imele omembe vredne povezave z Jesenico, pač pa že takrat z Zakrižem. Gorje so imele tudi direktno vez s Cerknim in sicer ves čas po desnem bregu Zapoške.

Nad Gorjami je vrh Otavnika poimenovan drugače, kot smo vajeni: MATAUNNITSCH (*Matavnič*). Pomislil sem, da je ime Otavnik preprosto izmišljeno in da nima nobene zveze z izvorom pravega imena. Le pomislimo: kakšno zvezo naj bi imele tiste visoke senožeti z otavo?

Iz Gorij (*Goriah*) je šla edina vrisana pot na Porezen: v zaselek Zapoško, čez potok Zapoško in strmo pokonci nekako do Medrc (zadnje strmine pod izvirov Zapoške so vpisane kot *Pertitscha Petsch* – Pertičja peč?). Porezen je *Berg Puresen, Krisna Berdo* so v knjigi prevedli kot Konjsko brdo, vendar je današnje Konjsko brdo preveč na davški strani. *Na Verh* bo najbrž Hum ali današnji prehod proti Šašu. Povejmo še, da je Prvič (1253 m) nad Novaki imenovan *Pervika*. Še danes mu ponekod rečejo tako.

V Poče in Trebenče jo je mahala steza iz Cerknega po levem bregu Zapoške kot današnja cesta, iz Trebenč se je dvignila in nad cerkvijo zavila proti Počam. Po ostankih teh starih poti lahko sklepamo, kakšne so tedaj bile pretežno vse.

V Zakriž sta iz Cerknega tekli dve poti, ena vzporedna z Babjo grapo, a precej strma, druga nad Gradiščem skozi gozd in mimo Melinka. Tudi ta steza je več ali manj še živa.

Ravne so imele povezavo z Zakrižem ali pa čez Klavžarico v Čelo. Iz Dolenjih Raven je šla steza strmo v Orehovsko grapo, prečkala potok in zvrha padla na Reko. Zanimivo se mi zdi, da katera od tošerskih poti ni omenjena.

Iz Cerknega v Labinje se je hodilo mimo Meline in sv. Miklavža (tedaj očitno še obstoječe cerkve). Iz vasi se je dalo pod cerkvijo Sv. duha stopiti še v Poljane. Poljane imajo vrisano pot v dolino, ki je zelo podobna današnji, zelo stara pa je tudi tista, ki se pod Drnovim pretakne mimo Poklona k Podnjivču.

Novaške poti so Cerkljansko kar močno vezale na Kranjsko. Prva pot je šla že nekako za Čarjem v Dolenjih Novakih navzgor v Davčo (Davčni hrib) in proti Sori. Druga se je iznad cerkve usmerila po zahodnem pobočju Črnega vrha skozi zaselek *V Liscah* (Leše) in verjetno čez Razpotje v Davčo. Tretja se je povlekla južno pod Črnim vrhom skozi zaselek *Pri Cesti* (Ime je zapisano na karti, kljub temu da zanesljivo ni šlo za cesto – beseda *Cesta* je prvotno pomenila kraj, očiščen grmovja in korenin) in navzgor (spet) verjetno na Vrh Slugove doline in potem v Davčo. Četrta pot je šla le nekoliko nižje od tretje proti Leskovici.

Za Škofjem (*Škofca*) je vpisana kmetija *Na Vinici*, kar bodo najbrž današnje *Novine*.

V Čeplez in Planino so le rahlo vijugale stare poti, ki jih imamo danes za bližnjice, kadar se nam mudi v dolino. Planina je imela še eno pot približno do današnje Rajde in od tam na levi breg Oresovke pa v Cegovnico. Iz Planine se je pokonci postavila steza na Vrhulce in v Podpleče. Zgleda, da je bila ta smer v starih časih pomembnejša kot danes. Kladje na naši karti

namreč sploh ni označeno, ne s kakšno pomembno potjo, ne s stavbo. Teče pa pot z Vrhule pod Rotovžem proti Kladju (predel okrog Rotovža imenovan *Oslica*) in dalje bolj po grebenu na Slamovje v Cerkljanskem Vrh. Tako se zgodi, da popotnik, ki hoče danes pohajati s Cerkljanskega Vrha proti Robidnici, hodi lepo ves čas po večstoletnih stezah in poteh.

Iz Cerknega je sopihala še ena pot vzporedno z Oresovko, iz Cegovnice proti Kacinu (če sem prav razvozlal) in nad hišo čez hrib v Cerkljanski Vrh. Od tam se je moglo nadaljevati na Kladje ali v dolino Podjelovščice. V Cerkljanski Vrh se je prišlo še iz Lazca mimo Zaklanca.

Tako smo obleteli Cerkno, za katerega je v knjigi zapisano, da so bile v njem pred dvesto desetimi leti poti prevozne za lahke vozove le četr ure ven iz vasi.

V takih razmerah so seveda obstali le najtrdnješi. Otrok ni manjkalo in se nanje gotovo ni gledalo zgolj z zanosom in ljubeznijo. Bili so delovna sila. Ljudje so si pomagali na vse načine, da so preživeli. Bajtarji in mali kmetje so opravljali na desetine obrtnih poklicev, ki jih danes preprosto ni več. V primerjavi z nami so bili neznansko skromni, gruntarji in bajtarji. Vsak od njih je znal dobro opraviti sto stvari, a mi smo se danes usposobili za dvoje, troje del, vse ostalo naložimo drugim in plačamo.

In hiše, hiše so gradili sami s svojimi rokami, z domačim materialom, morda z izposojenim gradbenim mojstrom. Ni bilo cest, da bi po njih naročali najsodobnejša gradiva iz Kranja, Ljubljane ali Gorice. Hiše so bile čiste kot krajina okrog njih in njihove lepote ne moremo nadomestiti s prav nobeno sodobnostjo.

Ob zaključku pa tole: Lepo in dragoceno je v mislih skočiti dvesto deset let nazaj. Tudi dražljivo je. A živeti v tistih časih je bilo nekaj povsem drugega. Zanesljivo so takratni ljudje gledali svojo brezhibno kmečko in kulturno krajino le s svojimi očmi. Nas še ni bilo. Nevoščljivost je brez potrebe.

ZORKO VELIKANJE

Aydschwur, prisega idrijskih rudarjev

Pojem »prisega« je najbrž nastal v krščanskem srednjem veku in je nedvomno slovanskega porekla. Nastal je tako, da je prišla do izraza prispedoba samega dejanja, ki je spremljalo slovesno izjavo. Kdor je prisegal, je pri izgovarjanju opravił tudi kretnjo z roko. Z njo se je dotaknil posvečenega predmeta ali pa je segel po njem, npr. po razpelu, križu ali evangeliju in je običajno ta predmet pritegnil k sebi. Ta kretnja je podkrepila sklicevanje na boga. Pri tem že gre za krščansko miselnost, saj si take prisege pred pokristjanjenjem ne bi mogli zamisliti.

S priseganjem, z dotikom nekega posvečenega predmeta, so bile vseskozi povezane tudi predpisane besede, nekakšna formula ali prisežni obrazec, ki se je z nekaj konkretnimi podatki dopolnil za posamezni primer. Ali so bili taki obrazci zapisani ali so se ohranjali po ustnem izročilu ali so bili enaki in obvezni za širše področje ali pa so nastajali bolj ali manj sproti, je težko ugotoviti.

Za najstarejši dokument te vrste velja prisega iz Starega rokopisa Kranjskega mesta, ki je datiran v obdobju med letoma 1526 in 1556.

Ti zapisi iz uradne in sodne rabe slovenščine, poleg številnih verskih besedil od poznega srednjega veka dalje, pričajo o skromni, a dokaj pomembni pisni rabi slovenskega jezika. Nastajali so od 16. do 18. stoletja, torej po začetku slovenskega knjižnega pismenstva s pojavom protestantskih piscev pa do pojava resnejših in številnejših poskusov v pesništvu in dramatik, ko se začenja naša prava literarna zgodovina. Omenjeno razdobje se pokriva tudi s pravnozgodovinsko periodizacijo.

Urejanje pravne normativizacije življenja v takratnih slovenskih deželah se začne s težnjo vladarjev po absolutizmu in s tem tudi po poenotenju pravnih norm. Tedanje pravo je bilo namreč stanovsko in teritorialno zelo razcepljeno. Tako so si že vladarji od Maksimilijana I. (1459 do 1519), nemškega kralja in rimskonemškega cesarja, ki je združil vse habsburške dežele, prizadevali izdati čimveč zakonov in ustvariti kolikor toliko centralno urejene, več pokrajin obsegajoče sodne instance in oblasti, ki bi jamčile enakomerno rabo pisanih zakonov. Deželni stanovi so ta stremeljenja zavirali in so poskušali v zakonodaji ohraniti deželne običaje, posebnosti in privilegije. Od tod tudi mnogovrstnost sodišč, ne le po stanovih, temveč

tudi po organizaciji. Šele ko je v 18. stoletju moč deželnih stanov popolnoma opešala, je državno zakonodajalstvo in sodstvo z državnimi sodniki zmogalo in takrat so se sodne instance poenotile in poenostavile.

Cesar Maksimilijan I., ki je vladal na nemškem prestolu in v svojih dednih deželah, je svojo oblast izvrševal v pretežnem delu slovenskega nacionalnega prostora. On sodi nekako na začetek obravnavanega obdobja. Takrat je v Avstriji kot uradni jezik še vedno imela veliko veljavo latinščina, ob njej pa se je še začela uveljavljati nemščina.

Njegov naslednik Ferdinand I. je leta 1555 izdal odlok, s katerim je prepovedal uporabo latinščine in predpisal za uradni jezik nemščino. Kljub takim odredbam so takratna oblastva (uprave) in sodišča na naših tleh morala upoštevati dejstvo, da pretežna večina Slovencev ni razumela nobenega drugega jezika razen svojega. Tudi ni bilo ustreznega šolstva, ki bi tako stanje bistveno spremenilo. Zato se je večina sodnih obravnjav ali drugih pravnih dejanj vsaj na nižji stopnji morala opravljati v slovenščini, čeprav so se zapisniki in protokol pisali v nemškem jeziku. V uradnem poslovanju so prevajali tudi daljše uradne spise v tistih primerih, kjer je pravni akt kakorkoli obvezoval posameznika ali skupnost, ki sta bila nevešča uradnega jezika.

Od omenjenega časa dalje, torej od smrti Maksimilijana I. in njegovega naslednika Ferdinanda I., imamo vse več ohranjenih prisežnih obrazcev in zapisov individualnih prisieg, ki jih je moč tipološko razvrstiti v več skupin. V eno od teh sodi tudi prisega idrijskih rudarjev.

Pospешen razvoj rudarstva v začetku 16. stoletja, rastoče zanimanje za pridobitev rudarskih pravic ter širjenje rudarskih kolonij so zahtevali, da se pravni odnosi v rudarstvu in rudarskem sodstvu uredijo z zakonom. Tako je cesar Maksimilijan I. 4. januarja 1517 izdal rudarski red, ki je veljal za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, Štajersko, Koroško in Kranjsko. Ta rudarski red je prva obsežna kodifikacija rudarskega prava. Obravnava čisto rudarske zadeve, postopek v rudarskih sporih pred rudarskim sodnikom ter disciplinske predpise za delavstvo.

Sledil je Ferdinandov rudarski red, ki je datiran z dne 2. maja 1553. Poleg določil iz prejšnjega Maksimilijanovega reda ureja ta še vprašanje varnosti in reda med rudarji. Le-ti so namreč prihajali od vsepovsod in oblasti so se bale neredov in uporov. Ta rudarski red med drugimi zahtevami za sprejem rudarjev na delo predpisuje tudi posebno prisego o vdanosti in zvestobi. Rudar jo je moral podati pred rudniškim sodnikom, preden je začel delati v jami.

Ferdinandov rudarski red je bil pisan za potrebe zasebnega podjetništva. Ko pa so bili rudniki podržavljeni, ni več ustrezal in spremenilo se je tudi

Rudarski red in prisege idrijskih rudarjev

besedilo prisega. Idrijski rudnik je bil podržavljen leta 1575, zato je nadvojvoda Karel naročil, naj se sestavi za Idrijo poseben rudarski red (Idrianisch haubt bergordnung de anno 1580). Ta zakon je bil rudarjem prebran dvakrat letno (o božiču in o binkoštih).

Določila teh predpisov je izvrševal rudarski sodnik, ki je sprva predstavljal osrednjo rudniško oblast. Ob resnejših primerih, verjetno pa tudi še ob omenjenih dnevih, ko so rudarjem brali rudarski red, pa mu je Rudniška zbornica poslala v pomoč posebne odposlance, komisarje, da je zadeva imela večjo težo. Po uveljavitvi Karlovega rudarskega reda je sodnika zamenjal rudniški oskrbnik (Verweser).

Tu je treba povedati, da je bil rudarski sodnik pristojen le v zadevah rudnika in rudarjev, ostalo sodstvo pa je spadalo pod sodišče v Tolminu.

Leta 1689 so idrijskemu rudarskemu sodniku poverili vse posle razen kriminalnih primerov, ki so jih obdržali v Tolminu. Spremembe je prineslo šele leto 1848. Takrat so sodstvo ločili od rudniške uprave in osnovali samostojno okrajno sodnijo, ki je pričela uradovati julija 1850. leta.

Že prej smo omenjali, da se je v stoletjih spreminjala tudi rudarska prisega. Taka, kakršno so rudarjem prebrali nazadnje 7. novembra leta 1829, je vsebovala zapovedi, ki v glavnem govorijo o brezpogojni pokorščini rudniškim oblastem. V tekstu so npr. našteje naslednje zahteve:

- da bodo zvesto služili cesarju
- da bodo obveščali nadrejene o škodi, ki jo bodo povzročili sami ali njihovi tovariši
- da bodo pokorščino izkazovali tudi Rudniški zbornici, ravnatelju, upravi in uradnikom
- da se ne bodo upirali in delali škode
- da bodo kaznovani z odpustom z dela in celo s telesno kaznijo, če bodo kradli rudniško lastnino.

Vse to so storili tako, da so dvignili tri prste in prisegli, kakor jim je bilo prebrano.

Prisega, ki je predmet našega članka, pa je starejša in kar se tiče zahtev, bolj skromna.

Aÿdschwur – nastanek
in vsebinske značilnosti

Aÿdschwur

Jest N: inu N: ablubim, ienu perÿesem ÿatu paer moiem schouotnem per festui de iest Vse, ÿakei jest ÿodei, na imeni Rimskiga Cesaria, ad tech, ÿem poÿlanih, gospodau Commeÿsariau, pa prashan, inu meni dergazi, uodez bode ÿesgruntam, te prouize, von ÿrezi, inu umes, abenimu niz, klubo alli ÿalafiti, abdersat nezem, koker resnizo meni boch pamagei, inu vse Suetniki

Pa Sterisnim Von Srezeini,

Kar. Jest ſodei ſom ſpoſnau inui uon ſrekon tozem, iest noter umoia Jama, samouzat, inu abdersat, inu toifto, abenimo delle, uonkei datti, koker resnično, meni boh pamagei, inu negoui lubi Suetniki.

Zapis teksta v sedanjem slovenskem črkopisu

Jest N: inu N: ablubim, jenu persežem zatu per mojem žovotnem per vestuj, de jest Vse, zakej jest, sodej, na imeni Rimskiga Cesarja, ad teh sem poslanih, gospodau Commessarjau, pa prašan, inu meni dergači, vodeč bode sezgruntam, te provice, von zreči, ino umes, obenimu nič, klubo ali salasti, abderžat nečem, koker resnico meni boh pamagej, inu vse Svetniki

Pa Sterisnim Von Zrečejni,

Kar jest sodej som spoznau inu von zrekon točem, jest noter umoja Jama, zamoučat, inu abderžat, inu toisto, abenimo delle, vonkej datti, koker resnično, meni boh pamagej, inu negovi, lubi Svetniki.

Prevod

Obljubim in prisežem pri svojem življenju in pri svoji vesti, da ne bom nič, od teh, v imenu rimskega cesarja sem poslanih gospodov, vprašan ali drugače napeljan pravico premišljeno izreči, na ljubo ali nalašč nobenemu zadržal, kakor resnično mi bog pomagaj in vsi svetniki.

Po izreku

Kar sem jaz sedaj spoznal in izrekel, to bom v jami zamolčal in obdržal in tega ne bom nikomur dalje izdal, kakor resnično meni bog pomagaj in njegovi ljubi svetniki.

Najprej našo pozornost pritegne naziv prisege, ki je zapisan v nemščini. Naziv kaže na to, da je bil prisežni obrazec poimenovan v nemškem jeziku, ker se ga je posluževal rudniški sodnik, ki je bil hkrati tudi upravitelj rudnika oziroma malo kasneje rudniški oskrbnik (Verweser). V kronologiji rudniških upraviteljev je nedvomno izpričano, da so bili vsaj v prvih stoletjih obstoja rudnika vsi rudniški upravitelji ali ravnatelji Nemci.

Rudarji so sicer prihajali iz vseh habsburških dežel, največ pa je bilo že od vsega začetka Slovencev. Le-ti so bili brezdomci in neuki ljudje in edini jezik, ki so ga razumeli, je bil slovenski. Gotovo je, da jih je tedanji rudniški upravitelj ali sodnik k tako pomembnemu delu zavezal edino z razumljivo prisego v domačem jeziku.

Beseda Aýdschwur (prisega) je zloženka, ki se je ne da natančneje prevesti, saj Veliki nemško-slovenski slovar (DZS, 1993) te besede ne vsebuje. Nenavaden je tudi zapis besede Aýd z y, ki je preglašen. Nemci običajno pišejo s preglasom le vokale a, o in u ne pa tudi y. Kakorkoli že so prisego (Aýdschwur) pred odhodom v jamo morali podati vsi rudarji novinci.

Ostali tekst je zapisan v slovenščini, za njegovo vsaj približno periodizacijo pa sta zanimiva še dva navedka.

Najprej prisegovalec navaja, da bo prisegel pred komisarji, ki so prišli v imenu rimskega cesarja. Že prej smo omenili, da se je nemški kralj Maksimilijan I. s soglasjem rimskega papeža Julija I. dal oklicati tudi za rimskega cesarja. To pa ne pomeni, da je tekst nastal v njegovem času, saj so se tako imenovali tudi nemški kralji, njegovi nasledniki (Ferdinand, Karel ...). Vemo tudi, da je prisego predpisoval šele Ferdinandov rudarski red iz leta 1555. Takrat je veljal tudi že njegov odlok o rabi nemščine kot uradnega jezika.

Da je tekst nastal šele po letu 1555, kaže tudi dejstvo, da smo takrat Slovenci s Trubarjem že dobili osnove svoje pisave in jezika. Na to kažejo že bežne primerjave zapisovanja nekaterih glasov, besed in besednih zvez. Podobnost našega teksta s protestantskimi besedili bi mogli utemeljiti tudi z dejstvom, da je bila protestantska vera v letih 1563 do 1624 v Idriji zelo razširjena in možna. V Idrijo so hodili pridigati znani protestantski pridigarji iz Loke, Istre in Ljubljane. Župnijske knjige ljubljanske evangeličanske občine imajo zabeležena mnoga imena idrijskih uradnikov in delavcev. Leta 1581 so imeli v Idriji tudi protestantsko šolo, v kateri sta učiteljevala neki Hanno Hoffer, leta 1596 pa Peter Gallus Petelin. O teh dejstvih govore tudi poročila vizitatorja papeža Pija V. – opata Porcia, ki si v Idrijo ni upal zaradi krivovercev.

V tekstu najdemo še en podatek, namreč, da so rudarji prisegli pred komisarjem, ki ga je rudniškemu sodniku poslala Rudniška zbornica. Po vsem smemo domnevati, da je tekst prisege verjetno nastal na začetku ali v prvih desetletjih 17. stoletja, podrobnejša periodizacija pa v teh okvirih ni mogoča.

Primerjava te prisege s kasnejšimi (vse do leta 1829) pa kaže še eno zanimivo podrobnost. Od prisegovalca namreč zahteva samo to, da bo zamolčal in zase obdržal vse, kar je bilo v zvezi z odkrivanjem rudne žile, njenim izkoriščanjem, načinom dela in količino nakopane rude, skrivnost, ki ni smela priti do konkurenčne rudarske družbe.

IVICA KAVČIČ

Tam v gozdu ...

Srečanje s Pavlovci

SVPB «PAVLA»
KREKOVŠE 28. 8. 1999
V TRNOVSKEM GOZDU

Beseda je najmočnejša vez med ljudmi.
Človek pa doživi tudi take stvari,
ki jih z besedami ni mogoče povedati.

S katero besedo naj človek pove,
kako je v strelskem jarku čakal? Če ga bo zadelo?
Kaj je čutil in mislil, ko je streljal na ljudi?
Kako naj to pove?
Ne more se povedati vsega.

Kako naj izrazi strah in čustveno bogastvo,
ki vezalo je ljudi v vojni nesreči,
da so potrebnim pomagali,
svoje življenje za druge tvegali?
Ne more se povedati vsega.

Ponosni in srečni bodimo,
ker spadamo med te ljudi
Naj zato naše srečanje izzveni z željo,
da se kaj takega nikdar več ne zgodi.

RADICA PAHOR, MRZLA RUPA 2000

Vse mine.
Ljubezen, bolečina in življenje.
Pa vendar so to stvari,
ki jih pozabiti moči ni.

Zakaj so naši očetje v partizane šli,
vojne tegobe junaško prenašali
in svoje življenje tvegali?

Zato, da svet postal bi tak,
da lahko živel bi človek vsak.

Misel in spomin
na življenje teh ljudi
nam, njihovim potomcem,
življenje bogati.

Te vode,
te skale,
to zelenje,
v teh divjih grapah,
je polno spominov na ljudi,
ki niso nikoli omagali.

RADICA PAHOR, KREKOVŠE, AVGUST 1999

RADICA PAHOR, MRZLA RUPA 1998

Upokojena učiteljica iz Idrije Radica Pahorjeva, hči Franca Jereba, ki je bil tudi član osebja SVPB »Pavla«, je zgornje tri pesmi posvetila srečanju »Pavlovcev« v letih 1998, 1999 in 2000 – za vsako leto po eno. Ko me je direktorica Mestnega muzeja Idrija Ivana Leskovec zaprosila, da bi za njihovo objavo v Idrijskih razgledih napisala okvirno besedilo, sem najprej pomislila na kroniko teh povojnih srečanj, vse od prvega, ki je bilo po podatkih dr. Pavle 30. julija 1950, naprej. Ker pa nimam vseh podatkov, sem se odločila, da zapišem nekaj svojih spominov in vtisov. Ti mi segajo tja v šestdeseta in sedemdeseta leta. Povezani so z odkrivanjem spominskih obeležij v Jagrščah, Kronicah, pri Tratniku v Čekovniku, na Hudem polju, pod Pšenkom in najbrž še kje. To niso bile velike prireditve, temveč prijazna srečanja osebja in ranjencev »Pavle«, drugih borcev in prijateljev ter seveda domačinov, ki so med vojno odločilno prispevali k delovanju bolnice. Govorila je običajno dr. Pavla, včasih tudi dr. Peter Gala, priljubljeni organizator partizanske sanitete pri nas. Njuni govori so bili vedno tako drugačni od drugih. Predvsem nista nikoli brala, govorila sta doživeto in prepričljivo o usodnih dogodkih, o tovarištvu, požrtvovalnosti, iznajdljivosti osebja, borcev in domačinov. Poslušali smo ju zbrano, kot poslušas najbolj dovršeno odigrano dramo, le z razliko, da je tu šlo za resnične dogodke in ljudi. Po končanem uradnem delu so sledili prijateljski pogovori o resnih, pa tudi veselih, včasih prav komičnih dogodkih iz njihovega skupnega spomina. Vmes so se oglašali nežni, pritajeni zvoki harmonike, taki, ki ti privabijo solze na oči. Iz svojega instrumenta jih je izvajal Dušan Poljak, najprej bolnik, nato član osebja »Pavle«, v sedemdesetih letih pa že profesor na Strojni fakulteti ljubljanske univerze. Tu so bili še številni drugi Pavlovci, med njimi dr. Mirko Cibic, pa Marija Simončič-Breda ter Franc Rupnik z ženo Albino, Feliks Kosmač, Fanči Gantarjeva in seveda nepogrešljivi Ludvik Gnezda s svojim vedno vseprisotnim širokim nasmehom. Tu pa tam se je izvila prošnja: »Daj, Dušan, zaigraj še eno, morda tisto Tam v gozdu!«

Zdaj že dolgo ni več ne Ludvika ne dr. Petra ne Franca in tudi ne Pepeta in Hance Kenda in še mnogih. Tudi tistih zvokov harmonike ni več, zdaj so časi drugačni. Od leta 1983 so srečanja združena s pohodi po poteh prenosa ranjencev. Sedem let so bili tridnevni od Cerkna do letališča Nadlesk v Loški dolini na Notranjskem. Od 1990 so pohodi enodnevni od Želina preko Jagršč, Kronic, Oblakovega Vrha in Vojsčice do Vojskega, kjer je nato skupna proslava s Pavlovci, ki se na isti dan, to je na zadnjo soboto v avgustu, srečujejo ob spomeniku v Hudem polju in nato pri Kolenčevi domačiji v Mrzli Rup, kjer je bila med vojno javka za bolnico in kjer so velikokrat ležali ranjenci za prenos v konspirativno bolnico. Organizator pohodov Ciril Kumer poskrbi za vse, za čaje in okrepčila, za dobro voljo in največkrat celo za vreme. V Kronicah nas razveseli Stana z doma pečeno ocvirkovco – le kdaj je naredi toliko, da jo dobi vsak pohodnik lep kos? Pohodnikov je zdaj že čez 200. Prihajajo iz Idrije, Cerkna, Tolmina, Nove Gorice pa tudi z Gorenjske in Ljubljane. Na koncu smo vsi poplačani s pri-

sotnostjo dr. Pavle, z njeno neposrednostjo in neuničljivo energijo, z njenim pristnim veseljem ob sprejemanju zdaj že tradicionalnega šopa korenja, pa jurčkov, ki ji jih je med potjo nabral Rafko Terpin ali umetniških fotografij Trnovskega gozda, ki jih je posebej zanjo izdelal dr. Rafael Podobnik – Jek.

Nekoliko drugačno, prav posebno je bilo srečanje 28. 8. 1999. leta, ki se je za razliko od drugih odvijalo na Krekovšah. Občinska organizacija Zveze borcev s predsednikom Francem Petričem se je bila odločila, da to leto postavi spomenik v Zadnji centrali SVPB Pavla v globoki grapi pod Krekovšami, kamor so se bili vselili 20. oktobra 1944. leta. Za uspeh projekta je poskrbel predsednik organizacijskega odbora Samo Bevk. Na zaključni proslavi na Krekovšah, kjer je govoril Ivan Dolničar, predsednik Glavnega odbora ZB Slovenije, se je zbralo nad 1000 ljudi. Pohodniki smo šli peš iz Idrije po Rakah do Bele in Krekovš, čez hrib globoko v grapo, kamor so pred tem Milan Mohorič, Jože Rupnik, Mirko Lapajne in Janko Pervanja izdelali povsem na novo čez 1 km dobro varovane steze, kar v teh strminah ni bila niti najmanj lahka naloga. Reliefna plošča spomenika simbolizira bolnišnične barake s silhueto dr. Pavle pred njimi. Izdelana je po načrtih idrijskega župana, arhitekta Cveta Kodra.

Edinstvena in nepozabna je bila slovesnost ob odkrivanju spomenika v grapi. S skalami in visokim drevjem obdan naravni amfiteater ni potreboval nobenega ozvočenja. Vse je bilo tako zelo intimno in naravno. V to tišino so pretresljivo zazveneale pesmi »Tam v gozdu« in »Bosa pojdiva«, ki so jih z velikim občutkom in izrazno močjo zapele mama Majda in hčerka Klara Lužnikovi ter Marija Terpinova. Tu je bila seveda dr. Pavla, tako neposredna, kot vedno. Brez velikih besed nam je predstavila čisto, preprosto resnico o težkih dogodkih v zadnjih sedmih mesecih vojne, ki so jih skupaj s svojimi ranjenci preživeli v tej divjini. Vse je natančno opisano v njeni knjigi. Naj navedem samo kratek odlomek o zadnji ofenzivi: »Te dni in še 1. in 2. aprila smo Nemce videli in slišali, tako blizu so bile njihove kolone, v katerih so bili tudi domobranci in druge sovražne enote. Preiskali so vse steze okoli nas. Okrog nas je bilo streljanje noč in dan. Preostalo nam ni nič drugega, kot stisniti se v tišino, disciplino, najglobljo konspiracijo, lakoto in mraz.« Po glavi so se mi podile misli, kako so po teh strminah, kjer smo še sami in zdravi težko prišli, nosili ranjence, kako so za seboj zakrivali sledi, da jih Nemci tudi v zadnji ofenzivi, ko so prečesali takorekoč vsako ped Trnovskega gozda, niso našli. Iz knjige dr. Pavle izvem, da so za to imeli v vsaki postojanki posebnega »kamuflerja«, s posebnimi pristojnostmi, ki je znal zabrisati, popravljati, vsako sled, sejati vse vrste snega itd. Ob tem premišljevanju sem se spomnila še ene velike prijateljice Idrije dr. Darinke Sobanove, ki je med vojno še kot študentka medicine vodila depandanso »B« ali Očkovo postojanko bolnišnice v Bedrovi grapi. V svojem razgovoru z Marijo Mercinovo v Primorskih srečanjih 188/96 je takole zapisala: »Ob koncu zadnje ofenzive 6. ali 7. aprila 1945, ko smo se z ranjenci iz bunkerja vrnili v Očkovo postojanko, sem malo pred bolniško barako, kjer

je začela brsteti najzgodnejša bukev, opazila dva mlada poganjka volčiča, Scopolie. Spominjam se, da mi je brst te Scopolijeve cvetke obrnil misel h koncu vojne in življenju v miru, ko bom lahko obiskala Idrijo. Tega se spominjam kot upanja, da bo vojne kmalu konec. Idrijo sem prvič obiskala po vojni. Starodavno mesto nas je vse iz bolnišnice Pavla vzelo za svoje in nam podelilo domicil. Postala sem stalna obiskovalka muzeja v Idriji.« Na našo veliko srečo je tako še danes. Njeno bogato znanje in ljubezen do botanike smo spoznali kar na nekaj ekskurzijah Muzejskega društva in na Muzejskih večerih.

S tem zaključujem opis spominov na srečanja s Pavlovci, ki naj bo skromen prispevek k spoznavanju tega, kako so oni sami z neumorno dr. Pavlo, dr. Petrom in številnimi prijatelji vsa povojna leta skrbeli za to, da se ohrani zgodovinski spomin na delovanje tega zahtevnega bolnišničnega sistema v Trnovskem gozdu, v katerem se je v času NOB v nam nepredstavljenih razmerah zdravilo 932 ranjencev in bolnikov, skupno z okrevališči v Jagrščah in na Vršeh pa kar 1581.

Upam in želim, da bi se srečanja nadaljevala, kot tudi, da bi se prej ko mogoče ponovno odprla muzejska zbirka o »Pavli«, predvsem pa, da kakorkoli spremenjene politične razmere ne bi vplivale na to, da se resnica o tem za zgodovino našega naroda tako pomembnem, kulturnem in civilizacijskem dejanju, ne pozabi ali izkrivi. Naraščajoče zanimanje mladih za pohode ter številne pristopne izjave (preko 300) k društvu prijateljev »Pavle« in »Franje« kažejo na to, da se tega ni bati. Skrbno izpolnjeni in ohranjeni »popisi boleznih« ranjencev in bolnikov ter številna pretresljiva, resnično doživeta in zabeležena pričevanja, bodo nedvomno tudi v bodoče navduševala mnoge, ki jim je mar resnica in ki spoštujejo pogum, požrtvovalnost, trpljenje in napore ljudi, ki so sredi Trnovskega gozda v težkih naravnih in vojnih razmerah reševali življenja.

MARIJAN BERIČIČ

Spomini na otroška leta, 3. del

Zasovražil sem šolo

V šolo sem začel hoditi s šestimi leti, ker je mama menila, da bo skupno z bratom moje izobraževanje potekalo dosti lažje. Italijanščina nam je delala veliko preglavic, tako da se je mama morala kar skupaj z nama učiti in premagovati težave. Poleg tega je bilo to leto hudih vojnih preizkušenj, saj je propaganda izredno povelečevala italijanske avanture v Afriki. Stripi in časopisi so bili polni poročanj o zmagovitih pohodih italijanske vojske, vse pa se je prenašalo tudi na šolski program. Vedno bolj smo se morali posvečati vojaškemu uspehu Italijanov skozi zgodovino, vzponu Dučaja in fašistov, še pogosteje smo morali peti njihove pesmi, močno so se trudili, da bi otroci pozabili domači jezik. Kar velikokrat je bilo treba nastaviti dlani, da so nas za kazen z ravnilom topli po njih ali po prstih, in klečati v kotu na deskah. Mama se je tudi doma trudila in je z nama večkrat govorila italijansko, da bi se v šoli ne spozabila. Z bratom sva bila zelo prizadeta, ko sva bila kaznovana, saj sva resnično z občudovanjem sledila njihovim propagandnim uspehom. Seveda se takrat nisva zavedala, da smo bili kot družina zelo slabo zapisani in se je to kajpak preneslo tudi v šolo. Ob državnih praznikih, ko so v paradah sodelovali tudi učenci, so naju pred šolo večkrat izločili iz vrste, ker nisva imela predpisane uniforme »Bolilla«. Tudi tu se je usoda poigrala, ker na dan podelitve uniform nisva prišla ponje, saj naju je stari oče peljal na sprehod. Zase vem, da sem bil ob tem zelo prizadet, ker sem si želel uniforme in vsega, kar je bilo vezano z njo. Zlasti sem rad opazoval uniformirane otroke, ki so prav pod našo hišo korakali proti Mejci (tedanji koloniji) z bobnarji na čelu in majhnimi puškami musketto, s katerimi se je dalo celo streljati. Seveda nisem razumel razlogov za odpor do tega ceremoniala

pri naših doma in sem vse doživljal kot krivico. Tako kot drugi otroci sem se navduševal nad stripi, ki jih poznam še danes (Mendroce, Fulmine, Topolino, Panterino e cocodriletto, Re Gordon contro Ming, Aventuroso in drugi). Z drugimi sem zbiral staro železo, da sem si lahko nabavil kakšnega, ali pa odšel v kino k Didiču. Prodajale so se tudi male sličice raznih vojaških dogodkov in opreme, s katerimi smo se radi »fuckali«, vendar so nas starejši največkrat obrali. V šoli so nekateri izbranci odhajali na kosilo v telovadnico, iz katere je tako lepo dišalo. Nisem razumel, zakaj nisem primeren, saj sem bil vedno silno lačen. Enkrat mi je le uspelo, da me je učiteljica dodelila za kosilo. Verjetno je kdo izpadel. Ker pa nisem imel pribora, sem si na hitro iz koščka lesa izrezal žlico, da nisem ostal brez hrane. Podobna slika se je ponovila, ko so delili »Befano«. Tudi tu sva z bratom naletela le na ostanke. Vsako poletje sem z veliko radovednostjo sledil dogodkom v Mejci (takratni koloniji), ki je bila zamrežena. Tam so se otroci zadrževali čez počitnice, se igrali in hranili. Zavidal sem zlasti tistim, ki so paradirali v uniformah, se igrali s puškami in tolkli na boben. Seveda so bili tudi tu v glavnem le izbranci. V šolskem letu 1942/43 pa sem bil izbran za počitnice v Mejci. Ves navdušen sem hodil tja, se igral z ostalimi, poslušal pravljice in se sukal okoli tistih, ki so imeli puške. Včasih mi je kateri le dovolil, da sem prijel puško in z njo ustrelil. Zlasti rad sem iz topolovega lubja rezljal čolničke in se skrival v votlih topolih in pod podom znanega lesenega paviljona sredi Mejce. Ob zunanem zidu »Kamšti« so bila zgrajena stranišča in tuši. Še danes ne vem, na kakšni osnovi sem bil izbran za počitnice v Mejci, vendar sem prepričan, da je glavna zasluga učiteljice, ki je bila dokaj strpna in je videla v meni velikega suhca, ki rabi več dobre hrane.

Dnevi so hitro minevali in prav gotovo bi mi ostali v lepem spominu, če se mi ne bi dogodila huda krivica. V prekrasnem vremenu so učiteljice oz. vzgojiteljice kolonije sklicale zbor vseh otrok. Ker sem bil med najmlajšimi, sem se skupaj z ostalimi postavil v prvo vrsto in radovedno čakal na razlog, zaradi katerega so nas odtegnili od igre. Ko je poteklo nekaj časa, je glavna vzgojiteljica z vrha stopnišča oznanila, da so sinu Lenottia ukradli zobno ščetko in pasto. Lenotti je bil eden glavnih fašistov v Idriji, če ne celo glavni. Da se

kaj takega dogodi njegovemu sinu, je velika sramota in nezaslišana predrznost. Voditeljica nas je strmo motrila in zahtevala, da se javi tisti, ki je to storil. Seveda je tudi vame zapičila svoj strupeni pogled in ga ni odmaknila. Postalo mi je nerodno, tako da sem zardel kot kuhan rak. Poklicala me je iz vrste in moral sem po stopnicah do nje. Hodil sem kot v transu, ves osramočen in v hudi zadregi. Takoj so se okrog mene zbrale še druge vzgojiteljice in pritiskale name, naj povem, zakaj sem to storil. Ves preplašen sem ponavljal, da nisem ničesar ukradel. Končno sta me dve vzgojiteljici potegnili za sabo in odpeljali na drugo stran stavbe. Z vso surovostjo sta me pritisnili ob steno in zahtevali priznanje. Še vedno sem trdil isto, ko pa sta me začeli z glavo butati ob steno, sem izgubil pogum in se zatekel v neprimerno rešitev. Rekel sem, da sem ukradel ščetko in zobno pasto, misleč, da bo s tem vsega konec. Z vsem zmagoslavjem sta od mene zahtevali, da povem, kam sem ju skrnil. Kako bom vedel, če pa tega nisem storil. Da bi se rešil, sem se ponovno še bolj pogreznil v blato. Zlagal sem se, da sem ju skrnil na vrhu police nad stranišči, saj sem jih ves čas gledal pred seboj. Moral sem z njima in seveda nismo nič našli. Ker sta vame vrtali, sem se ponovno zlagal, da sem ju skrnil v špranjo škarpe pri Dolinci. Seveda ju tudi tam nismo našli. Da bi bil čimprej pri mami, sem dejal, da sem ju skrnil v zajčnik pod stopniščem. Ker ju tudi tam ni bilo, sta nastopili še bolj surovo. Mama je slišala prepir in prišla pred hišo. Kot obseden sem stekel k njej in planil v jok. Ko sem ji skozi hlipanje le povedal, kaj se je zgodilo, se je obrnila k vzgojiteljicam in mi po italijansko dejala: »Kako si mogel priznati nekaj, kar nisi storil, saj nas vedno učijo, da morajo sinovi volkulje biti odločni in ne strahopetni?« Nato je oštela še nji-ju, da se ne da kar tako na silo izsiliti priznanje. Vprašala ju je, če so kdaj sklicali zbor, ko so mi ukradli barvice, pobarvanke in papir, kar mi je večkrat prinesla teta iz Trsta. Seveda! mi se ne pišemo Lenotti in za take se ne spleča truditi. Vse osramočene so odšle nazaj, mene pa je še enkrat oštela zaradi strahopetstva in me podučila, da se je treba za resnico odločno boriti.

Naslednji dan me je peljala v Mejco in zahtevala, da me sprejmejo v svojo sredo. Od tega dne dalje pa se je vse spremenilo. Nekateri so se me izogibali in me večkrat žalili s tatom. Ves zadovoljen sem dočakal konec kolonije in pričetek šole. Toda tudi v šoli ni bilo

več tako kot prej. Ko pa me je neki sošolec obtožil, da sem mu ukradel knjigo o lesenjačku, mi je bilo vsega dovolj. Začel sem izostajati iz šole in se potikati s starejšimi fanti. Za Italijane sem pomagal nabirati polže in druge neumnosti. Doma niso vedeli za moja potepanja, saj sem vsako jutro redno odhajal v šolo in se vračal domov ob koncu pouka. Mama je ugotovila resnico nekega dne, ko je nama z bratom prinesla v šolo malico, ki je nama ni dala zjutraj. Doma je bil cel rompompom in z največjim odporom sem se ponovno vrnil v šolo. Seveda sem zaostal, hkrati pa je kmalu pobralo tudi Italijo.

Ti neprijetni doživljaji so se mi neizbrisno vtisnili v podzavest. Zasovražil sem šolo in se tudi po vojni le stežka vključil vanjo. Šele kot vajenec pri 15. letih sem premagal odpor in se z veseljem posvetil učenju. Zaradi nepedagoških prijemov pri vzgoji pod Italijo sem še dolgo po vojni vedno zardel, ko je kdo kaj ušpičil in se je iskalo krivca. Vendar zaradi rdečice nisem bil nikdar več obsojen. Počasi sem obvladal tudi to napako in prišel do ugotovitve, da se je treba za resnico dosledno zavzemati, pa naj stane kar hoče. Sram me je bilo svoje napake v otroštvu, sem pa razumel okoliščine, ki so pripeljale do tega.

Velikokrat sem brskal po preteklosti in svojem otroštvu. Ugotovil sem, da so me težave spremljale že v ranem otroštvu. S starejšim bratom sva hodila tudi v otroški vrtec, ki je imel svoje prostore v realki in so ga vodile nune. Nevšečnosti so izvirale iz pomanjkljivega znanja italijanskega jezika, saj smo se doma pogovarjali po domače. V vrtec sva rada hodila, vendar sva tudi tukaj doživela neprijetni dogodek. Spominjam se, da smo imeli za kosilo mlečni riž. Na rižu se je naredila izredno okusna smetana. Ko sva jo z bratom pojedla, sva razigrano zahtevala še, tako da sva vzklikala »še patane, še patane«. Nastal je vik in krik, ki ga nisva razumela. Grobo so naju utišale in poklicale mamo na zagovor, češ da sva jih zmerjala s pocestnicami »putane«. Niti pojasnilo ni povsem pomirilo nun, tako da bivanje v vrtcu ni bilo več tako lepo kot prej.

Ko danes razmišljam o tem dogodku, nikakor ne morem razumeti obnašanja nun, saj sva bila majhna otroka, ki jima pod nobenim pogojem ne bi mogli pripisati tako pabalinskega vedenja in take obsodbe.

PIKA, program iskanja kometov in asteroidov na astronomskem observatoriju Črni Vrh

JURE SKVARČ
BOJAN DINTINJANA
HERMAN MIKUŽ

Spremljanje kometov na observatoriju Črni Vrh ima že več kot 20-letno tradicijo. Segajeta v leto 1976, ko so bile 4. marca v zgodnjem jutru posnete prve fotografije kometa West. Na jutranjem nebu je sijal kot svetla zvezda in bil viden s prostim očesom vse do sončevega vzhoda. K opazovanjem asteroidov sta nas vzpodbudili naključni odkritji dveh tovrstnih objektov, ki ju je v začetku leta 1997 našel Herman Mikuž. Spremljanje bližnjih asteroidov pa je postalo zanimivo šele v zadnjem času, ko se je močno povečalo število odkritij. Za ta projekt smo razvili nov, popolnoma samodejen teleskop s pripadajočo elektroniko in programsko opremo. Pri tem smo avtorji uporabili izkušnje iz naših prejšnjih projektov.

Asteroidi in kometi

Ko se radoveden človek zazre v jasno nočno nebo, ostrmi nad množico zvezd in se začne povsem naravno spraševati o svoji vlogi in položaju v vsej tej neskončnosti. Sistematična opazovanja iz noči v noč hitro razkrijejo, da poleg Sonca, Lune in nepremičnih zvezd obstajajo še premične »zvezde«, za katere danes vemo, da so planeti. Ti se, prav tako kot Zemlja, gibljejo okoli Sonca po eliptičnih tirih. Za to spoznanje so bila potrebna tisočletja opazovanj, razmišljanj in razvoja matematike v mnogih civilizacijah. Piko na i so uspeli narediti Kopernik, Galilei, Kepler in Newton. Slednji je z odkritjem gravitacijskega zakona omogočil Halleyu, da je prvi napovedal vrnitev kometa, ki od tedaj nosi ime po njem.

Prostemu očesu pa ostajajo nevidni še eni prebivalci Osončja. To so asteroidi ali, kot jih tudi včasih imenujemo, mali planeti. Gre za objekte, velike od nekaj metrov do 1000 kilometrov, sestavljene večinoma iz karbonatov, silikatov in železa. Prvega in največjega je leta 1801 odkril italijanski

astronom Giuseppe Piazzi in mu nadel ime Ceres. Naslednja odkritja so se vrstila sprva počasi, saj so šele leta 1868 odkrili stoti asteroid. Težava pri odkrivanju asteroidov je v tem, da jih lahko od zvezd ločimo le po njihovem lastnem gibanju. Asteroidi *glavnega pasu*, ki imajo orbite med Marsom in Jupiterom, se v enem dnevu tipično premaknejo za manj kot pol ločne stopinje. To je, za lažjo predstavo, navidezni premer Lune, kot jo vidimo z Zemlje. Prvi opazovalci niso imeli niti fotografskih plošč niti natančnih zvezdnih kart, zato so se morali zanašati na spomin in na natančno skiciranje položajev zvezd, ki so jih videli v vidnem polju. Po nekaj urah ali naslednjo noč so isto vidno polje še enkrat opazovali in iskali "zvezde", ki so se v tem času premaknile. Značilno za odkrivanje asteroidov je, da so izboljšave v tehniki opazovanj večkrat prinesle skokovito povečanje števila novo odkritih asteroidov. Prvi tehnološki preboj je bila uporaba fotografskih plošč. Pravo revolucijo pa sta v devetdesetih letih prinesla zamenjava fotografskih plošč z elektronskimi CCD kamerami in povečanje zmogljivosti sistemov za analizo slike; tako programske kot strojne opreme.

Motivi za opazovanje

V človekovi naravi je, da zanj nove in še ne razumljive pojave skuša čim boljše spoznati. Pri tem se radovednost meša z vprašanji o morebitni koristi ali škodi od pojava. Na videz si od asteroidov ne moremo obetati kakih posebnih vplivov, saj gre, grobo rečeno, za malo večje kamne daleč od Zemlje. Vendar pa niso vsi varno spravljene v glavnem pasu. Obstajajo asteroidi, ki glede na tip njihove orbite spadajo v družine *Amorjev*, *Atencev*, in *Apollov*. Prvi sekajo orbito Marsa, ne pa tudi Zemljine, ostali pa sekajo Zemljino orbito. Za vse velja, da se lahko Zemlji zelo približajo. Prvega Amorja so odkrili še v prejšnjem stoletju, število odkritij pa se ni prav hitro povečevalo vse do sedemdesetih let tega stoletja, ko so začeli z resnimi programi odkrivanja asteroidov. Šele v tem desetletju je število odkritij skokovito naraslo in samo lani so odkrili 204 asteroide iz omenjenih treh družin. Ker je asteroidov zelo veliko in mnogi sekajo Zemljino orbito, bo zagotovo prej ali slej kateri od njih trčil v Zemljo. To se je v preteklosti že dogajalo in le vprašanje časa je, kdaj bo do tega spet prišlo. Spomnimo se nekaj primerov: v Arizoni je krater s premerom 1200 metrov in globino 200 metrov, ki ga je pred 25000 leti izdolbel asteroid s premerom 50 metrov. Najbolj razvpit dogodek tega tipa se je zgodil leta 1908 nad Tungusko, ko je asteroid ali komet (splošnega strinjanja o tem še ni) eksplodiral v ozračju in uničil gozd s površino za desetino ozemlja Slovenije. Leta 1994 je lahko ves svet po internetu skoraj v živo opazoval padanje kosov komete Shoemaker-Levy 9 na Jupiter in posledice, ki so pri tem nastale. Zadnja leta je vse manj dvomov, da je za izumrtje dinosavrov krivo opustošenje planeta, do katerega je prišlo po padcu velikanskega asteroida ali komete, saj so odkrili celo ostanke kraterja, ki je pri tem nastal. To dejstvo mnogim lju-

dem daje misliti, da bi bilo dobro razviti tehnologijo za napovedovanje in za poskus preprečitve takih dogodkov. Čeprav je težko vedeti, kaj točno se zgodi ob trčenju asteroida v Zemljo, pa velja groba ocena, da bi objekt s premerom 1 kilometer ali več povzročil katastrofo globalnih razsežnosti, ker bi prah, ki bi ga dvignil v atmosfero, zmanjšal količino sončne svetlobe, ki pride do površine Zemlje. To bi povzročilo odmiranje rastlin, posledično pa propad celotne prehranjevalne verige in s tem konec civilizacije, kot jo poznamo zdaj.

Prav zato je NASA pred dvema letoma ustanovila nov urad za spremljanje asteroidov in kometov, ki se močno približajo Zemlji (v literaturi običajno uporabljajo kratice NEO – Near Earth Object ali NEA – Near Earth Asteroid). Ameriškim raziskovalcem, ki se ukvarjajo z odkrivanjem asteroidov, nameni samo NASA okoli 3 milijone dolarjev na leto, s problematiko pa je seznanjen tudi ameriški kongres. Poleg katastrofičnih pa obstajajo še komercialni motivi za raziskovanje asteroidov. Nekateri namreč menijo, da bi se jih dalo imenitno izkoristiti za rudarjenje. Nedvomno imajo veliki narodi tudi to možnost zelo resno pred očmi.

Slovenski projekt spremljanja asteroidov in kometov

V svetu obstaja več projektov, posvečenih odkrivanju asteroidov. Večina jih je ameriških (LINEAR, NEAT, LONEOS ...), le en večji pa je evropski (francosko-nemško sodelovanje pri projektu ODAS). Namen teh projektov je kar se da popolna katalogizacija vseh asteroidov in kometov v našem Osončju. Ker obstoječi projekti še zdaleč ne pokrijejo vsega neba, smo se tudi na Observatoriju Črni Vrh odločili pridružiti naporom svetovne astronomske skupnosti na področju odkrivanja in spremljanja asteroidov in kometov. Spremljanje kometov ima na tem observatoriju že 20-letno tradicijo, medtem ko nas je k spremljanju asteroidov vzpodbudilo naključno odkritje dveh asteroidov v začetku leta 1997. Spremljanje NEO je postalo zanimivo šele v zadnjem času, ko se je močno povečalo število odkritij. Za ta projekt smo razvili nov, popolnoma samodejen teleskop s pripadajočo elektroniko in programsko opremo. Pri tem smo avtorji uporabili izkušnje iz naših prejšnjih projektov. Že leta 1988 je Bojan Dintinjana naredil prvi računalniško voden teleskop. Tedanjo mehansko zasnovo je izpopolnil Herman Mikuž in jo uporabil pri konstrukciji novega teleskopa. Elektroniko za kontrolo koračnih motorjev, ki premikajo teleskop, in programe za analizo slike je prispeval Jure Skvarč. Bojan Dintinjana je tudi napisal programsko opremo za operacijski sistem Linux, ki omogoča upravljanje tako teleskopa kot CCD kamere. Avtomatizirano torej ni le pozicioniranje teleskopa, pač pa tudi snemanje. Začeli pa smo tudi avtomatizacijo odpiranja observatorija, kar nam bo omogočilo sprožitev in opravljanje meritev po internetu. Pri tem projektu in pri opravljanju meritev

se nam je pridružil tudi Stane Matičič, ki ima pri gradnji observatorijev bogate izkušnje.

Zrcali teleskopov, ki ju trenutno uporabljamo, imata premer 20 in 36 cm, kar ni veliko, vendar kljub temu sežeta še dovolj "globoko" v naše Osončje, da najdeta tudi nove, doslej neznane asteroide. Tako smo samo v letu 1999 odkrili 62, v letu 2000 pa (do konca oktobra) preko 100 novih asteroidov, ki so dobili začasne oznake. Zaradi razmeroma velikega vidnega polja pa je optika 20-cm teleskopa primerna tudi za snemanje kometov, zato smo ta teleskop poimenovali ACIT (Automatic Comet Imaging Telescope). Projekt je začel s preizkusnim delovanjem decembra 1997. Do poletja smo odpravili vse začetne težave z opremo in od avgusta 1998 izkoristimo skoraj vsako jasno noč za pregledovanje neba. V času preizkušanja smo si pridobili pomembne izkušnje pri tem delu, določili optimalno iskalno strategijo, izpopolnili programe za analizo slike in detekcijo premikajočih se objektov ter zgradili bazo podatkov s posnetimi slikami. Dosedanji rezultati so nadvse obetajoči, saj vedno, ko slikamo v bližini ekliptike (ravnine, kjer najdemo večino asteroidov), najdemo do 50 asteroidov na noč. Nekateri med njimi so že znani, najdemo pa tudi veliko novih.

Na kratko opišimo, kako poteka iskanje. Pred začetkom snemanja določimo področja, ki jih želimo pregledati. Vsako področje v eni noči posnamemo dvakrat ali trikrat in slike takoj po snemanju računalniško obdelamo tako, da izmerimo položaje in svetlosti zvezd oz. objektov, ki so na sliki. Izmerjene položaje istih objektov potem primerjamo in poiščemo objekte, ki so se premaknili. Označene sumljive objekte prikazemo na računalniškem zaslonu, da lahko ocenimo, ali gre za asteroid oz. komet ali za lažen alarm. Na ta način lahko v dolgih zimskih nočeh pregledamo tudi do 1000 slik. Samo odkritje asteroida ali kometa pa še zdaleč ne zadostuje za natančno določitev orbite. Objekt je treba spremljati dalj časa, navadno vsaj štiri opozicije (gl. okvirček). Zato vzporedno z razvojem novega teleskopa in z izvajanjem iskalnega programa poteka na Observatoriju Črni Vrh tudi program spremljanja kometov in NEO. V zadnjem letu smo poslali na Center za male planete (Minor Planet Center, Harvard) več kot 10000 meritev položajev asteroidov.

Rezultati

V okviru spremljanja NEO je 23. avgusta 1998 program za obdelavo posnetkov naletel na asteroid, iz gibanja katerega je bilo razvidno, da ne gre za NEO. Po preverjanju v bazi podatkov se je izkazalo, da okoli izmerjenega položaja asteroida ne bi smelo biti ničesar in da gre očitno za nov objekt. MPC mu je podelil začasno oznako 1998 QU15. Asteroid smo spremljali še nekaj mesecev, kar je končno pripeljalo do dovolj dobre določitve orbite in povezave z meritvami tega objekta, ki so jih opravili v letih od 1980 naprej.

a jih niso naredili dovolj, da bi pravilno določili orbito. Dne 3. decembra 1998 pa smo izvedeli, da nam je MPC priznal odkritje tega asteroida, ki je dobil številko 9674. To je tudi prvo odkritje asteroida, pripisano slovenskim astronomom in je vsekakor potrditev, da svoje delo opravljamo kvalitetno. Na predlog odkriteljev je Mednarodna astronomska zveza asteroidu nadela ime Slovenija. Od tedaj do oktobra 2000 nam je MPC priznal odkritje 10 asteroidov, od katerih jih je 9 še nepoimenovanih.

Naredili smo načrte za zelo kvaliteten 20-cm avtomatski teleskop in ga tudi izdelali. Poleg tega smo avtomatizirali obstoječi 36-cm teleskop. Oba sta zdaj v rutinski uporabi in nam bosta služila kot model za naslednje konstrukcije.

Z novima teleskopoma smo odkrili 169 novih objektov, ki jim je MPC dodelil začasno oznako. Pri teh odkritjih je bil cel postopek od premikanja teleskopa, snemanja slik pa do zaznavanja objektov popolnoma avtomatiziran. Nekatere od teh asteroidov so programi za obdelavo slike dobesedno iztrgali iz šuma, saj so imeli tako majhen sij, da jih sicer zagotovo ne bi opazili.

Razvili smo programsko opremo za detekcijo asteroidov in astrometrijo.

Vzpostavili smo bazo podatkov z vsemi posnetki, ki so bili narejeni v okviru programa iskanja in z mnogimi posnetki, ki so bili narejeni na Observatoriju Črni Vrh in na Observatoriju Golovec v okviru raziskovalnih in izobraževalnih programov. Skupno število slik v bazi je že več kot 50000.

Načrti za naprej

Projekt spremljanja in odkrivanja asteroidov in kometov je redke primerne sodelovanja institucije (*Fakulteta za matematiko in fiziko, FMF*) in amaterskih astronomov. Pri tem smo posebej hvaležni doc. dr. Tomažu Zwitterju za podporo temu projektu, saj je del opreme, ki jo uporabljamo, dala v uporabo FMF. Del opreme pa je kupljen iz lastnih žepov sodelavcev ali narejen v domačih delavnicah. Seveda so številne noči, preživete na observatoriju in za računalnikom, nagrajene le z zadovoljstvom ob uspešnem reševanju izrednega tehničnega izziva, ki je že sam po sebi zanimiv, in ob prispevku, ki ga dajemo v zbirko astronomskih meritev. Delo na projektu seveda ni končano. Zavedamo se, da bodo možnosti za nova odkritja s sedanjo opremo čedalje manjše, zato smo člani delovne skupine letos investirali precej svojega denarja v nakup zmogljivejše CCD kamere. V letu 2001 pa bomo zgradili nov večji teleskop, s premerom zrcala 60 cm, ki bo obenem tudi največji v Sloveniji. Gre za finančno in organizacijsko zahteven projekt, ki bo predvidoma izveden do konca leta 2001. Z novo opremo bomo ohranili konkurenčnost in precej povečali verjetnost za nova odkritja.

OPOMBE POIMENOVANJE ODKRITIJ

ZARADI ZMEDE, KI BI LAHKO NASTALA ZARADI NAPAČNEGA RAZUMEVANJA POSTOPKA PRIZNAVANJA ODKRITJA S STRANI CENTRA ZA MALE PLANETE (MINOR PLANET CENTER – MPC), POJASNIMO, KAKO POTEKA POSTOPEK IDENTIFIKACIJE, ZAČASNE OZNAČITVE, OŠTEVILČENJA IN POIMENOVANJA ASTEROIDA. KO ASTRONOMI NA SVOJIH POSNETKIH ZAZNAJO ASTEROID, NAPREJ PREVERIJO, ČE NE GRE ZA ŽE ZNAN OBJEKT, ČE V BAZAH PODATKOV NE NAJDEJO NIČESAR, KAR BI PO POLOŽAJU IN SMERI GIBANJA SPOMINJALO NA ZAZNANI ASTEROID. MU NATANČNO IZMERIJO POLOŽAJ V VSAJ DVEH NOČEH, PODATKE O MERITVAH POŠLJEJO V MPC, KJER TUDI ONI PREVERIJO, ČE NE GRE ZA ŽE ZNAN ASTEROID. V NASPROTNEM PRIMERU DODELIJO ASTEROIDU ZAČASNO OZNAKO, DA DOBI ASTEROID ŠTEVILKO. MORA BITI NJEGOV POLOŽAJ IZMERJEN OB VSAJ ŠTIRIH OPOZICIJAH (POLOŽAJIH, KO SE ZEMLJA ZNAJDE MED SONCEM IN ASTEROIDOM IN KO DOSEŽE ASTEROID NAJVEČJI NAVIDEZEN SJ), ŠELE TAKRAT LAHKO NJEGOVO ORBITO DOVOLJ NATANČNO DOLOČIJO, DA LAHKO NAPOVEMO NJEGOV POLOŽAJ TUDI ZA VEČ STO LET NAPREJ. SEVEDA SE DOGAJA, DA ASTEROIDA OB DRUGI OPOZICIJI NE NAJDEJO NA PREDVIDENEM MESTU. TAK ASTEROID JE ZAČASNO IZGUBLJEN, DOKLER GA SPET KDO NE NAJDE. V MPC IMAJO RAČUNALNIŠKE PROGRAME, S KATERIMI VES ČAS PREVERJAJO, ČE MERITVE POLOŽAJEV DOMNEVNO NOVIH ASTEROIDOV LAHKO POVEŽEJO S KATERIMI OD STARIH MERITEV. ČE DO TEGA PRIDE, LAHKO KONČNO IZRACUNAJO NATANČNO ORBITO IN ASTEROID DOBI ZAPOREDNO ŠTEVILKO. PRIZNANJE ODKRITJA IN S TEM PRAVICO DO POIMENOVANJA ASTEROIDA DOBI TISTI OPAZOVALEC, KI JE PRISPEVAL MERITVE, S KATERIMI SO ORBITO DOKONČNO DOLOČILI IN NE NUJNO TISTI, KI JE ASTEROID PRVI POSNEL.

Lepi čeveljc (*Cypripedium calceolus*)

nad Bedrovo grapo pri Hudem polju

IGOR DAKSKOBLER

Lepi čeveljc (*Cypripedium calceolus*) je, kot pišeta Tone Wraber (1971) in Vlado Ravnik (1972), naša najlepša kukavičevka (kukavičnica). Med vsemi v Sloveniji rastočimi vrstami iz družine Orchidaceae ima največji cvet, za katerega je značilna rumena in mehurjasta medena ustna. V cvetu sta dva prašnika. Sodi med zavarovane vrste naše flore. Navadno uspeva v podrasti senčnih bukovih gozdov, ponekod tudi med ruševjem. V Sloveniji raste raztreseno do redko v alpskem, predalpskem, dinarskem in preddinarskem fitogeografskem območju. Odlično upodobitev lepega čeveljca in njegov kratek, jednat opis si lahko ogledamo in preberemo v knjigi Rastlinstvo naših gora (Ravnik 1999: 181).

To lepo orhidejo sem v naravi prvič videl v Logarski dolini, v avgustu leta 1989, v podrasti zgornjegorskega (altimontanskega) bukovega gozda s primesjo smreke in macesna pod Ojstrico ter v alpskem bukovju s smreko v Matkovem kotu. Takrat je že plodila, tako da so me cvetoči čeveljci razveselili šele nekaj let pozneje (junija 1996) v Kamniški Bistrici, v drugotnem smrekovem gozdu na ledeniški moreni ob hudourniški grapi pod in nad Žagano pečjo. Na Tolminskem in Bovškem lepega čeveljca doslej še nisem opazil, v diplomski nalogi Jožeta Bavconca o rastlinstvu v okolici Franje (1986) in kasneje v Idrijskih razgledih (Terpin 1994: 51) pa sem izvedel za nahajališče na Cerkljanskem, pri Dolenjih Novakih. Lansko leto konec maja (28. 5. 2000) so mi to nahajališče pokazali dr. Jože Bavcon, mag. Gabrijel Seljak in akad. slikar Rafko Terpin. Prav slednji je s svojo vsestransko dejavnostjo na Osnovni šoli v Cerknem za to najdbo tudi najbolj zaslužen. Pri Dolenjih Novakih lepi čeveljc raste v mešanem pionirskem sestoji na strmem dolomitnem pobočju, na rastišču gozda bukve in črnega gabra (*Ostryo-Fagetum*), na nadmorski višini okoli 550 do 570 m.

LEPI ČEVELJC *CYPRIPEDIUM CALCEOLUS*
NAD BEDROVO GRAPO
PRI HUDEM POLJU, 5. 6. 2000
FOTO IGOR DAKSKOBLER

V okolici Idrije je lepi čevljec poznal že H. Freyer. To sklepam po seznamu nahajališč, ki jih je za nekdanjo Kranjsko objavil Paulin (1901: 26). Iz Paulinove navedbe ni razvidno, ali oz. kje je Freyer ta podatek objavil. Možno je, da ga je Paulin našel tudi v Freyerjevi rokopisni zapuščini, ki jo hrani Arhiv republike Slovenije.

Ker te zapuščine doslej nisem pregledal, Freyerjevega nahajališča ne morem natančneje označiti in potrditi (ali zanikati) njegove morebitne istovetnosti z znanim nahajališčem v krajinskem parku Zgornja Idrija, v Beli (Terpin 1988: 32, glej tudi pregledni zemljevid na str. 33). V gozdove tega krajinskega parka sem se podal zgodaj poleti (konec junija) 1999, z namenom, da fitocenološko preučim bukove in jelovo-bukove združbe z dlakavim slečem (*Rhododendron hirsutum*). Nanje so me opozorili idrijski gozdarji dr. Franjo Kordiš, Milan Mohorič in inž. Emil Pelhan. V varovalnih gozdovih na strmih dolomitnih pobočjih nad Bedrovo grapo (v odseku 17 b, gozdnogospodarske enote Idrija II) sem našel kar precej za popis primernih sestojev. Enega izmed njih sem naredil tudi v povirju Bedrove grape, na robu strmine, ki prehaja v bolj planotast svet pod Hudim poljem. Nadmorska višina popisne ploskve je okoli 1020 m. Rahlo vrzelast, nizek raznomen buk debeljak s posamično primesjo jelke, gorskega javorja, alpskega negnoja, črnega gabra, jerebike in mokovca sem začasno uvrstil v asociacijo *Rhododendro hirsuti-Fagetum*. V njegovi zeliščni plasti sem opazil manjši obzrt šop (v njem je bilo pet primerkov) kukavičevke, za katero sem sklepal, da je lepi čevljec. Povsem gotov nisem bil, pri čemer sem po nekoliko podobni obliki listov pomislil na možno zamenjavo s širokolistno močvirnico (*Epipactis helleborine* s. lat.). Naslednje leto mi je uspelo nahajališče pod Hudim poljem (leži v kvadrantu 0049/1, oziroma po mreži UTM v polju VL19) obiskati bolj zgodaj (5. 6. 2000). Po krajšem iskanju sem našel popisno ploskev in na svoje veselje tudi cvetoči lepi čevljec. V bližini, v še bolj odprtem sestoju, sem opazil še dva šopa in skupno naštel le tri cvetoče čevljce. Morda bi jih naštel več, če bi podrobneje pregledal podobna rastišča v širši okolici?

Lepi čevljec sodi med botanične zanimivosti krajinskega parka Zgornja Idrija (Terpin 1988: 32, Gorkič in Cernatič-Gregorič 1995: 115, 2000: 119), zato tudi nahajališče pod Hudim poljem zasluži pozornost njegovih skrbnikov. Med njimi so gotovo zelo pomembni idrijski gozdarji. Ti so znani kot dobri gojitelji in prepričan sem, da v neposredni sosesčini (v gospodarskem gozdu v odseku 17 a) načrtovana (in zdaj najbrž že izvršena) pomladitvena sečnja rastišča lepega čevljca v bukovju z dlakavim slečem ni prizadela. Ljubitelji rastlin bodo srečanje z redko in zavarovano rožo obeležili s fotografskim posnetkom. Zaradi maloštevilnih primerkov jim bo nad Bedrovo grapo težko uspel podoben posnetek, kot ga občudujemo na naslovnici knjige *Rože na Slovenskem* mojstra Luke Pintarja (1990), verjetno pa bo boljši kot je ta, ki ga prilagam za dokazilo opisane najdbe.

LITERATURA

- BAVCON, J., 1986: FLORA OKOLICE FRANJE PRI CERKNEM. DIPLOMSKA NALOGA. UNIVERZA V LJUBLJANI, BIOTEHNIŠKA FAKULTETA, ODDELEK ZA BIOLOGIJO, LJUBLJANA, 71 S.
- GORKIČ, M., A. CERNATIČ-GREGORIČ, 1995: KRAJINSKI PARK ZGORNJA IDRJICA. IDRJSKI RAZGLEDI 40 (1-2): 112-117, IDRJA.
- GORKIČ, M., A. CERNATIČ-GREGORIČ, 2000: NAŠI KRAJINSKI IN REGIJSKI PARKI: KRAJINSKI PARK ZGORNJA IDRJICA. PROTEUS 63 (3): 116-122, LJUBLJANA.
- PAULIN, A. 1901: BEITRÄGE ZUR KENNNTNIS DER VEGETATIONSVERHÄLTNISSE KRAINS I. SCHEDAE AD FLORAM EXSICCATAM CARNIOLICAM, CENTURIA I-II, VII + 104 S., OTTO FISCHER, LJUBLJANA.
- PINTAR, L., T. WRABER, 1990: ROŽE NA SLOVENSKEM. DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA, 176 S.
- RAVNIK, V., 1972: LEPI ČEVELJC, NAŠA NAJLEPŠA ORHIDEJA. PROTEUS 34 (5): 205-206, LJUBLJANA.
- RAVNIK, V., 1999: RASTLINSTVO NAŠIH GORA. IKONOGRAFIJA RASTLIN JULJSKIH IN KAMNIŠKO-SAVINJSKIH ALP TER KARAVANK. TEHNIŠKA ZALOŽBA SLOVENIJE, LJUBLJANA, 192 S.
- TERPIN, R., 1988: BOTANIČNE POSEBNOSTI IN ZNAMENITOSTI. V: SEZNAM PRIRODOSLOVNIH IN KULTURNIH ZNAMENITOSTI (KRAJINSKEGA PARKA ZGORNJA IDRJICA). IDRJSKI RAZGLEDI 33 (1): 32, IDRJA.
- TERPIN, R., 1994: O ZAVAROVANIH IN NEKATERIH DRUGIH REDKIH RASTLINAH NA IDRJSKO-CERKLJANSKEM OZEMLJU. IDRJSKI RAZGLEDI 38/1-2 (1993): 51-59, IDRJA.
- WRABER, T., 1971: LEPI ČEVELJC IN MURKI. MOJ MALI SVET 3: 280, LJUBLJANA.

Portal iz peračiškega tufa v Kopačnici

RAJKO PAVLOVEC

Andezitni tuf je v trdno kamnino sprijet vulkanski pepel, ki se je usadal ob bruhanju andezitnih vulkanov. Zelen, ponekod drobn, drugod debeleje zrnat sediment je bil zlasti na Gorenjskem zelo pogosto uporabljen za portale in obrobe oken (oknike?). Kamnolomi so delovali v dolini Peračice pri Brezjah na Gorenjskem. Po tej vasi je dobil kamnoseško ime peračiški tuf ali peračiški kamen (J. Vesel in sod., 1992). C. Avguštin (1987) pravi, da so ta naravni kamen uporabljali že Rimljani, na kar sklepa po nagrobniku v Lescah. Iz prve polovice 16. stoletja so obrobe oken na gradu Kamen, torej je takrat že obratoval kamnolom. Avguštin nadalje navaja podatek, da je pridobivanje peračiškega tufa v 17. stoletju naraščalo. K povečani uporabi tega kamna na Gorenjskem je prispeval rod Kocijančičev, ki so prišli iz Primorske. Na izdelkih iz peračiškega tufa so se začeli pojavljati ornamentalni okraski. Nadalje piše Avguštin, da se je peračiški kamen proti koncu 18. stoletja in v začetku 19. stoletja širil tudi izven Gorenjske, celo na Koroško. V drugi polovici 19. stoletja so obnavljali ali preoblikovali številne hiše in jim dodajali kamnite portale, mnoge, predvsem na Gorenjskem, iz peračiškega kamna.

PORTAL IZ PERAČIŠKEGA TUF
NA DOMAČIJI PODPLEČE ŠT. 11

G. Makarovič (1981) pravi, da je bil površinsko reliefno klesan ali rezljan manjši del kmečkih portalov. Istočasno omenja, da so dajali portali ugodno možnost in povod za kiparsko oblikovanje, kar se je odražalo prav v 19. stoletju. Nekako od sredine tega stoletja so se reliefi pojavljali na mnogih slovenskih portalih.

Andezitni tuf iz Peračice je bil uporabljen tudi v okolici Škofje Loke. A. Ramovš (1973) poroča o njegovi uporabi v Selški dolini, med drugim v Selcah in Železnikih. Posebej omenja portal v Dolenji vasi z letnico 1850.

Portal iz peračiškega tufa v Kopačnici je zanimiv zaradi zelo kvalitetne kamnoseške obdelave pa tudi zato, ker je med najzahodnejšimi, pri katerih je bil uporabljen ta naravni kamen. Portal je na hiši Podpleče št. 11 z domačim imenom Joškovec ali pri Joškovecu, prav ob nekdanji meji med Jugoslavijo in Italijo. Občina Idrija ga je leta 1968 zavarovala kot spomenik stanovanjskega značaja. Lastnik je bil takrat Jožef Jeram.

Joškovecvi so bili majhni, ne posebno bogati kmetje. Zato je nenavadno, da so imeli tak mogočen portal. Med obema vojnoma in nekaj časa po drugi svetovni vojni je bila v hiši gostilna.

Portal v Podplečah omenjata A. Ramovš (1973), ki pravi, da je oni v Dolnji vasi enostavneje obdelan kot v Kopačnici, in G. Makarovič (1981), ki ga celo podrobneje opisuje in dodaja dve sliki (sl. 9 in 15). Portal je datiran z letnico 1866. Makarovič ugotavlja, da so portali s temenskim sklepnikom, kapitelom in nadportalno polico nastajali v 19. stoletju. Kot primer omenja tega v Podplečah in portal na Brezjah pri Črncu iz leta 1848. Vratna odprtina pri portalu v Kopačnici je polkrožno zaključena in omenjeni avtor pravi, da se takšni pojavljajo v kmečkem stavbarstvu v številnih inačicah. Zaključen je z nadportalno polico nad temenskim sklepnikom in kapiteloma. Takšni so nastajali v 18. stoletju in v prvi polovici 19. stoletja. Ta tradicija se najbrž takrat ni povsem končala, kar kaže tudi portal v Kopačnici iz leta 1866.

G. Makarovič (1981) pravi, da zavzemajo med figuralno motiviko pri portalih posebno mesto v polovičnem reliefu upodobljene glave na sklepnikih. Kot primer navaja levjo glavo z vencem v gobcu na portalu pri Joškvcu. Tudi Makarovičeva trditve, da je postalo rastlinsko okrasje na portalih bogatejše in bolj raznoliko v drugi in tretji tretjini 19. stoletja, se ujema z opisovanim portalom.

Hišo v Podplečah št. 11 so prenovili, portal pa je ostal. Visok je 245 cm in širok 150 cm. V glavnem je dobro ohranjen, čeprav perachiški tuf proti atmosferskim vplivom ni vselej najbolj obstojen. Tudi v opisovanem portalu je deloma debeleje in deloma drobneje zrnata kamnina. V nekaterih delih hitreje razpada, v drugih nič ali skoraj nič. Da perachiški tuf ni najbolj obstojen, kaže tudi vhodni prag, ki je iz sivega apnenca s kalcitnimi žilami. Vsekakor se je kamnoseku zdel perachiški kamen za prag pri vhodu pre malo trden. Perachiški naravni kamen je večinoma mogoče dobro oblikovati. Zato ni presenetljivo, da je kamnosek portalu v Kopačnici dal tako bogato okrasje. Na levi strani portala je spodnji, okrog 60 cm visok del stebra popravljen iz betona. Vendar je na njem podoba rozete enaka kot na nasprotni strani, kjer je perachiški tuf še ohranjen. Očitno je bil ta del portala najbolj uničen.

Na spodnjem delu pilastrov slonita stebra iz perachiškega tufa. Na njih je kamnosek izklesal rastlinsko okrasje. Morda je v enem delu skušal posnemati želod, vendar samo po obliki. Tudi po mnenju botanikov so na portalu vsi reliefni rastlinski okraski stilizirani in ne predstavljajo določenih rastlinskih vrst. Steber je zaključen z volutama, povezanimi z raznimi okraski.

Na stebrih slonita dva večja kosa perachiškega tufa. Spodaj sta polkrožno oblikovana, zgoraj ravna in na njih je nadportalna polica. Levi in desni polkrožno oblikovani del imata bogato reliefno okrasje, zopet iz stiliziranege rastlinja. Zgoraj je letnica, leto 18 in desno 66, torej 1866. Med oba kosa je zagozden sklepnik. Na njem je okrog levje glave gosta, valovita griva.

Levov pogled je skoraj divji. V gobcu drži venec, sredi katerega sta črki JS. V dokumentaciji iz leta 1980 takratnega Zavoda za spomeniško varstvo Gorica je navedeno, da sta začetnici imena Jože Sturm.

Sklepnik se je nekoliko posedel, tako da je med njim in zgornjo polico špranja. Morda je nastala zaradi pogrezanja terena ali ob potresu. Če primerjamo sliko pri G. Makaroviču (1981), je bila ta špranja takrat nekoliko manjša, kar bi kazalo predvsem na pogrezanje. Počena je tudi polica, ki je širša od ostalega dela portala. Sestavljena je iz prečnih elementov, od katerih je eden polkrožno zaključen, ostali imajo ostre robove. Spodnji del police je okrašen z ornamentami, ki jih vidimo tudi v najbogatejšem in najbolj izstopajočem delu nad sklepnikom.

Portal pri hiši Podpleče št. 11 pri Joškovcu je eden boljših in kvalitetnih izdelkov iz peračiškega tufa pa še sorazmerno daleč od kamnolomov tega kamna. Zato vsekakor zasluži pozornost. Morda bomo kdaj uspeli ugotoviti, zakaj je ta hiša dobila tak lep portal.

- LITERATURA AVGUŠTIN, C. 1987: PERAČIŠKI ZELEN KAMEN V GORENJSKI ARHITEKTURI. GEOLOŠKI ZBORNIK, 8, 93–103, LJUBLJANA.
- MAKAROVIČ, G. 1981: SLOVENSKA LJUDSKA UMETNOST. LJUBLJANA.
- RAMOVŠ, A. 1973: PERAČIŠKI TUF – OKRASNI KAMEN TUDI V SELŠKI DOLINI. LOŠKI RAZGLEDI, 20, 125–127, ŠKOFJA LOKA.
- VESEL, J., STRMOLE, D., SENEGAČNIK, A., PAVŠIČ, J. & PAVLOVEC, R. 1992: NARAVNI KAMEN. KAMNARSKO GEOLOŠKI LEKSIKON. GEOLOŠKI ZAVOD LJUBLJANA, ZDRUŽENJE SLOVENSKE KAMNARSKO INDUSTRIJE, ODSEK ZA GEOLOGIJO UNIVERZE V LJUBLJANI, 1–101, LJUBLJANA.

Narcise na Škofju

VINKO PETERNELJ

Razkrivam Vam veliko željo, ki že 30 let tli v meni in me vodi k zasajanju narcis na Škofju nad Cerknim. Do sedaj mi je uspelo posaditi okrog 800 čebulic narcis in nekaj čebulic tulipanov. Zasajal sem na širšem pobočju hriba od Vrh Ulc v smeri kolovoza, ki vodi po senožetih proti Ravnam in Plaznici.

Vsako spomlad sem občudoval delo in uspeh preteklih let in upam, da jih bo vsako leto več. Ker sedaj zaradi bolezni tega ne morem delati sam, upam, da se mi bo kdo pridružil in nadaljeval začeto delo tako, da bo na Škofju vsako leto več teh lepih cvetlic. Obiskovalci Škofja naj jih samo gledajo in občudujejo, ne pa trgajo in odnašajo. Mislim, da so Škofje idealen kraj za popestritev flore, tako da bodo izleti in sprehodi po naravi – od koder so zelo lepi razgledi na cerkljanske vasi – še bolj prijetni. Kraj ima tudi idealno nadmorsko višino in zato zelo prijetno podnebje. V okolici Cerknega je tudi že uveljavljeno smučišče, kar vse daje pogoje, da se to širše območje razvije v prijeten, turistično zanimiv kraj. Tudi Lajše so zanimive za razrast cvetja, saj je kraj prijeten za sprehod in razgled po cerkljanski okolici. Z narcisami pa bi ga še bolj obogatili.

Želel bi, da bi vse te lepe cvetice cvetele za vse, ki so žrtvovali svoja življenja v II. svetovni vojni v spomin in zahvalo za njihovo največjo žrtev. Tako bi se jih spomnili in se jim zahvalili vsako spomlad posebej.

JOŽE BAVCON

Narcise da in ne?

Vsako pomlad rad občudujem različne vrste čebulnic, tudi narcise, tako na svojem vrtu, še raje pa v Botaničnem vrtu, kjer jih je večje število. Tudi na Golici so narcise enkratne, njihova snežna belina te res prevzame. Narcise torej da, tam, kjer so naravno rastoče in tudi v vrtovih ob hišah, saj je to ena izmed rastlinskih vrst, ki jo je človek prav zaradi svoje lepote umetno selekcioniral, da je do danes iz okoli 50 naravnih vrst nastalo že na tisoče različnih kultivarjev, pa še vedno nastajajo novi. Zakaj torej narcise ne?

Škofje, Lajše in tudi naši drugi hribi so bili nekoč večinoma porasli z gozdom. Ko je človek skrčil gozd, so nastale travniške površine, ki tudi niso naravne, vendar so produkt človekovega dela skozi stoletja. Pa vendar se je ravno na teh travnikih razvilo rastlinstvo, ki je bilo zaradi posebnega načina gospodarjenja s senožetmi (enkratna košnja konec junija ali julija ali višje celo proti koncu julija) zelo sonaravno. Tudi paša je na slabših površinah pomenila razvitje nekoliko drugačne rastlinske odeje. Ni bilo intenzivnega gnojenja, saj je bil gnoj potreben za njive, ki so zaradi zelo raznolikega gospodarjenja pomenila izredno pestrost pokrajine. Imeli smo različne vrste žit, krompir, lan, ajdo in še druge kulture. Samo pšenica je bila različnih sort, ki so nastale več ali manj z domačim izborom. Namesto da bi to vzpodbujali in nagrajevali, smo delali vse v obratni smeri, vnašali smo tuje sorte, domače pa vedno bolj zanemarjali; res so bile tuje morda produktivnejše, vendar le z velikim vložkom energije (gnojil in škropiv). Lastno, stoletja pridobljeno znanje in sorte pa smo pustili propadu, ker nismo ali pa nismo hoteli ceniti s trdom pridobljenega bogastva. Danes se zaradi opuščanja rabe njiv, ki je skoraj ni več, intenzivnega gnojenja travnikov, zgodnje košnje ali zaraščanja vse to že izgublja. Če bi bili ohranili stare sorte, ki jih ni bilo potrebno intenzivno gnojiti in škropiti, bi danes nazaj k naravi prebujajoči Evropi imeli res kaj ponuditi, in to ne za poceni denar, kot nas silijo sedaj s sedanjimi sortami, ki ob intenzivni obdelavi bistveno bolje in z več pridelka uspevajo na ekonomsko donosnejših površinah v Evropi.

Mnogi tujci pa še vedno z zavidanjem občudujejo naše prelepe pisane, negnojene travnike, na katerih je rastlinska pestrost veliko večja. Če se vozimo po Evropi, bomo razen alpskih dežel zaman iskali barvitost travnikov, če jih pojmujejo v najširšem smislu (od ledin, senožeti, gmajn in še kaj). Prav zaradi tega so morda angleški in nizozemski vrtovi tako

pisani, barviti in lepi, ker so naravo že povsem uničili. Zaman boste tukaj iskali pisano cvetoč travnik, videli pa boste vse enako monotone intenzivno obdelane zelene površine. Zatorej ohranimo te prelepe površine, pokažimo jih tudi tujcem. Ne potrebujejo dodatkov, skozi stoletja so se izoblikovale v prečudovite naravne vrtove.

Tujci ne bodo k nam prihajali gledati narcis in ne tulipanov, ker imajo tega že sami dovolj, vsak vrt je spomladi z njimi zasajen, prišli bodo na Golico, kjer narcise naravno rastejo in so res čudovite, ko v maju s svojo belino obarvajo ogromne površine. Škofje, Lajše in drugi naši hribi pa imajo druge rastline, ki niso nič manj vredne in lepe od njih. To naj občudujejo tuji turisti, povejmo jim to, zavedajmo se, da je to naše bogastvo, poizkušajmo vzpodbujati nekdanji način gospodarjenja, da bomo tudi z njivami ohranjali nekdanjo barvitost naše pokrajine, da bomo znali ohraniti stare, visokodebelne jabolane in hruške, češnje in še drugo sadje, po katerem je nekdanj Cerkljanska slovela. Da bomo svisli (senike) in kozolce ohranili v čimbolj prvotnem stanju, da bomo pokosili tudi višje ležeče senožeti ali popasli gmajne. Da ne bodo »plastični kozolci« spremenili podobo naše krajine in ji zaradi prezgodnje košnje z leti pobrali njeno barvitost. Za to si vsi skupaj prizadevajmo, cenimo tisto, kar imamo, bodimo na to ponosni, in ne kot hlapci, ki svojega ne znajo ceniti in vidijo samo tisto, kar imajo njihovi gospodarji.

Ne nazadnje pa nas za ohranitev naravne raznovrstnosti obvezujejo tudi konvencije. Konvencija o biološki raznovrstnosti, ki jo je podpisala tudi Slovenija, med drugim celo prepoveduje vnos tujih vrst v naravo. Torej tudi na Škofje!

Zato narcise da, vendar v vrtove, ob hiše. In narcise ne (različni kultivarji ali tuje vrste) na naše travnike, ki so lepi tudi brez njih, ponekod že ob času, v katerem cveto narcise, drugje morda pozneje, pa zato toliko bolj pisani – rožnati. Naši predniki so to rožnatost znali ceniti in so celo mesecu juniju dali ime rožnik.

TOMAŽ PAVŠIČ

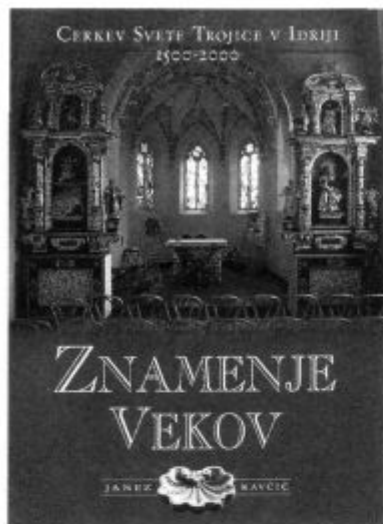
Knjiga o najstarejši idrijski cerkvi

Pomembne okrogle obletnice ponavadi spodbudijo kake lepe podvige, največkrat kulturne narave, ki predmet ali osebo jubileja povzdignejo do prave veljave in ju ovrednotijo po merilih časa in na podlagi novih spoznanj. Arhitekturni in umetniški spomenik našega najstarejšega rudarskega mesta – cerkev Svete Trojice – ki je prestal burno zgodovino rasti, spreminjanja, tudi preživetvene tveganosti in nevarnosti, ter se v obdobju dekana Medveščka povzdignil v privlačno, očiščeno in pomlajeno svetišče, z znova najdenim tudi poznogotskim in ne le baročnim prikupnim obrazom, je za svoj poltisočletni jubilej dobil ob spominski cerkveni proslavi s slovesno mašo tudi primerno, vsebinsko polno in razkošno knjigo, ki je lahko Idrižčanom vsekakor v ponos. To je knjiga z naslovom ZNAMENJE VEKOV spod peresa Janeza Kavčiča.

Komaj deset let po »rojstvu« Idrije, se ob »živosrebrnem studencu« pojavi prva skromna kapela Sv. Duh za tamkajšnje rudarje in prve prebivalce, kot dejavna bogoslužna postojanka oglejske Cerkve, podrejena župniji v Spodnji Idriji. Prof. Janez Kavčič se je več let celostno poglobljal v njeno zgodovino in pravočasno prišel med rojake z zamisljivo, da naj bi za njen 500-letni jubilej idrijski ljudje dobili v roke posebno knjigo, monografijo o cerkvi Svete Trojice. Našel se je tudi založnik: domača Založba Bogataj je tvegala načrt, ki je zahteval mnogo strokovnosti in zaradi značaja dela – veliko število skrbno posnetih fotografij – tudi občutno več denarja, kot ga zahteva natis navadne bralne knjige. Izid knjige o božiču v letu velikega krščanskega jubileja (2000) je lepo presenetil. Kavčičev navdih in njegova umetnostnozgodovinska raziskava sta ob sodelovanju dveh sposobnih in ustvarjalnih fotografov, kot sta mojster fotografije Bogdan Kladnik in idrijski slikar ter grafik Nande Rupnik, dobila kar najboljši izraz ter svojo izpolnitev v prikupni barvni fotomonografiji, ki nam že z naslovnico v idrijsko značilni cinobrovi temnordeči barvi odpira vrata naravnost v prezbiterij.

Pisatelj je knjigo smiselno razdelil na poglavja kot so *Svetišče ob živosrebrnem studencu*, *Sveta Trojica skozi čas*, *Prenova cerkve v letih 1981–1984*, *Gotska okna nekoč in danes*, *Dekoratívne poslikave*, *Zlata oltarja iz 17. stoletja*, *Sveta Trojica krona Marijo*, *Lepota in pripoved vitraž*, *Simbolika v prezbiteriju*. Skozi vso knjigo je razporejenih 65 fotografij, od tega so 3 barvne dvostranske, 2 barvni celostranski, 3 barvne skoraj celostranske, 1 črno-bela skoraj celostranska in še 35 drugih barvnih in 21 črno-belih fotografij. Fotografije ali risbe so prispevali še akademski slikar Rafko Terpin, Karel Treven (pokojni) in Jože Rupnik.

Poleg prelepih podob, ki jih barvne fotografije ponujajo očesu, da jih človek skuša ujeti za dalj časa in si jih vtisniti v spomin z željo, tudi zares čimprej vstopiti v to cerkev, pa bralca prvenstveno nagovarjajo klene

JANEZ KAVČIČ: ZNAMENJE VEKOV.
ZALOŽBA BOGATAJ, IDRJA 2000, 80 STR.,
30,5 X 21,5 CM, TISK GRAFIKA SOČA

besede pripovedovalca zanimive in burne zgodbe o cerkvi, ki je nastala ob izviru vsega, kar je bila in je Idrija. Janez Kavčič spretno in živo poveže preteklo življenje idrijske Svete Trojice z vsem, kar je označevalo žitje in bitje idrijskih knapov in drugih meščanov skozi stoletja vojsk, pomanjkanja, bolezni in potresov. Tako zvemo marsikaj o rudarskih nesrečah, o odnosih med takrat novodobno rudarsko Idrijo in starejšo Faro (Ydria Teutonica – Ydria Sclabonica), o protestantih, vizitacijah, dobrotnikih Svete Trojice, o znanih zaslužnih duhovnikih – škofu domačinu Wolfu, kaplanu Onušiču, dekanih Arku, Filipiču, Medveščku ...

Glavna vsebina je razumljivo namenjena številnim gradbenim in notranjim prenovam in predvsem današnji umetnostni predstavitvi te cerkve, ki nima le svojega prvinskega bogoslužnega namena in pomena, temveč velja tudi, če se izrazimo v sodobnem jeziku, kot nekakšna poslastica v idrijski kulturnozgodovinski in turistični ponudbi. Pisec spomni tudi na malo manj znano legendo o idrijski sveti Barbari, ki je bila upodobljena na Langusovi sliki v nekdanji župni cerkvi in jo je leposlovno izoblikoval France Bevk. Ob žalostni usodi cerkve sv. Barbare na koncu Kavčič zapiše: *»Duhovne vrednote pa preživijo človeške čase.«*

Natančna in strokovna predstavitev oltarjev, slik, stavbnih stilnih prvin, barvnih oken in njihovih vsebinskih in simboličnih značilnosti, opreme in raznih podrobnosti, priča o avtorjevem širokem poznavanju stvari in o njegovem ljubečem in hkrati resnem pristopu; to nedvomno izraža tudi domačijski in rudarski habitus, ki avtorju ni tuj, saj je rudarski sin, sicer pa skoraj vse življenje predan zgodovinski znanosti in profesorskemu poklicu. Knjiga nam med drugim sporoča, kdo so bili tisti, ki so skozi čase najbolj skrbeli za ohranitev in lepšanje idrijske Svete Trojice. Ob zadnji temeljiti prenovi in korenitem restavriranju v letih 1981-84 naj še tu omenimo arhitekta Franceta Kvaternika, akad. slikarja Lojzeta Čemažarja, umetnostnega zgodovinarja dr. Emilijana Cevca in takratnega dekana Stanka Medveščka. Ko opisuje simbolično opremo vsake cerkve – večno luč, ki je tu drugačna kot v drugih cerkvah, tu namreč sveti rudarska svetilka, pristna idrijska karbidovka, Janez takole zaključí svojo knjigo: *»Žuljave knapovske roke so s pomočjo njihove borne svetlobe skrbele za kruh in občutek varnosti svojih najdražjih. Karbidovka v Sveti Trojici je luč duha in človečnosti. Svetloba pa je bila in ostaja ena sama.«*

Seveda bi ob skrbnem iskanju v knjigi morda le našli kako malenkost, ki bi jo ustvarjalcem knjige lahko oponesli, a gotovo nobene ni take, ki bi bodla v oči ali kvarila odlični vtis, ki ga bralec zadobi ob branju lepega in mnogopovednega besedila ter ob občudovanju slik. Ob Arkovi *Zgodovini Idrije* pred sedemdesetih let in ob *Idrijskih obzorjih*, ki so izšla ob petstoletnici rudnika in mesta, je *Znamenje vekov* daleč najbolj reprezentativna idrijska knjiga, tudi kot tiskarski dosežek. Njena uporabnost tudi za strokovne in turistične namene je povečana z izvlečkom vsebine in s pojasnitvami k fotografijam v treh tujih jezikih. Izkazali so se tudi drugi sodelavci, brez katerih knjiga ne more iziti (oblikovalka Sonja Bizjak, lektorka Ksenija Šabec in še kdo).

JANEZ KAVČIČ

Domovi in barve

Likovna razstava akademskega slikarja RAFAELA TERPINA v Galeriji Idrija od 28. septembra do 15. oktobra 2000. Mestni muzej Idrija.

Jesen 2000. Galerija Idrija spet gosti zvestega prijatelja Rafka Terpina. Med starinskimi tesanimi tramovi 230-letne rudniške žitne kašče se vedro spogledujejo panoramske razsežnosti idrijsko-cerkljanske krajine, rovtarska domovanja in stavbna dediščina rudarskega mesta. Domovi, knapovski in kmečki, spoznani in doživeti skozi slikarsko misel in čustvo, se prijazno razkazujejo v svetlobi, toploti, moči in čistosti barvne palete. Spominjajo na partituro melodije, ki boža dušo v časih preteklosti in sedanjosti. Slikar pravi, da je »barva občutek bivanja in da se nujno ustavimo pri njej, kadar začnemo razmišljati o lepoti.« Ideja lepega pa ne priznava časovnih in prostorskih meja. Njeno obzorje se, po besedah Prešerna, razprostira »koder se nebo razpenja.«

Dom. Kako kratka, a tako klena, žlahtna in pomenljiva beseda. Ob njej pomislimo na domače ljudi, na rudarske hiše in hribovske domačije, na domačnost bivanjskega okolja in na tiste vezi z domovino, ki so vtakane v našo identiteto. Vsi iščemo tudi v sebi svoj »dom mojega doma«, kot bi dejal pisatelj Jože Felc. Vsak raziskovalec in ustvarjalec je srečen, ko gostom odpira duri v hram svojih resnic, dvomov in slutenj. Terpinovo kompozicijsko sredstvo in ključ v njegov duhovni dom so poleg barv tudi »smeri, ki skušajo tekoče vezati videno z namišljenim, resnico s slutnjo, dan z nočjo; so človeški duh – privezan k zemlji in zapeljan v nebo.«

Prelomno leto 2000. Idriji pripadajo imenitni jubileji: 500-letnica Antonijevega rova, 500-letnica cerkve sv. Trojice, 200-letnica Jožefa Blasnika, 180-letnica Jurija Tavčarja, 150-letnica Ivanke Ferjančič, 110-letnica Stanka Bloudka in celo misel na 450-letnico Jakoba Petelina-Gallusa. Znamenitim obletnicam in osebam želi razstava izkazati »nekaj dolžne spoštljivosti.« Pa ne le njim, temveč tudi Jožefu Mraku, Henriku Freyerju, Antonu Alojziju Wolfu ter vsem bolj ali manj zaslužnim Idrijčanom in njihovim »belim lesenjačam.« Naštetim rojakom in stoterim družinam naših prednikov so bile slikovite hiše iz kamna, lesa in apna »ljubi dom ali nad vse dragi rojstni kraj«, poudarja avtor.

Na Terpinovih platnih so deležne največ pozornosti naslednje idrijske historične vedute: prostor današnjega Mestnega trga (Petelinova hiša, sv. Barbara, hiša Jurija Tavčarja), okoliš sv. Trojice (cerkev, Likar – prvi farovž), Riže (Liker, Jež, Kukl, Pivk, Marija Pomagaj – Vogelnikova hiša), Gasa (Makavič, stari Dežela, Freyerjeva hiša, Kertel, Oswald, Jurman, Didič, Lojk, Zelinc – v 18. stol. Terpin), stavbe ob Nikovi (stara zadruga, Pirh,

Saurin, Grilc-Šraj, bašerija, Kuttler, pri Kroni, Šelštev, Švica, na Tomu – prva trgovina s čipkami), Skrica (hiša Ivanke Ferjančič), Kurji vrh (Mrakova in Wolfova hiša), Prejnuta (Božič), Podgore (Firbar, Balanton, Kogovšek, Geriga, na Skalci, Jakčeva hiša – Krapš), Grapa (Ferjančič, Lipužič), Pront (Hladnik, Likar), Na luži (Kos – dedova hiša), Vojskarska cesta (Čar, Kregalč), vedute pod gradom in še nekatere. Vabljev je tudi pogled na starožitno vaško jedro Spodnje Idrije, ki mu daje akcent dominantna vertikala farne cerkve pri Mariji na Skalci.

Vse upodobitve ohranjajo pristna imena izvornih motivov in izhajajo in avtentičnih dokumentarnih predlog. Slikar odlično pozna značilne predele nekdanje Idrije, tipične soseske, zgodovino in usode posameznih hiš, njihove preobrazbe, posebnosti in detajle. Pozoren je na konstrukcije in členitev stavb od temeljev do streh in ajkerlov. Osredotoča se – bolj kot v prejšnjih letih – na posamezne izbrane hiše, kot bi želel z njimi vzpostaviti intimnejši dialog. Vendar jih ne izolira iz danega prostora, temveč jih s ploskvami in črtami trdno vpenja v pokrajino. Istočasno se ne odreka slikarski svobodi, ki mu omogoča sprostitev likovne kreativnosti. Motive po svoje predeluje, jih sooča s fantazijo, stopnjuje z živimi barvami in podaja v senzibilni lestvici tonskih razpoloženj.

Krajina pomeni Terpinu slej ko prej primarni slikarski dom, pa tudi »dom mojih prednikov«, kot pove knjiga o kmečki hiši na Cerkljanskem. V krajini je moč najti neizčrpne variacije kolorizma, odkrivati presenetljiva sprenevedanja barv in doživljati svetlobe in luči, sence in teme. Narava je pač večno prizorišče harmonij in kontrastov, idilike in tesnobe, spokojnosti in napetosti. Kultivirana krajina, oplemenitena z naselbinsko dediščino, pa je tudi priča stoletnih radostnih in trpkih človeških zgodb.

V slikarjevi beri letnika 2000 so zastopana sledeča »rovtarska« območja: Vojsko (pri Planincu, v Bendiji, pri Smodinu), Gorenja Trebuša (pri Kumru, v Gačniku, pri Krtu, pri Severju, v Rupi – Razazija), Šebreljski Vrh (na Stanu, pri Lokvarju), Gore (vrh Konjakov, na Krogu, pri Tončki, v Snežet), Idrijske Krnice (pod Stržnico, v Pustoti), ter nekaj posameznih panoram ali domačij (Ponikve, Goropeke, Zakojska grapa, Dole, Medvedje Brdo, Stopnik – Lipnik, Kanji Dol, Lebanovše). Prijetno tematsko osvežitev vnašajo trije motivi s Cerknškega jezera.

Za razliko od idrijskih mestnih vedut je v krajinah več elementarnih prirodnih danosti, ki v določeni meri omejujejo slikarjevo svobodo. Izrazna sredstva je treba podrediti občutjem, ki jim botrujejo konfiguracije površja, vegetacija, letni časi, različne dnevne svetlobe, atmosferska dogajanja in še marsikaj. Nekaj primerov: v Gorenji Trebuši vlada gluho in mrzlo zimsko razpoloženje, na Gorah čutimo jesen, Ponikve se veselo razgledujejo na Čepovanski Dol, na Krnicah ugaša kasno popoldne z zadnjo svetlobno kuliso, Kanji Dol pod Javornikom še ogreva prijazna svetloba jesenske miline, Smodin na Vojskem se razodeva kot skladno urejen kotiček,

v Pustoti na Krnicah se odpira hvaležen pogled do Krna, na Stanu pa se srečujejo kontrastne svetlobe.

Domovi in barve Terpinovih podob spodbujajo gledalca, naj jih vrednoti z estetskimi in vsebinskimi merili.

S formalnega vidika zaslužijo pozornost domišljene kompozicije ploskev, črt in smeri, ki se sproščajo v splete lahkotnih slikarskih zamahov. Barvitost je tisti univerzum, ki vabi k nenehnim raziskavam in odkritjem. O barvah je slikar povedal: »Barva je svetlobna snov brez pravega doma, dokaj svobodno lahko prehaja iz enega sveta v drugega... Ko vse drugo črtamo iz svojega vsakdana, nam zmeraj ostane barva. Ostala bo tudi naprej jedrce in sladkost našega zavedanja in bivanja. Okrog nje in zaradi nje se spletajo tudi slikarjeve zgodbe.« Psiholog dr. Anton Trstenjak je zapisal: »Naše življenje se tako rekoč koplje v morju svetlobe in barv... Ves vidni svet se človeku prikazuje le po svetlobi in barvi.«

Vsebinske poante obsežnega in sistematičnega slikarjevega dela zadevajo žgočo problematiko varovanja naše naravne in kulturne dediščine. Premnogi domovi umirajo, kultivirana krajina marsikje izginja, z njo vred pa tudi avtentično kmečko stavbarstvo. V Idriji, ki so jo deformirale »kon-tejnerske« gradnje javnih in zasebnih stavb, se na originalnost in pestrost oblik in izvedb »rudarskih hiš« ohranja komaj kaj več kot vzorčni spomin. Prav v tej luči nas slikarstvo Rafka Terpina nagovarja k dvigu kulturne zavesti.

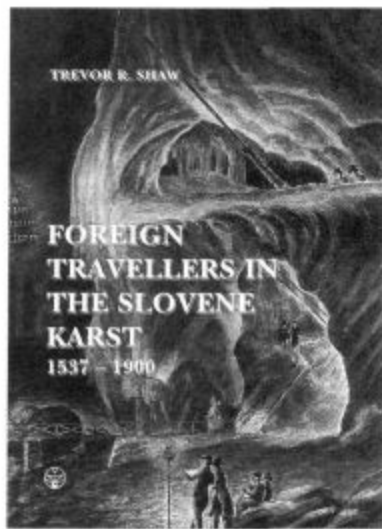
ANDREJ KRANJC

Obiskovalci Postojnske jame, Cerkniškega jezera in Idrije

Knjiga Tuji popotniki po slovenskem krasu 1537–1900 je plod avtorjevih raziskav ali bolje nadaljevanja njegovih raziskav o tujih popotnikih po Sloveniji. Rad bi opozoril, da je že 1999 T. R. Shaw objavil v Acta carsologica (28/1) obsežen (70 str.) prispevek o zgodovini raziskav in trgovanja z močerili. V tej knjigi o tujih popotnikih je avtor zbral in preučil dokumente (objavljene in neobjavljene, vključno osebna pisma, npr. edinburškega vojvode kraljici Viktoriji) o 93 popotovanjih v letih 1537–1900 po današnji Sloveniji. Ti popotniki so prišli iz Velike Britanije, ZDA, Nemčije, Francije in Italije ter po eden iz Češke, Hrvaške, Madžarske, Romunije, Švedske, Rusije in z Dunaja.

Vsebina knjige je razdeljena na tri dele. Prvi obravnava načine in možnosti potovanja po slovenskih deželah v obravnavanem času (16.–19. stoletje), predvsem po zapisih in vtisih omenjenih popotnikov. Zato gre pogosto za osebne, subjektivne poglede in vtise, kar po eni strani ne daje objektivne

TREVOR R. SHAW: FOREIGN TRAVELLERS
IN THE SLOVENE KARST 1537–1900.
ZALOŽBA ZRC, 244 STR.,
LJUBLJANA 2000

slike (npr. pritožba, da v gostilnah ne znajo drugih jezikov kot »le« slovensko, italijansko in nemško), po drugi pa je to še bolj zanimivo, saj dobesedno kaže, kaj so si tuje mislili o naših prednikih in naši deželi. Večina popotnikov je v tej ali oni smeri potovala predvsem med Dunajem in Trstom, tako da je moral tisti, ki je hotel obiskati Idrijo, zaviti precej vstran in se v njej ni mogel ustaviti mimogrede. Da je bila Idrija precej »v kotu«, dokazuje izkušnja J. G. Keysslerja, ki je 1730 želel iz Planine v Idrijo in je šele na Vrhniki izvedel, da bi moral zaviti z glavne ceste že v Logatcu.

Drugo poglavje govori o zanimivostih oziroma naravnih kraških znamenitostih, ki so jih ti popotniki obiskovali, opisovali ali omenjali v svojih zapiskih. Največ jih je seveda obiskalo Postojnsko jamo (55), Cerknško jezero (16), na tretjem mestu pa je bila Idrija oziroma idrijski rudnik. Ker je knjiga namenjena krasu, seveda ne govori podrobneje o obiskih Idrije, ampak so omenjeni le nekateri, bolj slučajni oziroma če je bil tak obisk v neposredni zvezi z obiskom krasa.

Najobsežnejše (170 str.) je tretje poglavje, ki obravnava posameznega popotnika in njegov obisk, njegove zapiske, objave, ipd. Najstarejši opis je Leonbergerjeva pesem o Cerknškem jezeru, objavljena 1537 (tudi to letnico je odkril T. R. Shaw), čeprav ni jasno, ali je njen avtor res kdaj obiskal Cerknško jezero ali ne. Med ostalimi popotniki je več takih, ki jih običajno povezujemo s krasom in kraškimi jamami, kot sta npr. Fortis (1777) in Virè (1900). Nekateri so taki, za katere vemo, da so opisovali naše dežele, vendar jih običajno s krasom ne povezujemo (Brown 1669, Cassas 1782). Večina med popotniki pa nam je bolj ali manj neznana oziroma ne vemo, da so obiskali Slovenijo in še posebej naš kras. Med temi je nekaj zelo znanih imen iz drugih krogov (Marmont, Davy, Babbage, Neruda, Cook, Freud), večina pa je, vsaj za povprečnega bralca, popolnoma neznanih. Med tistimi, ki so obiskali tudi Idrijo (prvi je omenjen E. Brown 1669, zadnji pa G. A. Henty 1866), je bilo največ strokovnjakov, kot je že omenjeni Brown, ki se je zanimal predvsem za rudarstvo. Drugi so bili mineralogi in geologi (J. J. Ferber 1771, R. I. Murchison 1829, W. J. Hamilton in H. E. Strickland 1835), rudarski inženirji (B. F. J. Hermann 1780), »učenjaki« (J. G. Keyssler 1730, C. G. Küttner 1799), pa tudi arhitekti (K. F. Schinkel 1803), vojni dopisniki (G. A. Henty) in tudi čisto »navadi« popotniki (E. Spencer 1836, J. H. Allan 1841). R. I. Murchison si samega rudnika ni mogel ogledati, ker je prepozno dobil dovoljenje za ogled. W. J. Hamilton in H. E. Strickland pa sta jo primahala iz Postojne v Idrijo kar peš.

Že ta kratek pregled dokazuje, da knjiga prinaša veliko novosti. Ne samo, da so v njej novi podatki, resnična in morda največja vrednost so ponatisi (deloma kot faksimile) originalnih dokumentov in njihovi prevodi v angleščino, saj so originali večinoma težko dostopni in večinoma, vsaj za nas, težko berljivi in razumljivi. Takih originalov je dobrih 60 strani, to je približno četrtnina cele knjige. Nekaj jih ima morda le dokumentarno vrednost,

nekaj pa je pravih odkritij. Naj omenim le kapitana R. F. Burtona, znanega raziskovalca Afrike, ki je 1873 zaplaval v podzemeljsko Pivko v Veliki dvorani Postojnske jame, da bi videl, kje se ta zopet pojavi.

Na koncu sta dva dodatka: »slovarček«, ki navaja za imena, ki so jih popotniki zapisali (slovenska so včasih zelo težko razpoznavna), današnja slovenska imena. Vemo, da je včasih kar nekaj težav s starejšimi slovenskimi imeni in zato ne preseneča, da jih je imel tudi avtor. Naj za primer omenim samo vprašanje Jame ali »Pred«-jame, imena za Jamo pri Predjami, kjer tudi mi pogosto mešamo ime jame in vasi. Drugi dodatek razlaga merske enote, ki so jih uporabljali popotniki v svojih zapiskih in objavah: samo milj je kar sedem različnih! Prav na koncu je še podroben indeks, ki močno olajša iskanje določene osebe ali predmeta.

Delo je tudi bogato ilustrirano. Vsega skupaj vključuje 145 ilustracij (od tega 12 barvnih), med njimi je 47 portretov popotnikov in 36 njihovih podpisov (največ iz vpisnih knjig turističnih jam). Vmes pa so tudi načrti, diagrami, tabele in faksimile starih dokumentov.

Boljše, ko je kako delo, več bi radi od njega. Škoda se mi zdi, da avtor ni raziskal znamenitih znanstvenikov in popotnikov, ki so pisali o našem krasu, a ne vemo, če so ga kdaj obiskali, kot npr. Imperato (1599), Wernher (1551) ali Kircher (1665). Težave s slovenskimi imeni sem že omenil. Najbrž je v jeziku tudi vzrok, da je avtor upošteval manj slovenske literature, kot bi pričakovali, kot je npr. Šumradov prispevek o E. Brownu. Kot edina pomanjkljivost knjige se mi zdi to, da ni prave bibliografije oziroma seznama literature. Ta je sicer citirana v obliki opomb (skupaj jih je kar 422), ampak iz njih izluščiti koliko in katero literaturo je avtor uporabil, bi bila že prava raziskava. Na koncu knjige je razmeroma dolg (6 str.) povzetek v slovenščini. Vsakogar, ki se vsaj malo spozna na kras, neprijetno preseneti, da v Sloveniji, deželi klasičnega krasa, zibelki krasoslovja, itd., prevajalec ne ve, če navedem le en primer, da »stožčasti depresiji (dolini)« pravimo preprosto vrtača.

Za konec naj ponovim, da knjiga T. R. Shawa prinaša veliko novih dejstev, zbranih z znanstveno natančnostjo, obenem pa je pisana tako, da je tudi zanimiva in prijetna za branje. Strokovne knjige, ki bi jih lahko priporočali kot prijetno branje, so resnično redke. In ta je taka.

JANEZ KAVČIČ

Ideja in znak

In ideja je znak postala. S pričujočo parafrazo temeljnega biblijskega aksioma bi lahko opredelili formalno in vsebinsko podstat logotipov, ki jih že poldrugo desetletje oblikuje arhitektka Heda Petrič. Nagnjenje in smisel

za tovrstno ustvarjalnost je začela dokazovati kot absolventka arhitekture v Ljubljani, ko je v letih 1984–1985 delala kot asistentka pri Ranku Novaku v samostojnem grafičnem Studiu Znak. Omenjeno pomembno pionirsko obdobje je obetavno sklenila leta 1986 z diplomo iz grafike pri prof. Janezu Koželju. V diplomski nalogi, ki je bila predstavljena širši javnosti v Galeriji Idrija, je zasnovala svoje videnje »Celostne podobe mesta Idrije.« Domiselno je komponirala stilizacijo črk z asociacijami na kotlino, tektonski prelom, rudniške naprave, podzemni labirint in univerzalnost čipke.

Avtorica je doslej izdelovala logotipe za zelo raznoliko združbo interesentov. Med njimi najdemo zasebnike, podjetja, trgovine, gostinske obrate, butike, ateljeje, kulturne ustanove, šole in druge akterje javnega življenja. Pri vsakem znaku, ki se je porajal v soočanju z estetsko in sporočilno perfekcijo, je moč ugotavljati vsaj tri realizirane cilje: zadovoljitev avtoričinih kreativnih ambicij, osvojitve znaka s strani naročnika in zasidranje specifične znaka v zavesti širše publike.

Znaki so nastajali dokaj različno. Včasih so se presnavljali in kristalizirali več mesecev, drugič pa so bili domišljeni zelo hitro. Vedno znova se je potrjevala izkušnja, da igra pri kreiranju znakov relevantno vlogo več dejavnikov. Avantura se ponavadi začne s spočetjem zamisli, ki jo je potrebno oblikovati. Pri tem so važne dimenzije, volumen, barve in celostna fizična podoba končnega izdelka kot grafično-vizualnega sporočila. Pot od ideje do realizacije logotipa zaznamuje šarm izziva, ko je potrebno iz nič narediti zgodbo. Zmeraj pa je najmikavneje doseči nek »podton« vidnega.

hedaidejainznak.ars

ALDOKUMAR				IERCI	
				MARTINI	

mestna galerija idrija od trindvajsetega novembra ob osemnajsti uri do sedmega decembra 2000.

RAZSTAVA LOGOTIPOV ARHITEKTE
HEDE PETRIČ V GALERIJ IDRJA
OD 23. NOVEMBRA DO 7. DECEMBRA 2000.
MESTNI MUZEJ IDRJA

Ogrodje večine znakov temelji na preudarnem izboru tipografije, saj so tipi črk lahko že sami po sebi nosilci vsebinskega namiga in naboja. Črke omogočajo doseganje vtisa dinamike ali statike, homogenosti ali kontrastov, rustike ali elegance. S črkami se avtorica približa skulpturi, mozaiku, vinjeti, geometrijskim likom in telesom, ornamentiki, preciznosti miniaturnosti ter monumentalnosti klasike in izzivom abstrakcije. Tipografija je lahko enovita ali heterogena, strogo definirana ali optično iluzionarna, povzeta iz katalogov in ustrezno transformirana, včasih pa je tudi rezultat eksperimentov, iskrivih intervencij in računalniških obdelav. Zdi se, da so s sorodno magično izraznostjo simbolov najbolj primerljivi tisti logotipi, pri katerih pride do sinteze med tipografskim skeletom ter realistično razpoznavnimi in obenem pomenljivimi motivi. Kakovostna preobrazba od letrizma k logotipu – nadgradnja pisave v »podobpis« – je najbolj dosledno izpeljana v znaku za Mestni muzej Idrija, pri katerem sta veliki črki M dinamično strukturirani iz rudarskega simbola in štirih kladiv.

Med mnogimi uspelimi rešitvami, ki razpirajo črkovne sestave v razsežnosti logotipskih poant, naj bodo posebej omenjene naslednje: Hotel Ydria – luksuzna forma s prelivom v pecljat kozarec, Mlinar et Mlinar – kavljica kot akcenta kohezije dveh sestavin, Mestna knjižnica Idrija – kiparsko vrednotenje črk, Glasbena šola – tabla z violinskim ključem G in pojočim dečkom O, Videoteka – zloženka osnovnih elementov s trakom, Zidgrad – kubus kot gradbeni objekt in vizija, Atelje 92 – rast iz spodnjih izhodišč, Erci – trdnost v sožitju tradicije in računalništva, Kenda – kmečki nagelj na »hotelskem« oknu, Ahac plac – vodnjak na živem srebru, Bik butik – bikova glava z metuljčkom, Com trade – kolobar znotraj firme s poudarkom na trženju, Mlinček – aluzija na mlince in na ročko mlinčka za kavo, Filmsko gledališče – poroka FG med današnjim filmom in nekdanjim gledališčem, Magazin Pub – monument preteklosti in sodobni utrip, Optika Mica – objekt preciznega zlatarstva z očali, Rondel v gradu Gewerkenegg – rondo kot vrt in gredica, Gimnazija Idrija – fasada prvih 100 let, Idrijska čipka – blagovna znamka, izhajajoča iz togih rudarskih črk, Cerkljanski muzej – poudarek na raznolikosti zbirk in udejstvovanja, Pot v osrčje idrijskih gozdov – gozd s konturami in markacijami umnega gospodarjenja ter Blaj – gozdarski žig.

Heda Petrič dokazuje, da razpolaga z bogatim strokovnim znanjem in verzirano oblikovalsko – tehnično rutino. Njeni logotipi so izčiščeni in osmišljeni produkti miselnih naprezanj, ki se poslužujejo dizajna črk, besed in stiliziranih predmetov kot izraznih sredstev. Vendar bi ustvarjalki storili krivico, če bi njena snovanja reducirali zgolj na racionalno raven, na tehnično potenco in na profesionalno izvedbo. Verjetno smo blizu resnici, če poudarimo, da so pri genezi in evoluciji marsikaterega znaka najbrž odločilno sodelovale relativno avtonomne silnice kreativne intuicije, ki se kot prebliski spoznanja dokopljejo dlje od logike in spretnih rok. Vse kaže,

da so najbolj izbrušeni in izpovedno prepričljivi ravno tisti znaki, ki so se avtorici posrečili tudi po zaslugi »navdiha«, kot ponavadi rečemo. V tej luči je dopustno totalnost dobrega znaka vzporejati z gnostično dogmo, z lepotnim kanonom, z izpiljenim stihom, s klesanim pomnikom časov ali z energijo simbolike.

Imperativ za prihodnost pa ostaja: s čim manj sredstvi povedati čim več.

NINA GABROVŠEK

Giordano Bruno – mislec neskončnosti

»Filozof, katerega življenje je bilo en sam boj za znanstveno resnico, boj proti nasilju ideologije Cerkve, mračnjaštvu in praznoverju, je bil 17. februarja 1600 zaradi svojih, za cerkev heretičnih in grešnih, idej sežgan pri živem telesu na Cvetnem trgu v Rimu.« Sredi februarja leta 2000 so prav te besede, natisnjene na letakih, ki so vabili na Grmado, otvarjale spomin na prevečkrat pozabljen dogodek izpred 400 let.

Režiser Robert Jereb, absolvent slovenščine in sociologije kulture na ljubljanski Filozofski fakulteti, je ustvaril multimedijsko predstavo, ki jo je v celoti posvetil velikemu renesančnemu umu Giordanu Brunu. Grmada, kakor je avtor naslovil predstavo, je gledalcem idejo o brezčasni inkviziciji posredovala preko različnih medijev, jih dinamično prepletla v celoto, ki je izražala skupno idejo. Preko estetike veličastnega in mističnega je avtor vzpostavljajal stik z gledalci, ki jim je bil omogočen vpogled v zgodovino renesančne Italije in občutenje nemoči pri premagovanju brezčasne inkvizicije, ki sicer spreminja svojo zunanjo podobo, po duhu pa ostaja enaka. Citatno izjavo o brezčasnosti inkvizicije je Jereb povzel po drami slovenskega dramatika Vilija Ravnjaka, Giordano Bruno. Po omenjeni drami prirejen dialog med Brunom (Robert Jereb) in inkvizitorjem Bellarminom (Leon Pajer) je bil jedmat, malce v ozadje umaknjen, minimalističen, pa vendar umetniško najbolj dovršen del predstave. Jereb in soigralec Leon Pajer sta nalogo več kot odlično opravila. Interpretacija besed večnega Bruna in cerkvenega inkvizitorja Bellarmina je bila brezhibna. Inkvizitor je obsojenemu Brunu prinesel papeževo ponudbo, naj se pokesa in zavrže svoje delo, Bruno pa je ostal prepričan vase, neomajen in brezkompromisen. Za Cerkev hudičev mislec, predvsem zaradi osmih grešnih tez, ki so ga bremenile (trditev o obstoju mnogih živih svetov, kot je naša Zemlja, trditev o obstoju brezkončnega univerzuma, zanikanje božje inkarnacije v Sinu...), je bil obsojen na smrt s sežigom na grmadi.

Jereb je dialog podkrepil z dogajanjem na platnu, ki je prikazovalo življenje misleca in čas, v katerem je živel. Dogodek na prostem, pred idrijskim klubom Swenak, je spremljal soj sveč, jasna zimska noč s polno luno na nebu ter glasba gregorjanskih koralov, ki so odmevali iz zvočnikov.

17. FEBRUARJA 1600 JE BIL
NA CVETNEM TRGU V
RIMU PRI ŽIVEM TELESU
SEŽGAN FILOZOF

GIORDANO BRUNO

Njegove ideje so bile s strani Cerkve označene kot heretične, grešne in v nasprotju z ideologijo određenja. Cerkev je oblikovala osem grešnih tez, ki so bremenile Giordana Bruna:

PRVIČ: TRDITEV O OBSTOJU MNOGIH ŽIVIH SVETOV, KOT JE NAŠA ZEMLJA
DRUGIČ: TRDITEV O OBSTOJU NESKONČNEGA UNIVERZUMA
TRETJIČ: ZANIKANJE BOŽJE INKARNACIJE V SINU
ČETRTIČ: ZANIKANJE TRJEDNOSTI BOGA IN INFOTVENJE SVETILGA TRJETA Z NARAVNIM DNEVOM
PETIČ: ZAGOVOR SPIRITISNE ANIMACIJE
SESTIČ: ZANIKANJE SUBSTANCIJNE FORME
SEDMIČ: ZANIKANJE ČLOVESKE NESMRTNOSTI
OSMIČ: ZAGOVOR SILE TIVE DI SE PO RAZPADU ENEGA TELESNA V DRUGA BTEJA

NASTOPAJO: GIORDANO BRUNO,
ROBERTO BELLARMINO - inkvizitor,
KLEMENT VIII. - papež, PLESNA
SKUPINA GIMNAZIJE JURJA VEGE IDRJA

KAMŠT
24. AVGUST OB 21. URI

GRMADA, MULTIMEDIJSKA PREDSTAVA,
REŽIJA ROBERT JEREB,
NASTOPAJO: ROBERT JEREB, LEON PAJER,
PLESNA SKUPINA GIMNAZIJE IDRJA,
PREMIERA 17. 2. 2000 NA PROSTEM PRED
KLUBOM SWENAK V IDRJI

GRMADA, SWENAK, 19. 2. 2000
FOTO: M. KOFOL

Moč besede, glasbe in slike je dobila končno potrditev v drugem delu predstave. Čarovnice, plesalke idrijske gimnazije (Jelena Burnik, Iris Verbič, Petra Furlan, Tatjana Jereb, Petra Pelhan, Kristina Val, Barbara Gantar) pod vodstvom Vesne Jereb so zaplesale med gledalci ter se vedno znova vračale k pristni grmadi, ki je ves čas stala na prizorišču. Koreografija, ki je z živo sliko podkrepila vse, kar je bilo prej povedano in videno, je predstavo pripeljala do vrhunca. Plesalke so med plesom prižigale bakle, zaplesale v njihovem soju ter zantile grmado. Grmada je gorela v spomin na Giordana Bruna ter gledalcev nikakor ni pustila ravnodušnih. Večina je namreč po koncu predstave ostala ob ognju, poklepetala z avtorjem in nastopajočimi.

Grmada, ki je na žalost eden redkih tovrstnih dogodkov v naših krajih, je doživela velik odmev. Poleti, v avgustu, smo si lahko v idrijski Mejci ogledali reprizo predstave. Delo, ki je nastalo ob pomoči Kluba idrijskih študentov, idrijskih tabornikov Roda srebrnih krtov in seveda vseh nastopajočih, je tudi drugič privabilo na prizorišče lepo število gledalcev. Predstava nas je prepričala. Še enkrat čestitke avtorju in soustvarjalcem ter želja, da bi si kmalu lahko ogledali naslednjo gledališko predstavo, ki jih na mladinski sceni v Idriji zelo pogrešamo.

DAMIJAN GUŠTIN

Vrtinci druge svetovne vojne

Boris Mlakar: Tragedija v Cerknem pozimi 1944. Goriška Mohorjeva družba (Naše korenine, 11), Gorica 2000.

Vrtinci nasilja, ki jih je na naših tleh sprožila druga svetovna vojna, še vedno burijo duhove, morda manj v zgodovinarskih vrstah kot na marsikaterem drugem družbenem področju, saj imamo še vedno opraviti tako z njenimi ideološko-političnimi posledicami, kot so polemike o narodnoosvobodilnem boju in revoluciji kot državljanski vojni, pa tudi z materialnimi nasledki, kot so vprašanja odškodnin žrtvam različnih oblik vojnega nasilja. Tudi knjiga zgodovinarja, Cerkljana dr. Borisa Mlakarja *Tragedija v Cerknem 1944* se temu kontekstu ne bo mogla izogniti, ne glede na to, da gre za profesionalen zgodovinarski izdelek, ki rekonstruira in pojasnjuje; za študijo, v kateri je avtor prikazal genezo iz dveh dejanj sestavljenega tragičnega dogodka v Cerknem januarja in februarja 1944. Tragedija v tem primeru pomeni nepotrebno izgubo 64 življenj, povečini mladih ljudi, tragedijo pomeni s splošnega humanističnega stališča način reševanja dveh situacij s skrajno silo, tragedijo lahko pomeni tudi medsebojno očitavanje ene drugi strani in obratno, da je odgovorna za izgubo 64 življenj, bodisi zaradi izdajstva, bodisi zaradi usmrtilve domačinov, kar še danes poraja občasne napetosti med 'nasledniki' ene in druge strani. Po svoje to simbolizirata oba spomenika, ki ohranjata spomin na tragedijo. Če prvi, postavljen pred

34 leti, trdi, da so žrtve posledice izdaje druge skupine usmrčenih, pa drugi, postavljen pred desetimi leti, poudarja, da je ta skupina usmrčenih žrtev komunističnega nasilja. Sprava? Resnica?

Nemški napad na partizanske ustanove v Cerknem 27. januarja 1944, 50 njegovih smrtnih žrtev in posledice – usmrtitev 14 domačinov kot (so)odgovornih za prejšnji poraz – lahko gledamo kot prisposodbo vseslovenskega medvojnega dogajanja, ko gre za vprašanje nasilja med drugo svetovno vojno na Slovenskem. Vendar pa je neznatna za primorsko okolje, za katerega velja, da 'državljanska vojna' v njem ni dobila takšnih razsežnosti kot v osrednji Ljubljanski pokrajini. V njem sta zastopana najpomembnejša elementa od tistih, ki so porajali nasilje in tudi posledice, ki jih je nasilje porajalo. Hkrati je cerkljanska tragedija zgodba o nasilju in kaznovanju »izdajstva« z novim nasiljem.

Govoriti o nasilju v vojni pomeni govoriti o nečem, kar je vsebovano v samem pojmu. To pogosto pozabljamo, ko s svoje mironodobne pozicije, kjer je v družbi skoraj vsaka javna oblika nasilja kriminaliziran eksces, presojujemo medvojno dogajanje. Seveda pa je dolga pot od filozofsko-sociološkega spoznanja o nasilju kot neizbežni sestavini vojne do proučevanja in tudi presoje konkretnih oblik nasilja med drugo svetovno vojno na Slovenskem in še približno taka razdalja do presoje vsakega takega posameznega dejanja.

Nasilje okupatorjev nad okupiranim slovenskim prebivalstvom je bilo takorekoč običajna komponenta boja z osvobodilnim gibanjem. Seveda v Cerknem konkretnega nasilnega dejanja 27. januarja 1944 nemška enota ni uperila proti civilnemu prebivalstvu, pač pa prvenstveno proti oboroženim pripadnikom osvobodilnega gibanja, resda v partizanskem zaledju. Ne glede na to, pa so bili med žrtvami tudi civilni prebivalci, tudi mladoletnik. Do tu je sam napad na Cerkno pravzaprav tipično dejanje vojne, omejena protipartizanska operacija v zaledje prostora, ki so ga obvladale partizanske enote 9. korpusa. Bojna sreča, predvsem pa boljša taktična priprava, so nemški enoti omogočile velik uspeh – merjen seveda z razmerjem izgub na eni in drugi strani. Le cilj se je medtem spremenil – namesto pričakovanih gojencev podoficirskega tečaja so napadalci v Cerknem presenetili tečajnike, ki so se usposabljali za politično delo, ki pa so bili tudi v velikem delu borci, politidelegati iz partizanskih enot.

Avtor je tej, že dodobra znani polovici dogajanja posvetil dolžno pozornost s tem, ko je proučil poglobitve vidike, povezane z bojno akcijo nemškega bataljona Heine. Zbral je veliko pričevanj na terenu, s katerimi je nadgradil sicer že dolgo znani poročili poveljstva nemške enote kot tudi štaba 9. korpusa. S tem smo lahko dobili vpogled v mikrosvet partizanskega bojevanja, hkrati pa je delo dobilo na dokumentarnosti tudi za domačega poznavalca terena.

V monografiji pa se zastavlja tudi vprašanje nasilja, ki je izviralo iz notranjeslovenskega spopada med narodnoosvobodilnim gibanjem in njegovimi nasprotniki, bodisi, da slednji nastopajo v avtonomni poziciji ali kot sestavni del okupatorjevih sil. V tem konkretnem primeru predstavlja ta vidik nasilja 14 (petnajsti je bil le ranjen) usmrčenih civilistov – domačinov, od katerih je večina tvorila nekakšno narodnoosvobodilnemu gibanju opozicijsko skupino ali vsaj gojila tako držo – a vendar – ne da bi obstajal kakršen koli dokaz, da so iz te svoje držbe storili očitano nečastno dejanje izdaje, ki je pripeljalo do tolikšnih žrtev.

Zlasti v zadnjih desetih letih se je v Sloveniji postavilo vprašanje tega nasilja v prvi plan, tudi v kontekstu nove družbene in politične situacije. Izraz revolucija je deloma prekril izraz državljanska vojna. To nasilje je bilo razumljivo dolgo potiskano v družbeno podzavest; tako zaradi legitimnosti socialističnega sistema, temelječi na izpeljani socialistični revoluciji med in po osvobodilni vojni, kot tudi iz bolj prozaičnih, a pomembnih razlogov naše majhnosti, medsebojnega poznavanja, ko bi kakršnokoli obujanje spomina na takšna dejanja zmagovite strani vodilo v znotrajdružbene napetosti, če ne celo v konflikte; vsekakor pa mnogim ne bi omogočalo dovolj udobne pozicije zmagovalca, povojne ugledne in kolikor toliko pomembne osebnosti. Celotno nasilna dejanja, ki jih je storila partizanski nasprotnična stran, so vladajoči kmalu po vojni potisnili na obrobje družbene zavesti – toliko lažje, ker je bila večina storilcev mrtvih, preostali povečini daleč v čezmorju. Želja obeh strani pokazati na ta nasilja ob utemeljevanju svojega prav, se je obudila znova šele v poznih osemdesetih letih in traja še danes.

Avtor si je prizadeval, da tudi drugo polovico dogajanja, povezanega s smrtjo 50 žrtev napada, pelje pred bralcem enako, podobno, čeprav se včasih ne izogne moralni sodbi. Res pa je, da gre v tem delu ne toliko za element napak v boju, pač pa za dejanja varnostnih in celo vodilnih organov gibanja na terenu in v vojski; ta dejanja so ob pomanjkanju samonadzornih mehanizmov pripeljala do tragične, napol stihijske usmrtitve štirinajstih ljudi, med njimi sta bila tudi oba cerkljanska kaplana. Usmrtitev je mogoče zlahka usmeriti v sheme o revolucionarnem (komunističnem) nasilju; avtor pa ga je vendarle poskušal umestiti globlje. Ob tem se je pokazalo, da je jedro skupine dejansko predstavljalo neko, sicer nejasno skupino, ki je gojila distanco do narodnoosvobodilnega gibanja ali Osvobodilne fronte ali komunistov. Vendar pa avtor trdi, da ni našel nobenega dokaza, ki bi kazal na odpor te skupine narodnoosvobodilnemu gibanju, še zlasti pa ne na sodelovanje z okupatorjem (nemško posadko v Idriji); ne v drugih primerih, ne v konkretnem, ki je povzročil 50 žrtev. Oblast osvobodilnega gibanja se tu kaže kot mešanica nekompetentnosti, uličnih govoric ter eksemplarične nagle justice. Vendar pa je ta hitrost bolj pomirila slabo vest organov, ki so bili zadolženi za varnost gibanja, dokler niso bili prav zaradi streznjenega prebivalstva prisiljeni k ponovnemu utemeljevanju usmrtitve.

Avtor je svojo študijo izpeljal v enajstih poglavjih kot gladko tekočo pripoved o vzrokih in poteku samega dogodka in z njim povezanih okoliščin, od razmer na Cerkljanskem do prikaza obujanja kolektivnega spomina na obe skupini usmrčenih v povojnem času. V uvodnem delu je avtor prikazal usodo Cerkljanskega na meji imperialne Italije ter poudaril, da je Cerkljansko zaradi svoje obmejne lege imelo nadpovprečno prisotnost italijanskega – predvsem v obliki različnih rodov vojske in policije. V poglavju Cerčno po kapitulaciji Italije jeseni 1943 je prikazal razmere, v katerih je Cerčno postalo nekakšna prestolnica osvobodilnega gibanja na Primorskem, kljub bližini Idrije (zgolj nekaj več kot 15 kilometrov zračne črte), v kateri je vso vojno dobo bila zaradi rudnika močna sovražnikova posadka. Cerčno je spričo tega potrebovalo stalno navzočnost večjih enot na bližnjih hribih, medtem ko so se v sami kotlini naselile zaledne in politične ustanove. Kot zlitje več stečin je Mlakar prikazal v posebnem poglavju prepoznavanje in ravnanje s tistimi, ki so se jeseni 1943 zdeli varnostnim organom gibanja nasprotni, saj so te bile sila pozorne na vsak namig, da se »bela in plava garda« kakorkoli pojavljata: zadeva z rudarskim inženirjem Hubertom Ranzingerjem, sodni proces proti skupini Cerkljanov, med katerimi sta bila tudi oba kaplana, Sluga in Piščanec, ter učiteljica Pavla Paa, zadeva z britanskim oficirjem Darewskim.

V naslednjem poglavju Pokrajinska partijska šola in njena nastanitev v Cerknem se je avtor osredotočil na pot, ki je pripeljala 6. tečaj pokrajinske partijske šole 21. januarja 1944 v Cerčno. Orisal je organizacijo, vodilni in predavateljski kader, rast števila tečajnikov, in problem njenega (za)varovanja.

V nadaljevanju je v študijo uvedel še prikaz nemških sil v Idriji ter okoliščine, ki so pripeljale do bliskovite akcije 2. čete 2. bataljona (Heine) 139. rezervnega planinskega polka 188. rezervne planinske divizije (poglavje Nemci v Idriji in tragični 27. januar 1944). S podrobno analizo izvedbe akcije je poskušal odgovoriti predvsem na vprašanje, kako je potekal napad; kljub vidnemu prizadevanju, da bi se dokopal do kakršnega koli trdnega podatka o izhodiščnih podatkih, s katerimi je razpolagala nemška stran – da bi torej ugotovil, ali gre za podatke, posredovane iz Cerknega (torej izdaja) – pa je lahko ugotovil le, da virov, iz katerih je obveščevalni oficir lahko sestavil dokaj zanesljivo sliko o stanju v Cerknem, ni manjkalo. Celo partizanska varnostno-obveščevalna služba je kljub tajnosti priprav registrirala dan pred napadom govorico, da se pripravlja akcija izven Idrije. V nadaljevanju je Mlakar prikazal pot kolone 138 mož, ki so ponoči 27. januarja krenili iz Idrije v Cerčno. Izkoristili so pomanjkljivost v razporeditvi brigad – nerazrešeno je ostalo vprašanje, ali so načrtovalci akcije za to neustrezno razporeditev vedeli pred izvedbo napada – in zjutraj tako rekoč neovirani vdrli v središče Cerknega. Njihov napad je sprožil paniko, ki je mnogo tečajnikov in tudi drugih partizanov sredi Cerknega

napeljala k umiku po griču Brdce navzgor, tam pa so mnogi našli smrt od mitraljezov ali zasledovalcev. Poudariti velja, da je bilo med padlimi in ustreljenimi ujetniki res 28 tečajnikov, bilo pa je tudi 22 borcev zaščitne enote ali Komande mesta Cerkno, in med njimi vsaj trije civilisti, poleg tega pa še 12 hudo ranjenih. Partizansko minometno obstreljevanje je napadalce po uri od začetka napada spodbudilo k hitremu umiku.

Ves drugi del Mlakarjeve študije je posvečen prikazu iskanja krivcev za to vsekakor hudo izgubo osvobodilnega gibanja. Začetnemu šoku in nato iskanju krivcev je dajala ton predvsem struktura padlih, 26 (28) mrtvih tečajnikov partijske šole, kar se je sodobnikom zdela neprecenljiva izguba, vsekakor bolj kot navadnih borcev. Vodstvo šole, ki je izgubilo tretjino zupanih ji šolajočih, je prvo pokazalo na najvišja vojaška poveljstva, ki naj bi ne izpolnila obljube o dodelitvi enega bataljona v zavarovanje šole. Toda poveljstva (9. korpusa in 31. divizije) so svojo odgovornost deloma relativizirala, češ da s svojimi silami vsake nemške kolone niso zmožni zaustaviti. Dejansko se je iskanje odgovornosti v tej smeri sredi marca 1944 zaustavilo – brez rezultatov.

Druga smer iskanja, še mnogo bolj čustveno obarvanega, se je obrnila k iskanju izdajalcev; misel o izdaji je, kot se je izrazil Mlakar, »visela v zraku«. Označevanje krivcev je Mlakar prikazal v poglavju Krivci so znani – to je bela garda v Cerknem. Poskušal je preiskati tragični splet šoka, govoric, aktivnosti cerkljanskih političnih funkcionarjev in nenadzorovane pobude same lokalne varnostne službe, ki so pripeljali do seznama in aretacije 15 Cerkljanov 2. februarja zvečer, njihovega hitrega zaslišanja in že 3. februarja zvečer usmrtitve na Lajšah. Glede na to, da so tisti s seznama, ki jih niso uspeli aretirati tistega večera, preživeli, kaže, kako pomemben dejavnik je bil čas, ko je morda nekaj preveč zagnanih funkcionarjev varnostne službe ponudilo razburjenim najvišjim političnim organom (PK KPS) ustreznega krivca. Vendar ostaja še vedno nedorečeno vprašanje, kdo od članov tega organa je sklenil ali odobril, da je potrebna njihova usmrtitev. Kratko zaslišanje je morda imelo še drugo izhodišče, namreč prepričanje, ki ga je izrazil tudi vodja partijske šole Ivan Bratko, ki je domnevno prvi okrivil za izdajo »cerkljanske belo in plavogardiste«: »Formalnih dokazov njihovega izdajstva ne bomo najbrže dobili.« (str. 115). Zakaj je od usmrtitve do objave komunikeja VOS potreboval kar pet dni, ostaja odprto; najbrž pa je vplivala tudi nerodna okoliščina, da je eden od domnevno usmrčenih Josip Bavcon, ranjen pobegnil iz brezna na Lajšah, kamor so usmrčene pometali; novica pa se je razširila med delom Cerkljanov. Tudi komunike razen obtožbe ni ponudil nobenega konkretnega dokaza o kakršnem koli sodelovanju skupine pri napadu na Cerkno, pač pa je navajal splošnejše obtožbe o protinarodnem delovanju, namenu odtrgati ljudstvo od OF in zanetiti državljansko vojno, vrivanju v OF in blatenju ljudske oblasti. Če torej prevedemo ta specifični jezik v današnje

termine, so jim očitali organiziranje skupine s političnimi nameni zunaj osvobodilnega gibanja; kar je danes samoumevno, je tedaj pomenilo razlog za skrajne sankcije. Tuda zgodovinar je zavezan pojasnitvi iz tedanjih silnic, ne iz današnjih, zato je moraliziranje o zločinskosti komunizma lahko zgolj nadomestilo za razumevanje tedanjih razmer in razmerij moči. Mlakar se je tej pasti izognil, res pa je, da smo vsi po svoje ujetniki svojega lastnega razumevanja kolesij zgodovine. K temu velja poudariti, da je Mlakar dokumentirano zavrnil nekaj časa priljubljeno tezo o sodelovanju Milka Hojana, načelnika štaba 31. divizije, v izdaji, ki je botrovala katastrofi v Cerknem.

Trdnost novih struktur ljudske oblasti se je v tem kritičnem primeru pokazala kot še nezadostna. Čemu so sicer služili predpisi o pristojnostih vojaških sodišč, vojaška sodišča sama? To vprašanje se je pojavljalo še pozneje, ko so tudi oblasti morale vsaj nekoliko zmanjšati moralno škodo, ki jo je hitra množična usmrtitev povzročila med prebivalstvom. Podobno kot poleti 1942 v Ljubljanski pokrajini je sledila prepoved nadaljnjih usmrtitev brez odobritve z vrha (!); na mitingih so poskušali najbolj prepričljivi in »politično zgrajeni« govorniki ljudem pojasniti zla dela usmrčene skupine; zdi se, da ne s prevelikim uspehom. Zlasti usmrčeni kaplan Lado Piščanec je postal simbol tragične zmote, nepopustljivosti ali zločinskosti v odnosu do vere (cerkve) – odvisno od stališča posameznikov znotraj katoliških krogov; med njimi je bila za narodnoosvobodilno gibanje seveda najpomembnejša 'goriška sredina'. V dneh majske osvoboditve leta 1945 je padla zadnja žrtev tega dogajanja – mati pred dobrim letom usmrčene učiteljice Pavle Paa, ki se ni mogla sprijazniti s hčerino krivdo in smrtjo in je s tem postala za varnostne strukture prenadležna.

Nehote se vsiljuje primerjava z dvema podobnima, skoraj sočasnima dogodkoma – porazom in popolnim uničenjem 3. bataljona Prešernove brigade na Pokljuki 15. decembra 1943 in uničenjem 4. bataljona Cankarjeve brigade na Javorovici na Gorjancih 16. marca 1944. V vseh treh primerih je šlo za zelo uspešno uporabo nove taktike protipartizanskega boja, ki ji partizanske enote s svojo pomanjkljivo disciplino in vojaško izurjenostjo še niso mogle biti kos. Toda le v primeru Cerknega je prišlo do iskanja 'izdajstva' kot vzroka za poraz s tako tragičnimi posledicami; morda prav zaradi strukture padlih.

Knjiga Tragedija v Cerknem ima za zgodovinopisje še en poseben pomen. Mlakar je dva tragična dogodka v Cerknem zgrabil prav pri počelu, na ravni medčloveških razmerij; študija tega enega konkretnega dogodka je tako podrobna, v svoji obravnavi omejenega okolja, da pomeni tudi bistveno obogatitev v metodološkem smislu, saj je nazoren dokaz, kaj lahko stori zgodovinarjeva večča metodološka roka, šolana na proučevanju velikih problemov, na posamičnem vprašanju, na ravni »mikrozgodovine«. Brez

preobloženosti je avtor sintetično povzel vse dokumente, spomine in izjave, obravnaval tako rekoč vsakega pomembnega posameznika.

Tragedija v Cerknem pozimi 1944 je hkrati preizkuševalec našega časa – v vprašanju sprejemanja polne zgodbe, torej povezanega sprejemanja dobrih in slabih strani naše lastne zgodovine v eni celoti. Zaradi redko dane priložnosti, skupne obravnave dveh polovic dogodka – nemške akcije in poznejše partizanske reakcije – izziva k soočenju, premisleku in upajmo, graditvi družbene (in politične) tolerance; vabi k bolj uravnoteženemu razumevanju lastne preteklosti, ki ni bila zgolj junaška in je bila tudi groba, z uspehi in bolečimi zmotami, nasilna in osvobajujoča.

JOŽE ČAR

Znanje za novo stoletje

Metka Petrič: Značilnosti napajanja in praznjenja kraškega vodonosnika v zaledju Vipave. Doktorska disertacija, Naravoslovnotehniška fakulteta, Univerza v Ljubljani, 151 str., Ljubljana, 2000.

Visoki kras zahodne Slovenije, ki zajema Banjško planoto, Trnovski gozd, Hrušico in Nanos, predstavlja izjemno bogat in nenadomestljiv vir kvalitetne pitne vode. Obrobni močni kraški izviri so s stališča vodne oskrbe in ohranjanja naravnega in ekološkega ravnotežja usodnega pomena za ljudi v Vipavski dolini, na Idrijskem, v srednji Soški dolini in južnem delu Tolminske. Znanje, ki nam pomaga ohranjati ekološko ravnovesje v zaledjih posameznih izvirov, je seveda podrobno poznavanje geoloških in hidroloških razmer. Poleg tega pa je potrebno čimbolj razumeti in »vedeti«, kaj se dogaja z vodo v podzemlju. Pri tem je ključnega pomena bilanca vtočnih in iztočnih količin, hidrodinamika na pritočni in odtočni strani ter razlika v kvaliteti voda na eni in drugi strani. Geologinja mag. Metka Petrič, zaposlena na Inštitutu za raziskovanje krasa Znanstveno raziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnost (ZRC SAZU) v Postojni, se v svojem doktoratu z naslovom *Značilnosti napajanja in praznjenja kraškega vodonosnika v zaledju Vipave* loteva prvega dela omenjene problematike, in sicer bilance ter hidrodinamskih vidikov vodonosnika Vipave na vtočni in iztočni strani.

V doktorski nalogi Petričeva najprej ugotavlja, da je delovanje kraških vodonosnikov – torej tudi zaledja izvirov Vipave – zaradi njihove zapletene geološke zgradbe in številnih neznank težko podrobno opredeliti z osnovnimi hidrogeološkimi metodami. Zato v nalogi natančno, suvereno in inovativno razmišlja o širših klimatskih razmerah, različnih meteoroloških podatkih (temperatura zraka, hitrost vetra, vlažnost zraka, osončenje), vplivu vegetacije v različnih letnih časih, pedoloških karakteristikah zbiralnega območja pa tudi morfologiji in speleoloških posebnostih. Podrobneje

so uporabljeni in obdelani rezultati raziskav za obdobje dveh hidroloških let (1993–1995), ko je bilo organizirano redno merjenje meteoroloških in fizikalno-kemičnih podatkov in so bili izvedeni sledilni poskusi v zaledju Vipave.

Pri raziskavah izvirov Vipave se je Petričeva odločila za uporabo metode tako imenovane »črne škatle«. Ta raziskovalna metoda je primerna takrat, ko imamo sorazmerno veliko podatkov (geološki, hidrogeološki, hidrološki in meteorološki) o vodah na ponikalni in izvirmi strani, skorajda nič pa ne vemo o dogajanju v podzemlju med obema točkama. Neznano podzemlje in zagotovo zelo zapleteno dogajanje v njem predstavlja »črno škatlo«. Opisani metodološki pristop s postopnim vključevanjem hidrodinamskih parametrov (proces napajanja in praznjenja, padavine, snežne padavine, evapotranspiracija itd) se je pokazal kot zelo uspešen. Raziskave so dale vrsto zanimivih in uporabnih rezultatov v zvezi z napajanjem vodonosnika (počasna in hitra komponenta napajanja, upoštevanje deleža nove in stare vode ter sekundarnega napajanja), pretakanjem in skladiščenjem kraške podzemne vode ter praznjenjem vodonosnika. Posebej naj omenimo razvoj matematično-statistične metode za določitev funkcije transferja (prenosa), ki z zadovoljivo natančnostjo pretvori vhodno funkcijo napajanja v izhodno funkcijo praznjenja. V zadnjem poglavju so obravnavane še simulacije pretokov izvirov Vipave.

Na koncu tega kratkega zapisa lahko rečem, da predstavljajo zaključki doktorske disertacije Metke Petrič metodološko zanimiv, praktičen in inovativen pristop k razumevanju mehanizmov napajanja, pretakanja in iztekanja vode iz velikih in zapletenih vodonosnikov z neznanim podzemljem. Skratka, znanje za enainvajseto stoletje, ki bo zagotovo »vodno« stoletje, stoletje velikih težav s kvaliteto in količino pitne vode ter zaradi globalnih klimatskih sprememb z drugačno razporeditvijo padavin in večjimi nesorazmerji med deževnimi in sušnimi obdobji.

P.S.: V januarju letošnjega leta je bila natisnjena druga številka 29. letnika (29/2) Krasoslovnega zbornika (*Acta carsologica*) za leto 2000. V njej je objavljena tudi razprava: Petrič, Metka, 2000, *Značilnosti odnosa med napajanjem in praznjenjem kraškega vodonosnika v zaledju izvirov Vipave (Slovenija)*. Characteristics of the recharge-discharge relation of the karst aquifer in the background of the Vipava springs (Slovenia). *Acta carsologica*, 29/2, 271–292, Ljubljana 2000.

V članku je opisana glavna značilnost vodonosnika izvirov Vipave, predstavljena raziskovalna metoda, podan proces raziskav z opisom postavljenih modelov in sklepi. Tako so torej zaključki raziskav, ki jih je dr. Metka Petrič opravila pri izdelavi doktorata, že dostopni strokovnjakom – hidrogeologom in seveda tudi laičnim bralcem. Kot je pri Znanstveno raziskovalnemu centru SAZU že v navadi, bo skoraj gotovo v naslednjih mesecih tudi doktorat Metke Petrič objavljen v samostojni knjigi.

JOŽE JANEŽ

Gledališče ima vsakdo rad

John Patrick: OPALA (Opalo ima vsakdo rad). Dramatično društvo Idrija. Premiera 20. januarja 2001 v Rudniški dvorani. Igralci: Laura Podgornik, Iva Miholič, Darko Viler, Tomaž Vencelj, Zdravko Miholič, Miran Gnezda. Scenografija: Nataša Koder. Kostumografija: Tina Koder. Režija: Jože Vozny

Predstavo sem si ogledal na prvi ponovitvi 27. februarja. Dvorana je bila polna, menda je bila kasneje razprodana tudi četrta predstava (!), kar je za Idrijo (vsako mesto in gledališče si lahko le želita kaj podobnega) presenetljivo in nekaj prav vzpodbudnega. Izpeljemo lahko vsaj dva sklepa: da si Idrijčani še kako želijo gledaliških predstav, posebej še domače gledališke skupine in da je bila predstava narejena za širok krog občinstva, po okusu gledalcev.

Pravzaprav res. Patrickova drama vsebinsko ni zahtevna. Napisana je v značilno ameriškem realističnem načinu, z gladko tekočimi dialogi in rahlimi, ne kdo ve kako akrobatskimi zapleti. Postavljena v nekoliko neobičajno okolje mestnih marginalcev, kar daje pisatelju precej možnosti, da vzporedno s samo zgodbo natrosi še nekaj življenjskih modrosti.

V takšnem dramskem okvirju, ki ne dopušča umetniškega globokoumljenja, se odpre prostor za pravzaprav najpomembnejši člen živega gledališča – igralca in od njega zahteva skozi več kot dve uri trajajoče mono in dialogne vzpone in padce čipkarsko fino sestavljanje čim bolj življenjskih karakterjev. Tukaj je gledališka skupina delovala zelo nehomogeno, od nekaterih medlih likov do neutrudne, naravnost odlične Laure Podgornik v naslovni vlogi Opale.

Dramatično društvo po drami Petra Ustinova Komaj do srednjih vej (1999–2000) že drugo leto zapored deluje energično in zaneseno in mu je uspelo še enkrat narediti predstavo, ki so jo gledalci dobro sprejeli. Ekipi uspeva vključevati tudi mlajše igralce, tako da z veliko mero nestrpnosti in optimizma lahko okrog novega leta pričakujemo novo srečanje teme in odrskih luči v Rudniški dvorani.

5 let Aragonitnih ježkov, 50 let Zveze tabornikov Slovenije

KLEMEN KENDA

11. novembra lani je cerkljanska taborniška enota – Rod aragonitnih ježkov (RAJ) Cerklje – praznovala peto obletnico svojega delovanja in s tem zaključila obdobje, v katerem smo cerkljanski taborniki pokazali, da znamo, zmoremo in želimo razvijati razgibano dejavnost, ki pomembno dopolnjuje vzgojni proces pri mladem človeku.

Taborništvo je ...

Veliko zmot je v predstavah ljudi o tem, kaj taborništvo sploh je. Skupina razigranih otrok, ki bivakira nekje v gozdu, pozna užitarne rastlinice, 10 vozlov, 12 taborniških zakonov, obvlada Morsejevo in Winklerjevo abecedo, orientacijo, zna zakuriti ogenj v dežju, skuhati obrok in še kakšno malenkost, odraža le vrhno plast zgodbe o taborništvu. Taborništvo je namreč gibanje, ki si prizadeva pripomoči k celostni vzgoji mladega človeka; ta pa poleg telesnega in intelektualnega zajema še socialni, duhovni, čustveni in značajski razvoj. Vseh teh 6 dejavnikov vodi k vzgoji odgovornega človeka, ki si bo prizadeval za čim boljši osebni razvoj, ki bo znal začutiti in se ustrezno odzvati na potrebe v družbi in ki bo navsezadnje znal v svojem življenju poiskati globlji smisel.

Aragonitni ježki skozi čas

Pred petimi leti je taborništvo v Cerklju vzkliko iz semena, ki so ga posejali spodnjedrijski taborniki – člani Rodu kranjskega jegliča (RKJ). 72 tabornikov je pod vodstvom 9 vodnikov in budnim očesom tedanjega vodstva RKJ (načelnika Jožeta Podobnika, starešine Marije Bolčina in drugih) uspešno zaplulo v taborniške vode.

Pomanjkanje znanja, materialnih in finančnih sredstev smo nadoknadili z navdušenjem in iznajdljivostjo in kmalu smo imeli na razpolago osnovno opremo, literaturo, prve izobražene vodnike in inštruktorje (Gozdna šola Bohinj), svoje prostore, opremo za taborjenja ... Po prvem valu, ki se je umiril šele leta 1998 (največje število vodov, največ – 135 – članov), Aragonitnih ježkov ni čakala pot navzdol, pač pa prehod v zrelejše obdobje, ki smo ga uradno obeležili 31. januarja 1998, ko smo se še formalno iz Čete aragonitnih ježkov (ČAJ) v okviru RKJ prelevili v samostojno enoto – Rod aragonitnih ježkov.

Kakovost dela in izkušnost se v naših vrstah še vedno krepi, število članov pa že nekaj časa vztrajno niha okrog 110. Okrepila se je tudi naša vloga v krovni organizaciji – Zvezi tabornikov Slovenije (ZTS), kjer aktivno delujemo v več komisijah in pri vodenju različnih projektov. RAJ Cerklje

je v Zvezi tabornikov Slovenije znan tudi kot »čist« rod, pri čemer imamo v mislih 12. taborniški zakon, ki pravi: »Tabornik živi zdravo.« »Inovativnost in volja do uresničevanja zastavljenih idej« pa sta po besedah bivšega načelnika ZTS – Milka Okorna – še dve pomembni lastnosti naše enote.

Sicer pa delo rodu temelji na delu po vodih, ki štejejo od 5 do 15 članov in vodnika. Takih vodov je v RAJ trenutno 9, poleg njih pa delujeta še 2 kluba popotnikov in popotnic (od 15 do 21 let) in en klub grč (nad 21 let). Vodi se sestajajo na tedenskih srečanjih, občasno pa se udeležijo tudi drugih akcij (izleti, območna srečanja, taborniška tekmovanja, zimovanja, tabori). Da vse teče tako, kakor je treba, skrbijo vsi trije klubi, katerih člani vložijo v rod letno skupaj več kot 4000, težko predstavljenih, ur prostovoljnega dela.

Glavne akcije

- taborjenja (Izola 1996 in 1998, Kolpa 1997, Gornji Grad 1999 in Obretanovo 2000)
- zimovanja (Ledine 1997, Vojsko 1998, Jelenk 1999, Šebrelje 2000, Šebrelje 2001)
- tekmovanja (ROT – Republiško orientacijsko tekmovanje, NOT – Nočno orientacijsko tekmovanje, TAKT – Taborniški košarkarski turnir, ZNOT – Zimsko nočno orientacijsko tekmovanje, Območni taborniški mnogoboj, Aragonitek – taborniški mnogoboj, TOKA – Taborniška orientacijsko-kolesarska avantura po Cerkljanski ...)
- zleti (Zlet gozdoznikov in gozdoznic severnoprimske OOOZTS 1997-2000, Zlet medvedkov in čebelic severnoprimske OOOZTS 1999, Zlet tabornikov Slovenije – Velenje 1997, MOOT – Mexico 2000, Jamboree On the Air 1998, Jamboree On the Internet 1996-2000)
- druge akcije (OPPC – Orientacijski pohod po Cerkljanski)

V petih letih smo izdali tudi 5 rednih in 3 posebne številke rodovega glasila Ježek, objavili skupaj skoraj 60 strokovnih člankov in reportaž v reviji Tabor, Primorskih novicah in ABC biltenu, imeli 10 oddaj na Radiu Cerklje in se 5-krat pojavili na programu Lokalne televizije Cerklje. Poleg tega smo že od leta 1996 prisotni v svetovnem spletu (WWW: <http://raj.rutka.net> in e-mail: raj@rutka.net).

Simbolika aragonitnega ježka

- njegova razširjenost po celem svetu simbolizira razširjenost taborniške misli
- njegova krhkost je hkrati krhkost narave, naravnega ravnovesja, ki ga že najmanjši poseg lahko podre in zdrobi
- redkost in skritost pred pohlepni očmi kažeta na zlahtnost taborniškega duha, na njegovo redko, a vse bolj cenjeno lepoto
- stekanje žarkov v središču simbolizira povezanost tabornikov, hkrati pa je vsak del, vsak žarek, vsak tabornik nepogrešljiv pri oblikovanju celote
- žarki sami ponazarjajo toplino, domačnost, ki jo vsakomur nudi taborniška organizacija

Taborništvo v Cerknem pred Aragonitnimi ježki

Pred letom 1995 taborništvo v Cerknem ni bilo popolnoma neznano. V letih 1985–1988 je pod okriljem RKJ tu že delovala enota, v kateri smo si prve taborniške izkušnje nabirali nekateri izmed sedanjih vodnikov, starešina Bojan Lahajnar pa je svoja zgodnja taborniška leta izkusil že nekoliko prej. Leta 1957 se je namreč ideja taborništva prek dijakov, šola-jočih se v Ljubljani, ponesla v naše kraje in pojavila se je Družina svobodnih gora, enota, ki je po besedah Roka Uršiča iz Rodu puntarjev Tolmin, sedanjega starešine severnoprimorske organizacije tabornikov, po aktivnosti in znanju navdihovala ostale severnoprimorske taborniške enote. Družina se je okrog leta 1968 preimenovala v Četo svobodnih gora, o kateri pa po letu 1974 v arhivih Zveze tabornikov Slovenije in zapisnikih Zveze tabornikov občine Idrija ne zasledimo nobenih informacij več.

50 let Zveze tabornikov Slovenije

Zveza tabornikov Slovenije v letu 2001 praznuje 50-letnico svojega delovanja. 22. aprila 1951 so jo na ustanovni skupščini na sedežu Univerze v Ljubljani, takrat še kot Združenje tabornikov Slovenije, ustanovili predvojni skavti, gozdovniki in drugi. Zgodovina slovenskega taborništva se sicer pričinja že precej prej, leta 1922, ko so pri nas nastale prve skavtske in gozdovniške enote in leto kasneje, ko se je pojavil izraz »tabornik« kot nadpomenka izrazov »skavt« in »gozdovnik«.

Zveza tabornikov Slovenije je v svojih 50 letih delovanja ohranila zanimive predvojne gozdovniške in skavtske posebnosti, izoblikovala atraktiven in dinamičen program ter zaznamovala marsikatero mladost (člani ZTS so bili npr.: Milan Kučan, Manca Košir, Andrej Šifrer, Tone Wraber, Pavel Kunaver, Viki Grošelj, Svetlana Makarovič ...). Danes je ZTS ena največjih slovenskih mladinskih organizacij, žal pa se pomembnosti njene vloge le redki v celoti zavedajo.

In še pripomba: Bralec bo po zgornjem odstavku verjetno zbežan, zaradi rabe izrazov »skavt« in »tabornik«, ki sta zaradi zgodovinskih razlogov v našem prostoru nekoliko pomešana. Vajeni smo namreč, da se »skavt« nanaša na člana Združenja slovenskih katoliških skavtinj in skavtov, »tabornik« pa na člana Zveze tabornikov Slovenije. Dejstvo pa je, da je Zveza tabornikov Slovenije članica Svetovne organizacije skavtskega gibanja (WOSM, kar pomeni, da taborniki smo člani več kot 25-milijonske svetovne skavtske družine.

Z naravo k boljšemu človeku!

- dr. Jože Bavcon* univ. dipl. biol., vodja Botaničnega vrta Ljubljana, Univerza v Ljubljani
- Marijan Beričič* inženir organizacije dela v pokoju, predsednik Društva upokojencev Idrija
- Aleš Čar* pisatelj
- Prof. dr. Jože Čar* univ. dipl. inž. geol., upokojenec
- dr. Igor Dakskobler* univ. dipl. biolog, Biološki inštitut ZRC SAZU, Regijska raziskovalna enota Tolmin
- Bojan Dintinjana* univ. dipl. inž., strokovni sodelavec na Astronomsko-geofizikalnem observatoriju Fakultete za matematiko in fiziko
- Nina Gabrovšek* absolventka slovenščine in ruščine na FF v Ljubljani
- dr. Damijan Guštin* zgodovinar, znanstveni sodelavec Inštituta za novejšo zgodovino in docent na Fakulteti za družbene vede, Ljubljana
- Borut Hvalec* univ. dipl. psih., ravnatelj Gimnazije Jurija Vege Idrija
- Jože Janež* univ. dipl. inž. geol., Geologija d.o.o. Idrija
- Janez Kavčič* zgodovinar in umetnostni zgodovinar, učitelj zgodovine na Osnovni šoli Spodnja Idrija
- Ivica Kavčič* univ. dipl. inž. kemije v pokoju
- Klemen Kenda* študent fizike in tabornik – načelnik Roda arogantnih ježkov
- dr. Anrej Kranjc* univ. dipl. geogr., Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU Postojna, redni član SAZU
- Drago Kuralt* orodjar, ljubiteljski fotograf iz Cerknega
- Andrej Lutman* pesnik in pisatelj
- Herman Mikuž* univ. dipl. inž., strokovni sodelavec na Astronomsko-geofizikalnem observatoriju Fakultete za matematiko in fiziko
- Prof. dr. Rajko Pavlovec* univ. dipl. inž. geol., redni profesor na Naravoslovno tehnični fakulteti v Ljubljani
- Tomaž Pavšič* prof. slovenskega jezika, upokojenec
- Vinko Peternelj* upokojenec iz Ljubljane, doma iz Planine pri Cerknem
- dr. Metka Petrič* univ. dipl. inž. geol., Inštitut za raziskovanje krasa ZRC SAZU Postojna
- dr. Trevor R. Shaw* inženir britanske kraljeve mornarice v pokoju, raziskovalec zgodovine krasoslovja, zunanji sodelavec Inštituta za raziskovanje krasa ZRC SAZU
- Dr. Jure Skvarč* univ. dipl. inž., raziskovalec na Inštitutu Jožef Stefan, amaterski astronom
- Rafael Terpin* akademski slikar, učitelj likovnega pouka na Osnovni šoli Cerkno
- Zorko Velikajne* prof. slov. jezika, ravnatelj Osnovne šole Cerkno

<i>založnik</i>	MESTNI MUZEJ IDRİJA
<i>naslov</i>	Idrijski razgledi Prelovčeva 9, Idrija
<i>uredniški odbor</i>	Jože Bavcon Samo Bevk Jože Čar Jože Janež Robert Jereb Janez Kavčič Romana Kokošar Ivana Leskovec Karmen Simonič Mervic Heda Petrič Ksenija Šabec Anton Zelenc
<i>odgovorna urednica</i>	Ivana Leskovec
<i>glavni urednik</i>	Jože Janež
<i>literarni urednik</i>	Jože Janež
<i>oblikovalka in tehnična urednica</i>	Heda Petrič
<i>lektorica</i>	Slavica Makuc Bric
<i>finančna podpora</i>	občina Idrija, občina Cerkno
<i>tisk</i>	Tiskarna Gorenjski tisk Kranj
<i>naklada</i>	800 izvodov
<i>Idrija</i>	junij 2001

ZA VSEBINO ČLANKOV ODGOVARJAJO AVTORJI

NAVODILA AVTORJEM

UREDNIŠTVO IDRİJSKIH RAZGLEDŖ NAPROŠA AVTORJE, NAJ ODDAJAJŖ
ČLANKE V DVEH IZVODIH, NA PAPIRJU IN V DIGITALNEM ZAPISU NA DISKETI.
ČLANKI NAJ NE BODO DALJŠI OD 10 TIPKANIH STRANI. ŖBVEZNO NAJ BO
PRILOŽEN NASLOV IN TELEFONSKA ŠTEVILKA

NASLEDNJA ŠTEVILKA BO IZŠLA V DECEMBRU 2001